

Agrar småindustri i Västra Götaland

Översikt och prioritering av
landsbygdens små
industrier

*Lena Bergman, Andreas Hansen, Hans Hellman, Bosse Lagerqvist
Dag Widmark och Mattias Åkerberg*

Forsviks industriminnen
Uppdragsverksamheten 2006:6

Omslag: Vattenhjul, Flathults såg, Vårgårda kommun. Foto: HANS HELLMAN

Agrar småindustri i Västra Götaland

Översikt och prioritering av
landsbygdens små
industrier

*Lena Bergman
Andreas Hansen
Hans Hellman
Bosse Lagerqvist
Dag Widmark
Mattias Åkerberg*

Slutrapport inom projektet:
*Landsbygdsanknuten småindustri i ett
bygdeutvecklingsperspektiv*

Västarvet
Västra Götalandsregionen
Forsviks industriminnen, Uppdragsverksamheten 2006:6

INNEHÅLL

INLEDNING	9
Bakgrund.....	9
Definitioner.....	9
Projektets genomförande.....	10
VÄRDERING OCH PRIORITERING	11
Sortering i prioritetsordningar.....	11
Teoretisk ram: Kulturhistoriskt värde.....	11
REFERENSER	14
Bebyggelsehistoria.....	14
Kulturvård, kulturhistoriskt värde.....	14
VÄSTERGÖTLAND	17
EN ÖVERSIKT AVSEDD FÖR FÖRÄNDRING	17
OBJEKT PRIORITET 1	18
Kvarnar	18
Vattendrivna kvarnar.....	18
Vinddrivna kvarnar.....	39
El/ångdrivna kvarnar.....	45
Kvarnar som inte är beskrivna.....	66
Mejerier	67
Andelsmejerier.....	67
Uppköpsmejerier.....	67
Gårdsmejerier.....	70
Kategori ej beskriven.....	70
Träindustrier	71
Vattendrift.....	71
El/ångdrift.....	88
Drift med förbränningsmotor.....	104
Nuvarande driftsätt ej angivet.....	104
Snickerier/snickeriverkstäder.....	107
Övrig träindustri.....	107
Verkstäder och smedjor	112
Verkstäder.....	112
Smedjor.....	117
Kraftverk	127
Kraftverk uppförda för kommersiell distribution av elkraft.....	127
Kommersiella kraftverk med ursprunglig annan användning.....	127
Kraftverk i samlad verksamhetsmiljö.....	127
Kraftverk – aktuell verksamhet ej preciserad.....	127
Garverier	127
Torvströfabriker	127
Stärkelsefabrik	129
Linoljeslageri	132
Tjärproduktion	134
Fröklängningsanstalt	134
Kalkbruk	136
Brännerier	138
Objekt i samlad verksamhetsmiljö.....	138
Övriga.....	138
Ej beskrivna.....	138
Tegelbruk	138
Benstammar	139
Benstamp driven av vattenkraft.....	139
Benstamp driven av vindkraft.....	139
Vadmalstammar	140
Ullspinneri och ullväveri	140
OBJEKT PRIORITET 2	141
Kvarnar	141
Vattendrivna kvarnar.....	141
Vinddrivna kvarnar.....	152

El/ångdrivna kvarnar.....	153
Kvarnar som inte är beskrivna	158
Mejerier	159
Andelsmejerier.....	159
Uppköpsmejerier	159
Gårdsmejerier	160
Kategori ej beskriven	161
Träindustrier	163
Vattendrift.....	163
El/ångdrift	165
Drift med förbränningsmotor	165
Nuvarande driftsätt ej angivet	166
Snickerier/snickeriverkstäder	167
Övrig träindustri	169
Verkstäder och smedjor	170
Verkstäder	170
Smedjor.....	171
Kraftverk	174
Kraftverk uppförda för kommersiell distribution av elkraft	174
Kommersiella kraftverk med ursprunglig annan användning.....	174
Kraftverk i samlad verksamhetsmiljö.....	174
Kraftverk – aktuell verksamhet ej preciserad	175
Garverier	176
Torvströfabriker	176
Stärkelsefabrik	176
Linoljeslageri	177
Tjärproduktion	177
Fröklängningsanstalt	177
Kalkbruk	177
Brännerier	177
Slakterier	178
Tegelbruk	178
Benstampar	178
Benstamp driven av vattenkraft.....	178
Benstampar drivna av vindkraft	178
Vadmalstampar	179
Objekt i samlad verksamhetsmiljö	179
Ullsprinneri och ullväveri	179
OBJEKT PRIORITET 3	180
Kvarnar	180
Vattendrivna kvarnar	180
Vinddrivna kvarnar	182
El/ångdrivna kvarnar.....	183
Kvarnar som inte är beskrivna	184
Mejerier	185
Andelsmejerier.....	185
Uppköpsmejerier	185
Gårdsmejerier	185
Kategori ej beskriven	186
Övriga mejerier.....	187
Träindustrier	188
Vattendrift.....	188
El/ångdrift	188
Drift med förbränningsmotor	189
Nuvarande driftsätt ej angivet	189
Snickerier/snickeriverkstäder	190
Övrig träindustri	190
Verkstäder och smedjor	191
Verkstäder	191
Smedjor.....	191
Kraftverk	196
Kraftverk uppförda för kommersiell distribution av elkraft	196
Kommersiella kraftverk med ursprunglig annan användning.....	196

Kraftverk i samlad verksamhetsmiljö.....	196
Kraftverk – aktuell verksamhet ej preciserad	196
<i>Garverier</i>	196
<i>Torvströfabriker</i>	197
<i>Stärkelsefabrik</i>	197
<i>Linoljeslageri</i>	197
<i>Tjärproduktion</i>	197
<i>Fröklängningsanstalt</i>	197
<i>Kalkbruk</i>	197
<i>Brännerier</i>	198
Objekt i samlad verksamhetsmiljö.....	198
Övriga	198
Ej beskrivna.....	198
<i>Tegelbruk</i>	198
<i>Benstampar</i>	198
Benstamp driven av vattenkraft.....	198
Benstampar drivna av vindkraft	198
<i>Vadmalstampar</i>	199
<i>Ullspinneri och ullväveri</i>	199
BOHUSLÄN.....	201
AKTUELLT INVENTERINGSLÄGE	201
OBJEKT PRIORITET 1	202
<i>Kvarnar</i>	202
Vinddrivna kvarnar	202
Vattendrivna kvarnar	208
Eldrivna kvarnar	215
Kvarnar och sågverk samlokaliserade – vattendrivna	216
<i>Sågverk</i>	219
Sågverk – vattendrivna.....	219
OBJEKT PRIORITET 2	221
<i>Kvarnar</i>	221
Kvarnar – vattendrivna.....	221
Kvarnar och sågverk samlokaliserade – vattendrivna	223
<i>Mejerier</i>	225
OBJEKT PRIORITET 3	227
<i>Kvarnar</i>	227
Kvarnar – vinddrivna.....	227
Kvarnar – vattendrivna.....	228
Sågverk – drivkälla ej definierad	230
Kvarnar och sågverk samlokaliserade - drivkälla ej definierad	231
<i>Mejerier</i>	231
<i>Övrig agrar småindustri</i>	232
KARTA ÖVER BOHUSLÄN	234
KARTINDEX BOHUSLÄN	235
DALSLAND.....	237
METOD OCH KÄLLOR	237
<i>Kvarnar (med såg)</i>	238
<i>Sågar</i>	259
<i>Mejerier</i>	265
<i>Slakterier</i>	273
<i>Smedjor</i>	276
<i>Mejerier – uppdatering</i>	279
KARTA ÖVER DALSLAND	280

INLEDNING

Bakgrund

Under de senaste åren har temat "Lantbrukets och vattenbrukets bebyggelse" drivits inom ramen för den byggnadsantikvariska – kulturmiljövårdande verksamheten inom Västra Götalandsregionen. Hittills har arbetet inom temat bland annat resulterat i publikationer såsom "Agrar länsöversikt för Västergötland och Dalsland", "Bohuslänska gårdar - byggnadstraditioner i ett föränderligt agrarsamhälle", "Bondens hus – en skrift om lantbrukets äldre ekonomibyggnader i Västra Götaland".

Inriktningen mot den agrara bebyggelsen har under 2004-05 inriktats mot den förädlingsindustri som växte upp i nära lokalisering till brukningsenheterna, som ett vardagsnamn har det fått benämningen "agrar småindustri".

Arbetet med att definiera, identifiera, beskriva och reflektera över denna bebyggelsegrupp inleddes med ett första projektförslag formulerat av Forsviks Industriminnen, under vintern 2003-04 med syfte:

- Att ta fram de kulturhistoriskt mest intressanta objekten exempelvis som underlag för planering och till länsstyrelsens bidragsverksamhet inom kulturmiljövården.
- Att ge ökad kunskap om jordbruksanknuten industriell bebyggelse.
- Att få en djupdokumentation av ett tjugotal objekt.
- Att ta fram exempel, referenser.

Projektet var således upplagt som snävare kulturhistoriskt inriktat arbete som främst skulle baseras på genomgång av befintligt inventeringsmaterial med visst begränsat fältarbete. Projektet var geografiskt avgränsat till Västergötland med Göteborg.

En ansökan lämnades in till länsstyrelsens kulturmiljöenhet för täckning av projektkostnaderna, och i den efterföljande diskussionen med länsstyrelsens enheter för såväl kulturmiljö som landsbygdsutveckling, utvecklades idén om ett bredare projektupplägg som även omfattar perspektiv på landsbygds-/bygdeutveckling.

Definitioner

Utgångspunkten för projektarbetet och följdriktigt för denna rapport är *agrarsamhället*, vilket motsvarar tiden före industrialismen och skiftena, jordbrukets omvandling med den agrara revolutionen, och fram till 1950-tal. Flertalet av de industriella verksamheterna i fokus för denna studie, lokaliserades till speciellt uppförda byggnader som utgjorde en del av en gårdsanläggnings ekonomibyggnader. Huvuddelen av dagens ekonomibyggnader är uppförda i perioden 1875 till 1939, i några enstaka fall finns äldre byggnader bevarade. Med *agrar* eller *landsbygdsanknuten* avses industriella verksamheter som i sin inriktning är eller har varit gårds- eller bygdeanknuten vidareförädling, såsom kvarnar, mejerier, sågar eller tegelbrännerier. Det kan även röra sig om verksamheter som har varit inriktade mot att ge service till jordbrukare, exempel på detta är främst smedjor och, senare, mekaniska verkstäder.

Dagens definition av begreppet *småindustri* är inte standardiserad och därmed svår att använda inom kulturhistoriska inventeringar. SCB anger 49, i vissa fall 19 anställda, i vissa fall 250. Projektet kommer att använda en lämplig egen definition genom att utgå från kända objekt, exempelvis mindre sågverk, kvarnar mm. De objekt som hittills studerats inom inventeringar på Forsviks Industriminnen har en ungefärlig storlek av maximalt 5 till 6 anställda vilket blir riktvärde för föreliggande arbete.

Projektets genomförande

Föreliggande rapport baseras på genomgång av ett antal inventeringar (se FIM Uppdragsverksamheten 2005:9) samt besök i fält för huvuddelen av de objekt som är inordnade i prioritet 1-gruppen.

För länsdelarna som omfattar tidigare norra Älvsborg samt Bohuslän, har museerna i Vänersborg och Uddevalla genomfört en motsvarande kartering. Resultatet av arbetena där är införda i slutet av rapporten.

Framhållas bör att **denna rapport är en uppdaterad version** av en liknande översikt och prioritering av agrara småindustrier. Den förra versionen gavs ut i januari 2006 under namnet *Agrar Småindustri i Västra Götaland Uppställning i prioritet – och kategoriordning* (se FIM Uppdragsverksamheten 2006:1).

Den här versionen har tillkommit efter ett relativt omfattande kompletterings- och uppdateringsarbete under 2006 och den utgör härmed slutprodukten inom ramen för projektets finansiering.

Här måste understrykas att denna översikt och prioritering av småindustrier ska betraktas som ett föränderligt material, som fortlöpande behöver uppdateras i den takt förändringar sker och kommer till kulturmiljövårdens kännedom.

Målsättningen är att objekten i denna rapport ska vara sökbara digitalt och möjliga att kontinuerligt uppdatera. Hur detta arbete ska genomföras praktiskt och ekonomiskt är emellertid i nuläget inte klarlagt.

I projektets inledande skede var målet att kunna välja ut ett mindre antal objekt och undersöka hur dessa skulle kunna bilda basen för lokal bygdeutveckling, som en form av modellinriktade studier. Mot bakgrund av vad vi nu vet om materialet i landskapet, förstår vi att det är väsentligen mer intressant ur såväl projektets synvinkel som ur målgruppens perspektiv att fokusera det fortsatta projektarbetet på nätverksutveckling inom kvarnnäringen. Med målgrupp förstår vi här de människor som är landsbygdsboende och äger eller brukar sådana objekt som har varit projektets syfte att studera.

För kvarnar är det uppenbart att det finns ett behov att etablera kontakter mellan människor som driver eller är intresserade av kvarnar, behovet av utbildning i kvarnteknik är omfattande, och möjligheterna till fortsatt verksamhet i olika former vid objekten är betydande.

I anslutning till kvarnar finns dessutom ofta annan förädlingsindustri, ibland tillsammans med system för kraftutvinning, vilket gör att en mängd kvarnmiljöer har en sammansatt och intressant agrar- och industrihistorisk prägel vilket har en uppenbar attraktionskraft i dagens samhälle.

VÄRDERING OCH PRIORITERING

Sortering i prioritetsordningar

De beskrivna objekten är indelade i tre grupper:

Prioritet 3: anläggningar som ej bedöms prioriterade.

Prioritet 2: anläggningar som *antingen* representerar objekt med betydande historiska egenskaper, det vill säga som kan bli föremål för kulturmiljövårdsmedel, *eller* objekt med betydande kulturella värden, det vill säga anläggningar där förutsättningar finns för fortsatt drift eller förändrad verksamhet.

Prioritet 1: anläggningar där *både* betydande historiska egenskaper *och* kulturella värden kan identifieras, det vill säga sådana anläggningar som har naturliga förutsättningar att kunna utvecklas till besöksmål – eller som redan är det – och/eller där en fortsatt eller förändrad drift har goda förutsättningar att realiseras.

Utgångspunkten för att kunna sortera in objekten i tre prioritetsordningar baseras på ett resonemang kring begreppet "kulturhistoriskt värde" – sedan lång tid en väsentlig del av kulturvårdande verksamhet. Projektets syn på begreppet är att det måste bli operativt i en mening som inkorporerar såväl den antikvariska sakkunskapen som de berörda medborgarnas engagemang.

Teoretisk ram: Kulturhistoriskt värde

Inom den kulturmiljövårdande sektorn är kategorierna upplevelsevärde, kunskapsvärde och brukarvärde vanligen förekommande som beskrivningsbara delar av det *kulturhistoriska värdet*. I synnerhet kunskapsvärdet har utgjort grunden för den antikvariska praktiken när det gäller att placera in ett bevarat objekt i en historisk kontext.

I Riksantikvarieämbetets riktlinjer för kulturhistorisk värdering utgör upplevelsevärde respektive kunskapsvärde basen. Företeelsen brukarvärde har vid sidan av de bägge andra varit mer eller mindre närvarande i den antikvariska praktiken sedan 1970-talet. Sir Bernard Feilden angav brukarvärde som en väsentlig värderingskomponent i sin *Introduction to conservation* som formulerades som läromedel för kurserna vid den internationella utbildningsinstitutionen ICCROM i Rom organiserad av UNESCO och ICOMOS. Vad gäller åtminstone det västsvenska området kan vi nämna det arbete som Håkan Bergqvist, Nanne Engelbrektsson och Thomas Thieme gjorde för Gullholmen 1975, där just brukarvärdet ges en betydelsefull position vid sidan av kunskapsvärden och upplevelsevärden.

I dagens kulturarvsdebatt kan man ana en renässans för brukarvärdet i uppfattningen om kulturarv som en resurs för demokratiserings- och integrationssträvanden. En miljö eller ett objekt berättar inte bara en historia utan vårt samhälle är fyllt av mängas berättelser kring materiella och immateriella företeelser. Berättelser som kan vara mer eller mindre gemensamma men också sinsemellan motsägande. Det är inte alltid självklart att det är antikvarierna som har tolkningsföreträde till historieskrivningen i bebyggelsemiljön.

Brukarvärdet antyder betydelsen av en miljö för någon eller en grupp av människor, och kan bättre än både upplevelsevärdet och kunskapsvärdet svara på

frågan varför vi egentligen ska bevara något: nämligen att någon eller några har en konkret eller upplevd nytta av det. Normalt argumenteras annars ett bevarande utifrån utsagor som hör till främst kunskapsvärdets domäner. Värdet, i ett sådant sammanhang, utgörs vanligen av ett antal egenskaper hos ett objekt eller en miljö som kan beskrivas och förklaras genom ett historiskt perspektiv och som därmed utgör själva motivet till att objektet eller miljön bevaras. De beskrivna egenskaperna, det vill säga det antikvariska berättandet är således själva argumentet för att objektet eller miljön ska bevaras. Värdesystemet – det kulturhistoriska värdet – är på så sätt intimt förbunden med den antikvariska praktiken, och har utvecklats mot att fokusera det ytmässigt beskrivningsbara snarare än det innehåll för vilket ytan är en konsekvens. Detta förhållande är inte minst uppenbart vad avser den gängse industriminnesvärden, där det estetiskt tilltalande och tillrättalagda stiluttrycket har värderats till skillnad från de oestetiska, disharmoniska och – för den normala kulturhistorikern – obegripliga tilläggen och tillbyggnaderna, som gärna kan vara från 1900-talets senare del.

Värdering kommer vi inte ifrån i den antikvariska vardagen, men hur ska vi värdera och med vilka förutsättningar kan vi göra det? De miljöer där värderingen blir intressant är förmodligen i de flesta fall exempel på intressekonflikter, där inte bara antikvarier värderar utan flera intressenter kommer till uttryck. Ett antikvariskt kunskapsvärde av traditionellt snitt kan då gärna stå sig slätt i konkurrensen från aktörer med mer konkret och operativt utvecklad argumentation. Ett vanligt problem är att den antikvariska kären sällan medvetandegör det problem som förmodligen egentligen ska lösas, det vill säga varför objektet ifråga ska bevaras? Det faktum att ett antal egenskaper kan beskrivas och förklaras inom en gängse kulturhistorisk kontext, är ju i sig inget argument för ett bevarande. Bevarandet borde snarare utgå från målsättningen med bevarandet av det berörda objektet, och en därmed sammanhängande diskussion kring hur bevarandet ska gestaltas så att det resulterande uttrycket och funktionen tillgodoser det målet. Att bevarandet av bebyggelse inte är en neutral akt som ger ett objektivt sakligt kulturarv, är något som alltmer uppmärksammas. Ett exempel på detta är antologin *The construction built heritage* som producerades i samverkan mellan universitetsinstitutioner i Sverige, England och Holland.

Svante Beckman vid Linköpings universitet, har under en längre tid kritiskt granskat kulturvårdens diskurs, och har diskuterat kulturarvets roll i samhället i ett historiskt perspektiv. I den tidiga fornminnesverksamheten hade kulturarvet en monumental funktion så att kungens eller nationens storhet skulle förtydligas och bevisas. Under framförallt 1900-talet växer bilden av ett antikvariskt kulturarv fram. Det är miljöer och objekt som bevaras för att säkerställa behovet av en referenssamling för den antikvariska kunskapen, en föreställning som fortfarande präglar det antikvariska arbetet med dess betoning av kunskapsvärden som utslagsgivande för bevarande. I turismens utveckling blir kulturarvet en möjlighet som underhållningsfaktor, och i spåren av ett allt hastigare föränderligt samhälle kan kulturarvet bli instrumentellt för skapandet av ett nytt och bättre samhälle.

Bevarandet av ett objekt och en miljö kan på så sätt inte ses som objektiv historieskrivning utan mer som den materiella lösningen på ett visst behov, där formgivningen av det materiella resultatet är präglad av samtidens estetiska uppfattning och situationella praktiska förutsättningar och begränsningar. Att samtidens estetiska ideal är en väsentlig faktor i produktionen av kulturarv,

förstod redan Alois Riegl för drygt hundra år sedan som generalkonservator i Wien. Göran Kåring kom i sin avhandling *När medeltidens sol gått ned*, fram till samma slutsats. Detta innebär att när en gång en miljö anlades och varje gång den förändras, präglas de materiella uttryckens gestaltning av en kulturellt betingad estetiskt baserad formgivningsambition, vilket fortfarande är fallet när vi väljer att bevara en byggnad eller en miljö.

Mot den bakgrunden har vi inom ramen för projektet kring den landsbygdsanknutna småindustrin, valt att definiera begreppet *kulturhistoriskt värde* så att det delas upp i två enheter: dels *historiska egenskaper*, dels *kulturvärde*. *Historiska egenskaper* är de materiella och immateriella företeelser som sammantaget utgör det som ett objekt har med sig i bagaget från sin resa i tiden och som är möjligt att beskriva med hjälp av olika metoder. Detta utgör den traditionella antikvariska kompetensen och som också är nödvändig att vidmakthålla. I samband med upplevda inomdisciplinära behov att förändra det antikvariska arbetssättet – uttryckta genom programmet Agenda Kulturarv – är det nödvändigt att poängtera att det inte bara är den antikvariska berättarförmågan som ska styra historieskrivningen, utan också lyssnarförmågan. Det vill säga, förmågan att ge betydelse åt andra personers upplevelser och kunskaper av relevans för historieskrivningen i det berörda objektet. *Kulturvärde* beskriver de möjligheter vi har att i en samhällelig kontext välja strategier för hur vi vill utforma den fortsatta användningen av ett objekt som en kreativ problemlösning. Uttryckt på ett annat sätt kan vi säga att det rör sig om huruvida människor utanför den antikvariska sfären är intresserade, roade och beredda att ta ansvar för den fortsatta varsamma hanteringen och utvecklingen av en byggnad eller bebyggelsemiljö. Har objektet ett värde i den lokala kulturella kontexten som ett bidrag till den fortgående samhällsbildningsprocessen?

Värderingen blir därmed en problematisering av det traditionellt insamlade antikvariska materialet om ett objekt, där värderingen inte som tidigare görs inom det antikvariska fältet i ett historiskt tillbakablickande perspektiv, utan istället genomförs i en samhällelig samtida kontext med ett framåtblickande syfte.

REFERENSER

Bebyggelsehistoria

Agrar länsöversikt för Västergötland och Dalsland. Länsstyrelsen i Västra Götaland 2002:14

Bondens hus (2002) En skrift om lantbrukets äldre ekonomibyggnader i Västra Götaland. Länsstyrelsen i Västra Götaland. ISSN 1403-168X

Carlsson, Helene (2003) Bohuslänska gårdar - byggnadstraditioner i ett föränderligt agrarsamhälle. Uddevalla: Bohusläns museum. ISBN 9-7686-19-0
Länsstyrelsen i Västra Götaland 2003:43

Gårdar i Västergötland – en bebyggelsehistorisk översikt (2004) Göteborg: Länsstyrelsen, Kulturmiljöenheten 2004:36

Kulturvård, kulturhistoriskt värde

Agenda kulturarv. Slutrapport. Stockholm: Riksantikvarieämbetet, 2004

Attityder till kulturarv i Västra Götalands län – en medborgarundersökning om människa, samhälle, kulturarv. Agenda kulturarv Västra Götaland. Göteborg: Länsstyrelsen 2003:32

Beckman, Svante (1998). "Vad vill staten med kulturarvet?" I: *Kulturarvets natur*. Red. A. Alzén och J. Hedrén (red.). Eslöv: B. Östlings Bokförlag Symposion. ISBN 91-7139-386-2

The construction of built heritage. A North European perspective on policies, practices and outcomes. Edited by Angela Phelps, G.J. Ashworth, Bengt O.H. Johansson. Ashgate, 2002.
ISBN 0-7546-1846-3

Feilden, Bernard (1979) An introduction to conservation of cultural property. Rom, ICCROM

Gullholmen. Preliminärt förslag till bevaringsplan (1975). Håkan Bergqvist, Nanne Engelbrektsson, Thomas Thieme. Göteborg: Chalmers tekniska högskola, Göteborgs universitet

Kulturarv och lokal förankring – Ett seminarium om vårt gemensamma kulturmiljövårdsarbete. Agenda kulturarv Västra Götaland. Göteborg: Länsstyrelsen 2003:27

Kulturarv och medborgardialog. Agenda kulturarv Västra Götaland. Göteborg: Länsstyrelsen 2003:29

Kåring, Göran (1995) När medeltidens sol gått ned. Debatten om byggnadsvård i England, Frankrike och Tyskland 1815-1914. Stockholm: Kungl. Vitterhets-, historie- och antikvitetsakad. ISBN 91-7402-257-1

Lagerqvist, Bosse (2004) "Industriminnesvård och kunskapsutveckling" I: Medicinhistoria i Västergötland. Skara: Västergötlands Fornminnesförening. ISBN 91-974469-2-0 (inb.)

Riegl, Alois. (1982) "The Modern Cult of Monuments: Its Character and Its Origin." I: *Oppositions. A Journal for Ideas and Criticism in Architecture*. Fall 1982:25.

Västergötland

En översikt avsedd för förändring

Denna översikt av prioriterade objekt i Västergötland är ett arbete som genomförts i olika etapper. Under den första etappen gjordes en förutsättningslös sammanställning av alla objekt med anknytning till den agrara småindustrin – utifrån en genomgång av redan genomförda inventeringar och kulturmiljöprogram. Vissa objekt i denna översikt har emellertid tillkommit under arbetets gång.

Etapp två handlade om ett prioriteringsarbete utifrån de kortfattade beskrivningar som i sammanställningen gjorts av respektive objekt. Från totalt drygt 600 anläggningar valdes ett drygt 100-tal ut som sedan besöktes i fält. Några föll ifrån exempelvis på grund av rivning eller ändrad verksamhet. Andra tillkom. I urvalsprocessen tillämpades de tre olika värderingskriterierna som beskrivs i inledningskapitlet.

Tungt vägande har således anläggningarnas utvecklingspotential varit. Objekt i samlade verksamhetsmiljöer, med intresserade/engagerade brukare, med stor del av produktionsutrustningen kvar, med god historisk avläsbarhet och goda berättarkvaliteter samt med till synes goda möjligheter för framtida brukande, kunskapsbyggande och publik inriktning har hamnat högt i prioriteringen. Hög prioritet har även de för regionen riktigt sällsynta objekten fått.

Etapp tre har utgjorts av fältarbete och sammanställning. Inför besöken i fält har tyngdpunkten legat på själva etablerandet av kontakt med användarna. Detta då en viktig fas i projektet har varit att etablera ett nätverk mellan aktörerna främst inom näringsgrenarna kvarnar, sägar, kraftverk och mejerier.

Naturligtvis finns här en osäkerhetsfaktor, nämligen att de objekt som under etapp två aldrig valdes ut för besök i fält egentligen borde återfinnas under prioritet 1. Men eftersom målsättningen är att **denna översikt skall digitaliseras och hela tiden uppdateras/förändras** ser vi inte detta som något stort problem. Framhållas bör att denna rapport utgör en uppdaterad och utökad version av en snarlik första version som gavs ut i januari 2006.

Inför läsningen av översikten är förekomsten av koordinater en indikation på att objekten antingen har besökts under 2005-2006 eller att de ingår i de industriinventeringar som mellan 2000 och 2004 har genomförts av Forsviks industriminnen. Fotografier finns av alla objekt som har besökt i fält, men endast dem i prioritet 1 redovisas i detta skede.

I vissa fall är beskrivningarna relativt kortfattade. Detta gäller exempelvis byggnadsminnen eller redan väldokumenterade objekt – anläggningar vi bedömt redan vara välkända av kulturmiljövården.

OBJEKT PRIORITET 1

Kvarnar

Vattendrivna kvarnar

Uppförda före 1860

Kerstinsås kvarn

Kerstinsås kvarn, Nossebro, Kerstinsås 1:1, Essunga socken, Essunga kommun
x-6455961 y-1318834

Kerstinsås kvarn ligger vid Nossans östra strand i Nossebro tätort. Mitt emot denna kvarn, vid Nossans västra strand ligger även Nossebro kvarn. Enligt skriftliga källor fanns det kvarndrift i Nossebro redan 1316. Exakt när nuvarande Kerstinsås kvarn uppfördes är oklart, men det finns uppgifter som tyder på att kvarnens stengrund utgörs av överblivna stenar från den stenvalvsbro som byggdes över Nossan 1842. Klarlagt är att kvarnen byggdes om 1859. Den tillhörde fram till 2001 den numera delvis rivna och delvis renoverade gården Kerstinsås som ligger strax intill, på andra sidan Bärebergsvägen.

Kvarnen är uppförd i timmer i 1½ plan på en källargrund av natursten. Sadeltaket är täckt med tvåkupigt lertegel och timmerväggarna klädda med ny röd locklistpanel. Bakom denna panel sitter den gamla kvar. Samtliga fönster är nyligen utbytta, men har motsvarande form som de ursprungliga. Kerstinsås kvarn var i drift fram till 1952 och började därefter successivt förfalla. Under 2001 överläts den av Allmänna arvsfonden till Nossebro hembygdsförening, som inledde ett omfattande renoveringsarbete. Under 2002 renoverades kvarnen utvändigt och året därpå invändigt. Under 2003 monterades dessutom nya dammluckor och därefter har ett nytt vattenhjul byggts samt kvarnmaskineriet reparerats. Exakt hur det gamla vattenhjulet från 1923 såg ut vet man inte, utan har konstruerat ett utifrån andra förlagor. Ambitionen är att kunna köra kvarnen sommaren 2006.

Kerstinsås kvarn hade tidigare tre stenpar. Idag finns bara ett av paren på plats, medan ytterligare ett står upprest mot en vägg inne i kvarnen. Kvarnkammaren används än så länge som förråd. Kaminen är borttagen men finns fortfarande kvar ute i kvarnen.

Utrustning: vattenhjul 4,30 meter i diameter, kvarnverk *Nydkvist och Holm, Trollhättan*, ett stenpar och en kättingdriven stenlyft.

Björns kvarn

Björns kvarn, Ale Kattleberg 19:3, Skepplanda socken, Ale kommun
x-6435616
y-1291661

Denna skvaltkvarn tillhörde tidigare gården Skogen och uppfördes av dåvarande ägaren Sven Larsson omkring 1840 på grunden av gamla Björns kvarn. Den gamla Björns kvarn finns omnämnd i skrift från Ale härads ting den 23 maj 1653, då bönderna i Skepplanda by klagar över att "en torpare Björn på Skogen" byggt en kvarn på deras allmänningsmark och därigenom både försämrat deras tillgång på vatten till sina kvarnar och deras tillgång på ål.

Dagens Björns kvarn är en knuttimrad skvaltkvarn med taktäckning av enkupigt lertegel. Det skradda timret är oklätt utom på väggen som vetter mot vattenflödet. En vattenränna i trä leder vattnet från Ryks bäck till kvarnen. Utrustningen består av ett stenpar med påfyllningstratt, skaksko och mjöllåda. En hissanordning med en stock och kättingar har gjorts för att underlätta skärpning av stenarna. Även lätteverket finns bevarat.

Någon gång mellan 1885 och 1890 upphörde malningen och enligt noteringar på en av stockarna i kvarnen omändrades den 1898. Detta var eventuellt för att driva ett tröskverk på den intilliggande gården Boaredal. Ett hål under takfoten i den vägg som vetter åt Boaredal är det som återstår av det vajerspel som drev tröskverkets remiskiva. Denna drift upphörde 1947.

Björns skvaltkvarn ägs och drivs sedan 1954 av Skepplanda hembygdsförening som direkt efter övertagandet gjorde en varsam upprustning av kvarnen. I januari 1957 kunde den åter tas i bruk. Under 1999-2000 gjordes på nytt en omfattande renovering/rekonstruktion av Björns kvarn. Allt timmer märktes upp och plockades ner. Det skadade materialet byttes ut. Renoveringen finansierades av länsstyrelsen i Västra Götaland, Ale kommun och ett stort antal privatpersoner. Den 12 maj år 2000 återinvigdes kvarnen.

Skepplanda hembygdsförening arrangerar visningar av kvarnen.

Ekarebo skvaltkvarn

Ekarebo skvaltkvarn
kvarn, Hallen 1:4,
Istorps socken, Marks
kommun
x-6359103 y-1299229

Denna skvaltkvarn
flyttades till nuvarande
plats 1841. Tidigare stod
den cirka 50 meter
söderut/uppströms i
Ekån. Det timrade
kvarnhus står på en
sockel/plintar av
natursten. Väggarna är

klädda med omålade och okantade lockpaneler. Istället för fönster finns en skjutlucka på vardera långsidan för inläpp av dagsljus. Sadeltaket är täckt med enkupigt tegel. Detta lades i samband med en upprustning av kvarnen i början på 1950-talet. Ytterligare renoveringsarbeten genomfördes under 1960-talet. En lång stenränna leder Ekåns vatten fram till kvarnen via en ränna av trä. Stenrännan är nyligen restaurerad av hembygdsföreningen. Kvarnen var i drift fram till 1930-talet då ägarna istället skaffade en eldriven hemmakvarn. Utrustningen: ett skvalthjul, ett stenpar, sannolikt från Lugnäs och ett lätteverk. Kvarnen är i kördugligt skick.

Gammalsjö kvarn

Gammalsjö kvarn, Kalv socken, Svenljunga kommun
x-6351681 y-1341371

Gammalsjö kvarn är en timrad kvarn vid Kvarnatorpsån utmed vägen mellan Tranebäck och Skyarp, i anslutning till Fegens naturreservat. Kvarnen byggdes troligen i mitten av 1850-talet. Den är i 2½ plan och väggarna är delvis klädda med omålade locklistpanel, medan det omålade liggtimret är synligt på två sidor. Sadeltaket är klätt med korrugerad plåt. Längs ena långsidan, den som vetter ned mot ån, finns en utbyggnad med pulpettak som skyddar vattenhjulet, som förser kvarnverket med kraft. Hjulet är cirka 7,3 meter i diameter. Maskineriet består av två stenpar, en centrifugalsikt, en spetsmaskin *Malmö kvarnmaskiner AB*, en skalmaskin och en benkvarn. På översta våningen finns en frivängande plansikt *Malmö kvarnmaskiner*. Kvarnen var tullkvarn fram till 1915 och kvarnverksamheten upphörde 1930. Numera förvaltas den av hembygdsföreningen som under 1990-talet genomförde en omfattande upprustning. I augusti 1995 kunde kvarnen återinvigas. Hembygdsföreningen arrangerar också teater vid kvarnen och precis intill har ett slags amfiteater byggts upp, där den sluttande terrängen utnyttjas som läktare.

Uppförda efter 1860

Backgårds kvarn

Backgårds kvarn, Resville socken. Resville 4:5, Lidköpings kommun

x-6478288 y-1345292

Välbevarad kvarnanläggning i vacker kvarnmiljö intill ån Flån. Kvarnhuset uppfördes 1902-1903 efter att den tidigare kvarnen brunnit. Verksamheten var i drift till i slutet av 1990-talet.

Anläggningen består av sju byggnader; kvarn, tvättstuga med förråd, förråd/ekonomibyggnad, ekonomibyggnad, två boningshus och en större lada, som delvis håller på att rasa ihop.

Kvarnen är byggd i tre våningar på en grund av natursten. Stommen är av timmer, klätt med rödmalad locklistpanel. Fönstren är övervägande spröjsade tvåluftsfönster med vitmalade omfattningar. På taket ligger tvåkupigt lertegel.

En tillbyggnad klädd med gul sinuskorrigerad plåt har gjorts på kvarnens framsida, där även en in- och utlastningsbrygga i gjuten betong finns.

På Backgårds marker har även ett smörmejeri, "mejeri med separator", funnits.

Troligen uppfördes det 1888 och var i bruk fram till 1909. Byggnaden revs kort därefter men hade då hunnit ge platsen smeknamnet "Mejeribacken".

Kvarnen var vid inventeringstillfället våren 2004 helt intakt med maskinutrustning och dammanläggning. Till kvarnen hör även ett mindre kraftverk placerat på motsatt sida om ån Flån.

Brokvarn

Brokvarn, Härja socken, Bosarp 1:4, Tidaholms kommun

x-6437915 y-1385743

Brokvarn är omnämnd som frälsekvarn i 1540 års jordebok. Nuvarande kvarnbyggnad uppfördes 1882 och tillbyggdes 1927 med nytt kvarnverk. Kvarnen drevs fram till 1950-1960-talet. I anslutning till kvarnen finns ett magasin och ett kvarnstall från 1800-talets mitt samt en mjölnarbostad från 1911. Kraftverket från 1970-talet och som ligger i ett mindre plåtskjul är i drift.

Brokvarn utgör en komplett kvarnmiljö och är en av fem kvarnar längs Tidan i Tidaholms kommun. Kvarnbyggnaden består av en underkvarn i sten samt ytterligare två våningar, delvis i timmer och delvis i regelverk. Sadeltaket är klätt med korrugerad plåt. För att ge plats åt sikten högst upp i kvarnen har en tillbyggnad gjorts, också den med sadeltak i vinkel mot det andra.

Maskinutrustning: en trefas el-motor *ASEA AB, Vesterås*, tillverkad 1903, ett pådrag *Elektriska Motorfabriken Fenix*, Jönköping, en ASEA shuntgenerator en instrumenttavla i marmor, en dubbel valsquvarn *AB Malmö kvarnstensfabrik och fabrik för kvarnmaskiner*, Malmö-Örebro, en betningsmaskin för flytande betningsmedel *AB Borensbergs kvarnstensfabrik*, ett stenpar, en rens *Bröderna Anderssons kvarnfabrik*, Bronäs, en frivängande plansikt av okänd tillverkare, en säckhiss samt elevatorer. Samtliga maskiner är remdrivna och såväl remmar som övriga transmissioner är i huvudsak intakta.

Ett större tråkugghjul från tiden kvarnen drevs med vattenhjul finns kvar i underkvarnen. Axeln från vattenhjulet till kugghjulen ligger intill norra fasaden.

Ett mindre kraftverk med en generator *Siemens-Schuckert* finns också kvar, men är inte i drift.

Byggår ej angivet

Inga objekt i prioritering 1

Objekt i samlad verksamhetsmiljö

Falekvarnaområdet

Gläshagen

Gläshagen, Gläshagen 1:1, Slöta socken, Falköpings kommun
x-6447035 y-1374240

Ingår som en av sju kvarnar i Falekvarna. Omnämnd som frälsekvarn första gången 1760. I dagens kvarnbyggnad maldes såväl brödmjöl som kreatursfoder. Gläshagen var en överfallskvarn med en fallhöjd på cirka 2,40 meter. Överfallshjulet fanns vid den östra fasaden och troligen fanns endast ett stenpar. Maskinutrustning: okänt. Inte mycket påminner om dess ursprung, men den ingår som en del av helhetsmiljön Falekvarna.

Krusekvarn

Krusekvarn, Krusekvarn 1:6, Slöta socken, Falköpings kommun
x-6447114 y-1373665

Krusekvarn är en överfallskvarn med en fallhöjd på ca 5,40 meter. Den byggdes om och utökades 1897. Byggnaden är uppförd i trä med två våningar på en underkvarn av natursten. Vattenhjulet är placerat under byggnadens nordvästra del och vattnet leds fram till kvarnen via en grävd ränna. Kvarnverksamheten lades ner under 1930-talet och kvarnen har haft två stenpar. Maskinutrustning: invändigt är den ej inventerad, men överfallshjulet med tillhörande transmissioner till kvarnverket är intakt. Krusekvarn ingår som en av sju kvarnar i Falekvarnaområdet.

Madkvarn

Madkvarn, Makvarn samfällighet, Slöta socken, Falköpings kommun
x-6447511 y-1373625

Kvarnen är byggd 1902 och verksamheten pågick fram till 1957. Dess läge en bit från Kvarnbäcken gjorde att en damm anlades ovanför kvarnen och en ca 250 meter lång vattenränna byggdes för att förse överfallshjulet med kraft. Madkvarn är uppförd i timmer med underkvarn av putsad natursten. Den har sadeltak med korrugerad plåt. Maskinutrustning: ingen uppgift. Vattenrännan är sedan länge borta och det finns få spår kvar av kvarnverksamheten. Madkvarn ingår i helhetsmiljön i Falekvarnaområdet.

Mellomkvarn

Mellomkvarn, Mellomkvarnen 1:2, Slöta socken, Falköpings kommun
x-6447088 y-1374398

Mellomkvarn omnämns som fräsekvarn i 1685 års jordebok. På 1840-talet tillkom ytterligare ett stenpar, som enbart fick vara i drift under vår och höst. Övrig tid på året kördes endast ett stenpar. Enligt uppgift byggdes kvarnen om under 1860-talet. Verksamheten lades ner under 1940-talet. Kvarnen är i drift.

Kvarnen är uppförd i en våning av timmer med underkvarn av putsad natursten. Maskinutrustning: ett tolv fots överfallshjul med 32 skovlar, ett komplett stenpar drivs av kuggghjul, ett stenpar ej i drift, en träränna leder vattnet till kugghjulet och det vatten som inte används i kvarnen leds bort via en 75 meter lång kulvert under gården.

Mellomkvarn ingår i Falekvarnaområdet och visas för allmänheten ett antal gånger per år.

Nätereds kvarn

Nätereds kvarn, Nätered 1:3, Slöta socken, Falköpings kommun
x-6446791 y-1374962

Kvarnen är omnämnd i J. B. Gyllenstigs karta från 1645. Den är en överfallskvarn med en fallhöjd på ca 2,4 meter. Kvarnverksamheten pågick fram till 1975.

Byggnaden är uppförd i sten i 1½ våning och har putsade fasader samt sadeltak med korrugerad plåt. På andra våning finns en snickeriverkstad som används för gårdens behov. Vattenhjulet vid den västra fasaden är täckt av en utbyggnad i trä med pulpettak av korrugerad plåt.

Maskinutrustning: ett vattenhjul ca 2 meter i diameter i dåligt skick, ett komplett stenpar med stenkran. Kraftöverföringen från vattenhjulet till stenparet utgörs av en kuggväxel och en vertikal axel. Till detta kommer en kraftöverföring från vattenhjulets axel. Den var tänkt att driva en generator men togs, enligt uppgift, aldrig i bruk.

Nätereds kvarn ingår i Falekvarnaområdet.

Tomtens kvarn

Tomtens kvarn, Tomten 1:5, Slöta socken, Falköpings kommun
x-6447000 y-1373870

Omnämnd på karta från 1645. Skvaltkvarnen byggdes om 1750 till hjulkvarn. Egen fastighet 1842. Separat bostadshus byggdes i början av 1900-talet och är fortfarande inredd som mjölnarbostad. I miljön finns också en lada. Cirka 1940 försågs kvarnen med ett valsverk som fick ersätta ett av stenparen. Fallhöjden är ca 3,3 meter. Kvarnen var i drift fram till 1958 och byggnaden rustades upp 1981-82. Mellan 1988 och 1998 maldes mjöl vid visningar.

Kvarnbyggnaden är uppförd i 2½ plan. Grunden utgörs av murad kalksten, delvis putsad. Sadeltak och takkupor är klädda med tvåkupigt lertegel. En utbyggnad åt nordväst med en stödmur i linje med vattenhjulen i underkvarnen.

Maskinutrustning: två överfallshjul ca 3 meter i diameter med tillhörande transmissioner, en kornskalare, *Vilhelm Bäckman, Björköby*, en valskvarn, *Vilhelm Bäckman, Björköby*, en plansikt *AB Linde kvarnmaskiner, Lindesberg*, ett komplett stenpar och en säckhiss. I ekonomibygnaden intill finns en korngrynsmaskin av äldre modell.

Tomtens kvarn utgör en av sju kvarnar i Falekvarnaområdet.

Örlids kvarn

Örlids kvarn, Örlid 1:1, Slöta socken, Falköpings kommun
x-6447058 y-1374196

Omnämnd i skrift 1645 tillhörande gården Örelid. Nuvarande byggnad uppfördes 1909 och var endast i drift i nio år fram till 1918. I kvarnbyggnadens norra del uppförd i timmer finns en mjölnarbostad bestående av ett rum och kök. I den södra delen, uppförd av regelverk, låg själva kvarnen. Det är inte säkerställt om nuvarande kvarn har drivits av kvarnhjul eller av turbin.

Maskinutrustning: saknas helt. Också Örlids kvarn ingår i Falekvarnaområdet.

Slut Falekvarnaområdet

Ekhammars kvarn & såg

Ekhammars kvarn och såg, Grevbäcks socken, Ekhammar 5:1, Hjo kommun
Kvarnen: x-6472339 y-1415370

Ekhammars kvarn är väl underhållen och består av en timrad våning som vilar på en hög grund av granit. Taket är täckt med enkupigt lertegel. I kvarnen finns ett nytt vattenhjul samt kugghjul för kraftöverföring till två kvarvarande stenpar. Finns gör också en komplett stenkran, en centrifugalsikt av äldre typ samt en rensmaskin.

Fram till 2003 var det ena stenparet i drift, men då sprack den undre stenen, liggaren, och sedan dess står kvarnverket stilla. Vattenhjulet är nyttillverkat liksom vattenrännan. Materialet är tryckimpregnerat virke. Även hjulhuset är förhållandevis nybyggt.

Grevbäcks hembygdsförening har nyttjanderättsavtal både på kvarnen och sågen. Inom föreningen arbetas aktivt med att få tag på en annan liggare.

Ekhammars såg
Sågen: x-6472306 y-1415501

Sågen består av två sammanbyggda byggnader – den äldre är klädd med tvåkupigt lertegel och den yngre med korrugerad plåt. Sågverket utgörs av två ramsågar. Den äldre är en enbladig ramsåg, driven av ett stort vattenhjul av överfallstyp. Denna såg, liksom tillhörande uppfodringsramp fungerar och visas regelbundet för allmänheten. Den yngre är en el-driven ramsåg tillverkad av Töreboda Verkstad. Den är inte i drift, men transmissioner och vissa remmar för remdriften finns kvar.

Hillefors grynkvarn

Hillefors grynkvarn, Lerums socken, Hunstugan 1:109/del av Berg 1:48/Hunstugan 1:5/Hunstugan 1:112, Hilleforsvägen 5, 9 och 13, Lerums kommun
x-6413077 y-1292786

Anläggningen ligger precis intill Sävån i Lerum.

Grynkvarnen är byggnadsminne sedan 1990.

Tegelbyggnaden i fyra våningar uppfördes 1909-1910 och ersatte då en nedbrunnen tidigare kvarnanläggning från ca 1900.

Utbyggnad av den

norra flygeln gjordes 1929 och den södra flygeln blev klar 1940. I anslutning till tegelbyggnaden finns en sågbyggnad, en benstampsbyggnad, en turbinränna och ett turbinhus av trä. Dessa härrör från tiden före bränderna 1905 och 1909.

Benstampens verksamhet lades ner under 1930-talet då hemmaslakten upphörde. Sågen lades ner i mitten av 1960-talet och framställningen av "Hillefors Ångpreparerade Havregryn" upphörde i slutet av 1980-talet.

Hillefors grynkvorn och tillhörande såg har drivits med hjälp av två vattenturbiner, en större och en mindre. Den mindre drev sågen och hammarkvarnen som mal skalen till havrekli. Den större, en francisturbin från *Sköfde Mekaniska Werkstad*, drev resten av anläggningens maskineri.

Maskinutrustning: ett system av uppfordringar, triörer, en ångdriven torkanläggning, en slungskalare *Aktiebolaget Kvarnmaskiner Malmö-Sweden*, harpor där skalen skiljs från kärnorna, en spetsmaskin *Sköfde Mekaniska Werkstad*, en hammarkvarn *AB Kvarnmaskiner Malmö-Sweden*, tre skakbord/sorteringsbord, en kokare, en klämvalsstol av stål och en paketeringsväg *AB Kvarnmaskiner Malmö-Sweden*. Ångpannan för torkningen av havren är inte i drift, ej heller turbinerna, då kommunen sedan flera år använder Sæveåns vattenflöde för el-produktion i det intilliggande kraftverket. Således kan grynkvornen inte köras i nuläget. I sågen finns en remdriven klingsåg från *Göteborgs Mekaniska Werkstad 1884* kvar liksom matarbord av trä.

Trärännan till turbinerna är delvis i mycket dåligt skick. Den lilla turbinen är bortplockad och mycket rostangripen. Den stora turbinen sitter kvar på sin ursprungliga plats men är också den rostangripen då trärännan inte är vattenfylld.

Hillefors Grynkvornars Museiförening, bildad 1985, sköter anläggningen som idag fungerar som ett museum.

Övriga kvarvarande byggnader är magasin (1913-1914), garage (1923), bostadshus (1877-1899), höns hus, stall, vedbod och dammbyggnad (1923).

Banevalla kvarn & smedja

Foto: Thomas Carlquist

Banevalla kvarn och smedja,
Banevalla 1:2, Västra Gerums
socken, Skara kommun

Kvarnen:
x-6473238 y-1348862
Smedjan:
x-6473208 y-1348883

Kvarnplats intill Flian sedan
1600-talet. Nuvarande kvarn
uppfördes 1888 i två
våningar, den nedre av sten
och den övre av timmer.
Påbyggd på 1920-talet till sitt
nuvarande utseende. Kvarnen
var i drift till 1968 och
maskinutrustningen är
fortfarande i funktionsdugligt
skick. Ett av kvarnens två
stenpar är från Lugnäs. Till
kvarnmiljön hör ett svinhus,
en smedja och ett kvarnstall,
samtliga byggda kring
sekelskiftet 1900.

Den sista mjölnaren äger fortfarande kvarnen, som köptes i dåligt skick av släkten under 1880-talet för upprustning. Kvarnverket fick kraft i huvudsak av en turbin (tidigt 1900-tal), ytterligare en finns (1939) som drev kraftverk, stenpar och utsädesrens. En dieselmotor användes som reservkraft när vattennivån var låg, *ELWE nr. 2326, maskinverken Södertälje*. Maskineriet består av: Två stenpar med Lugnässtenar, en valsstol, *Malmö Kvarnmaskiner AB*, en rensmaskin med aspiration för spets med säll, en betningsmaskin, en sädeskross, elevatorer, *Malmö Kvarnmaskiner AB*, en utsädesrens *AB Malmö Kvarnmaskiner*, en extra triör kopplad till utsädesrens, en äldre centrifugalsikt, en dubbel frisvängande plansikt *AB Malmö Kvarnmaskiner*, en hydraulisk turbinregulator. Elevatorerna är kopplade till aspiration för avlägsnande av damm. En turbin driver idag en generator, *Asea, gen 3, 28.7 Hkr*. Vid kvarnen har det funnits en enbladig ramsåg vilken avlägsnades i början av 1900-talet. I miljön finns kvarnstall för sex hästar, svinhus och en smedja. Smedjans skorsten, härd, bälg och städ finns kvar. Räfsor och mallar för rengöring av kvarnstenar förvaras i smedjan tillsammans med en stor samling.

Åremma kvarn

Åremma kvarn, Ölsremma socken, Tranemo kommun
x-6389541 y-1371157

Kvarnanläggning med tillhörande smedja och dammanläggning. Kvarnen är uppförd 1840 på en äldre kvarnplats. Den är timrad i ett plan på en hög underkvarn av kallmurad natursten. Väggarna är täckta med omålade okantade lockpaneler och sadeltaket är täckt med spån. Kvarn uppförd 1840 på äldre kvarnplats. Två vattenhjul med överfall ger kraft till två stenpar, en natursten och en konstgjord samt en centrifugalsikt. 1981 tog hembygdsföreningen över fastigheten och en restaurering av kvarnen började 1985. Kvarnen är idag fungerande och förmalning sker på hembygdsdagar. I miljön finns en smedja med intakt skorsten, härd, bälg, städ och verktyg. Ett nyuppfört kvarnstall på platsen för det gamla används som samlingslokal. En eldriven spånhyvel är numera inbyggd och drift över vattenhjul planeras.

Kvarntorps kvarn, smedja och såg

Foton av Kvarntorps kvarn: LAGE LARSSON

Kvarntorps kvarn, Ljungsarp socken, Tranemo kommun

Kvarn: x-6384915 y-1367513

Smedja: x-6384865 y-1367557

Såg: x-6384869 y-1367532

Kvarn

Kvarntorp ligger precis öster om Ljungsarps samhälle. Kvarnen och smedjan ligger intill Västerån, som ett par kilometer söderut mynnar ut i Lagmanshagasjön. Kvarntorps kvarn – som först hade namnet Joarstorps kvarn och därefter Lagmanshaga kvarn – nämns för första gången i skriftliga källor år 1699.

Av kvarnkommissionens rapport framgår då att Joarstorps skattekvarn var en skvaltkvarn och att det på gården också fanns en såg.

Enligt en häradsrapport från 1850 hade Lagmanshaga kvarn två stenpar och sågen hade tillstånd att såga "60 tolfte bräder".

Dagens namn, Kvarntorp, fick kvarnen 1914 då nuvarande ägarens farfar köpte kvarn, såg och cirka 3 hektar mark. Anläggningen övergick sedan i sonens ägo 1948 och 1978 övertogs Kvarntorp av sonsonen.

Uppgifterna nedan baseras på nuvarande ägares samtal med fadern. Enligt dessa samtal fanns före 1918 i kvarnen tre stenpar, drivna av varsitt vattenhjul. På grund av stora svårigheter att under första världskriget få tag i

belysningsfotogen byggdes vid denna tid många små kraftverk. Så också i Kvarntorp, där man 1918 påbörjade en stor ombyggnad av både kvarn och såg. Två turbiner och en likströmgenerator installerades. Den ena turbinen drev kvarnen och den andra drev antingen sågen eller generatoren för belysningen. Så småningom, sedan fallhöjden i ån utökats, försåg Kvarntorps ena turbin hushållen i grannbyarna med belysning fram till 1936, då el-ledningsnätet nådde trakten. Under 1920-talets första hälft kompletterades turbindriften i kvarnen med en tändkulemotor. Denna kördes när vattenflödet i Västerån inte räckte till.

Under 1936 byttes denna mot en el-motor *ASEA*, vilken fortfarande finns kvar.

Samma år gjordes den sista stora ombyggnaden av kvarnen, då ett av stenparen monterades bort och ersattes av en dubbel valsstol med en frivängande plansikt. För att få plats med den nya utrustningen byggdes ett tredje våningsplan och kvarnen fick därmed sitt nuvarande utseende.

Nuvarande

spetsmaskin/skalmaskin ingick i detta köp och året därpå 1937 investerades även i en utsädesrens och 1947 i betningsapparat. All maskinutrustning i kvarnen är av märket *Wilhelm Bäckman, Björköby*.

År 1945 ersattes de två gamla turbinerna av en ny från *Nydals i Jönköping*. Den finns kvar och effekten är 21 hästkrafter vid åtta meters fallhöjd.

Vattenförbrukning vid fullt pådrag är 265 liter/sekund och vattnet leds till turbinen via en trätub.

I slutet av 1950-talet då det blev allt svårare att försörja sig som mjölnare investerades i en turbinregulator *Finnshyttan No 1, 1916* samt en generator *ECK, 1918, Partille*. Hösten 1959 återupptogs el-produktionen i kvarnen.

Malningen upphörde helt 1963, men maskineriet är helt intakt.

Kvarnbyggnaden utgörs idag av tre våningar, underkvarnen av natursten och i övrigt av timmer. Sadeltaket är täckt med röd korrugerad plåt och fönstren är spröjsade och vitmålade. På byggnadens norra gavel finns en tillbyggnad, ett turbinhus av gjuten, putsad betong och med ett flackt plåttäckt pulpettak.

Smedja

Dagens smedja är egentligen en rekonstruktion av den smedja som tidigare stod på platsen, men som efter många år av förfall eldades upp i början av 1970-talet. Åssjan och murstocken är delvis ursprungliga, men själva byggnaden uppfördes 1994-1995 delvis av virke från den gamla sågen. Ågaren har fått såväl bälg som städ till skänks från andra smedjor. Delarna har renoverats och idag är smedjan i brukbart skick.

Smedjan är av stolpverk och med väggar av stående faluröd lockpanel. Sadeltaket är täckt av lertegel.

Såg

Muntliga källor gör gällande att sågen under 1800-talets första hälft hade två ramsågar som drevs av ett vattenhjul.

Dagens såg är en faluröd träbyggnad med stolpverkskonstruktion på betong och med sadeltak klätt av svart korrugerad plåt. Den ligger på sin nuvarande plats sedan 1950, då man inte längre behövde vattenkraften för driften utan började köra enbart på el. Sågutrustningen är idag borta, men i byggnaden finns en fungerande takspånhyvel och flera äldre motorer av olika slag.

Bredgårdens kvarn & såg

Bredgårdens (Hallens) kvarn och såg,
Bredgården 1:1, Marbäcks socken,
Ulricehamns kommun
x-6405069 y-1358012

Kvarn uppförd 1905. Nedre våningen i sten och den övre i trä. Mycket stort vattenhjul. I miljön finns även såg från slutet av 1800-talet. Anläggningen förvaltas av hembygdsföreningen som i slutet av 1980-talet genomförde en större upprustning.

Kvarn byggd 1905 där kvarnverket får sin kraft från en ca 80 m lång träränna över ett överfallshjul (7,5 m i diameter). Ursprungligen fanns tre stenpar men endast ett finns kvar. I utrustningen ingår en rensmaskin, spets och plansåll från *Niberg & Johansson mek. Verkstad, Mjölby*, en foderkross, *Nirvana*, elevatorer och sikt saknas.

Sågverksbyggnad från slutet av 1800-talet. Uppförd i trä i ett plan och öppen mot söder. Sågen fick kraft via en remskiva på axeln till kvarnverket (idag kapad). Cirkelsåg *AB Nilsen & Westberg, Karlstad* som försetts med elmotor, *Lindström & Andell elektriska AB, Göteborg* på 29 Hkr.

Objekt med ändrad verksamhet

Inga objekt i prioritering 1.

Vinddrivna kvarnar

Uppförda före 1860

Mörlanda holkkvarn

Mörlanda holkkvarn, Östergård, Mörlanda 3:7, Magra socken, Alingsås kommun
x-6447234 y-1309805

Denna holkkvarn uppfördes 1854. Den byggdes i Sollebrunn av riksdagsman Gustav Andersson, men såldes på 1880-talet till Sven Larsson, Torp. Flyttad till Bjärlanda av Anders Andersson omkring 1890 och 1896 till sin nuvarande plats i Mörlanda av Janne Andersson. Knuttimrat kvarnhus i en våning. Kvarnens vridbara överdel är klädd med locklistpanel. Verksamheten upphörde 1945 och därefter såldes kvarnen till Bjärke hembygdsförening. Under 1957 försågs kvarnen med nya vingar sedan de gamla hade blåst ner. Under 1970 restaurerades kvarnen och 1989 sattes nya vingar upp på nytt, denna gång i samma modell som de ursprungliga. Kvarnrummet har därefter använts som museum/förvaringslokal för äldre jordbruksredskap och verktyg från 1800-talet. I inventeringen 1982 bedöms kvarnen hålla byggnadsminnesklass. Kvarnen är i behov av underhåll och delar av golvbjälklaget har rasat. Den bedöms i nuläget inte vara i körbart skick. Den utgör en av flera väderkvarnar i "Kvarnarnas Dal" i Stora Mellby.

Torp holkkvarn

Holkkvarn i Torp,
Erska socken, Alingsås
kommun
x-6449289 y-1308415

Kvarnen byggdes cirka 1850 och flyttades under 1898 till nuvarande plats. Verksamheten lades ned under 1945. Kvarnen är i mycket gott skick. Renoverad 1966-1968 då en stor yttre upprustning genomfördes. Dessutom gjordes en renovering av kugghjulen, som bland annat försågs med nya kuggar. Den senaste renoveringen ägde rum under 2003 av föreningen Torpakvarnens vänner. Då monterades hela toppen ner och maskineriet renoverades. Taket försågs dessutom med nytt spån samt en ny spång. Knuttimrat kvarnhus i en våning – exakt samma konstruktion och byggnadsteknik som holkkvarnarna i Mörlanda Östergårds och i Västergård i Stora Mellby. Kvarnens vridbara överdel är klädd med locklistpanel. Också denna

holkkvarn har vingar, med brädsegel som reglerar vinghastigheten. Än har dock föreningen inte vågat köra kvarnen sedan den senaste renoveringen, eftersom man inte anser sig ha tillräcklig kunskap för detta.

Uppförda efter 1860

Borg 1

Borg 1, Borg 2:3, Stora Mellby socken, Alingsås kommun
x-6451546 y-1311360

Vädervärk av modell holländare i fyra våningar uppförd 1881. Byggnaden är uppförd i resvirke och klädd med spån. Med vindkraft drevs tre stenpar på traditionellt sätt fram till 1921 och var i drift till 1924. Därefter var den endast sporadiskt i bruk fram till 1926-27.

När bygden elektrifierades alltmer under 1920-talet förlorade kvarnen sin betydelse och fick stå och förfalla. Stora Mellby kvarnintressenter renoverade kvarnen under 1971-72. Allt maskineri kunde användas. Endast de delar som varit utsatta för väder och vind behövde bytas. Den senaste renoveringen ägde rum under 2004, då delar av vingarna byttes ut och kvarnen fick ny spånbeklädnad. Vid lagom vind körs kvarnen och under sommarmånaderna ordnar föreningen visningar varje söndag.

Maskinutrustning: helt komplett med vingar, en horisontell ca 7 meter lång och 70 centimeter tjock kvadratisk axel av ek, ett vertikalt kugghjul, ett horisontellt kugghjul, ett så kallat stjärnhjul, tre kompletta stjärndrev med växlingsfunktion och långjärn, tre kvarnstenspar *Lugnässtenar*, en säckhiss, en elevator, en stenlyft plus talja, en ärtrior, en centrifugalregulator och en centrifugalsikt.

I den välbevarade kvarnkammaren finns originalkaminen kvar samt ett runt kontrollfönster från kammaren ut i kvarnen.

Riddargårdens väderkvarn

Riddargårdens väderkvarn, Sunnersbergs socken, Riddargården 4:16, Lidköping, x-6499097 y-1343837

Väderkvarnen byggdes ursprungligen 1880 av kvarnbyggmästare Anders Bruto Göte, flyttades 1899 till Kvarnbacken och kom 1920 till nuvarande plats.

Kvarnen är en spåntäckt så kallad holländare med hätta och fyra vingar.

Byggnaden är åttakantig och uppförd i fyra våningar i trä. Fasaden är klädd med stickspån som tjärats. Fönstren är små med enkel spröjs. Taket/hättan är rörlig och även den är klädd med tjärat stickspån.

All maskinutrustning finns kvar och kvarnen går att använda. Kvarnen var i drift in på 1960-talet, då dåvarande ägaren fick använda den till förmalning för det egna husbehovet.

Efter kvarnverksamhetens nedläggning bildades 1961 Föreningen för Riddargårdens väderkvarns bevarande. Föreningen köpte kvarnen av mjölnaren Johannes Jansson för 3 000 kronor och reoveringen av kvarnen påbörjades efterföljande år.

Kils väderkvarn

Kils väderkvarn, Söne socken, Kil 1:17, Lidköpings kommun x-6493243 y-1334814

Kils väderkvarn är troligen byggd under 1850-talet och flyttades hit på 1880-talet från annan plats i Kil. Hela maskineriet finns kvar.

Kvarnen är av en så kallad holländsk väderkvarn, vilket innebär att den har en vridbar hätta. Den är åttakantig och uppförd i trä med tak och fasad av tjärat stickspån. Fönstren är små, spröjsade och vitmålade. Interiört har kvarnen ett trägolv vilande på ett träbjälklag.

Verksamheten i kvarnen pågick fram till 1940-talet då den övertogs av Söne hembygdsförening som äger och förvaltar den och driver den som ett museum. Utrustning: tre kvarnstenspar som drivs av vindkraft från vingarna. Kraften förs vidare via den stora kvarnaxeln som genom drev fördelar den till kvarnstenarna. Förflyttning av spannmål inom kvarnen har skett med rep och talja.

Byggår ej angivet

Inga objekt i prioritering 1.

Objekt i samlad verksamhetsmiljö

Inga objekt i prioritering 1.

Objekt med ändrad verksamhet

Västergård holkkvarn

Västergård holkkvarn, Mellby 1:79, Stora Mellby socken, Alingsås kommun
x-6451005 y-1310009

Holkkvarn sannolikt ursprungligen uppförd under 1700-talet, flyttad till platsen 1811 och användes som husbehovskvarn till 1902 då verksamheten upphörde sedan vingarna hade blåst av. Kvarnhuset är knuttimrat och klätt med lockpanel och tak klätt med spån. Taket har enligt ägarna tidigare varit klätt med halm.

Kvarnen restaurerades 1972 av Stora Mellby kvarnintressenter, då bland annat nya kvarnvingar monterades. Då inreddes kvarnen samtidigt som fornminnesmuseum. Hastigheten på vingarna regleras genom att ett varierat antal brädor monteras på vingarna och fungerar som vindfång/brädsegel. Det är emellertid flera år sedan vingarna fick rotera för vinden.

I miljön kring holkkvarnen ingår även bostadshus 1881, ladugård, källare, vagnsbod och garage.

Idag är kvarnen återigen i behov av upprustning. Den är i privat ägo och nuvarande ägare visar den gärna för allmänheten, men har ingen organiserad visningsverksamhet.

Utrustning: vingar med tillhörande kraftöverföring, ett stenpar *Lugnäs* samt en tullbinge och en smörkärna.

Fåglums väderkvarn

Fåglums väderkvarn,
Fåglums socken, Essunga
kommun
x-6448730 y-1321809

Denna holländare byggdes 1885 och flyttades till nuvarande plats 1892. År 1912 utrustades kvarnen med en hjälpmotor driven av råolja. När elektricitet drogs fram till Fåglum ersattes denna hjälpmotor med en elmotor. Efter andra världskriget fick den småskaliga kvarnrörelsen konkurrens av de elektriska hemkvarnarna, varför väderkvarnen i Fåglum lades ner. Sedan 1955 ägs kvarnen av Fåglums hembygdsförening, som vid flera tillfällen har rustat upp den. Första gången i samband med övertagandet 1955 då tak, väggar och golv åtgärdades. Nya insatser gjordes 1966 då 1966 vingar och överbyggnaden renoverades. Senast var i början av 1990-talet då kvarnvingarna gjordes i ordning och försågs med nya segel. Drivningen mellan vingor och kvarnverk fungerar dock inte riktigt bra, varför föreningen i nuläget inte vågar köra den. Kvarnbyggnaden står på plintar av stan och har en åttakantig grundplan. Både väggar och hätta är klädda med spån. Kvarnvingarna driver tre stenpar. Kraftöverföringen sker via en kvarnaxel av ek vidare till ett vertikalt kronhjul, som i sin tur driver ett horisontellt stjärnhjul samt tre horisontella stjärndrev. Utrustning: komplett kvarnverk, tre stenpar, en spetsmaskin *Eureka*, *Stallängens guteri och mekaniska verkstad Tidaholm* samt delar till en centrifugalregulator. I anslutning till väderkvarnen finns föreningens hembygdsgård.

El/ångdrivna kvarnar

Ombyggd till el- eller ångdrift

Borg 2

Borg 2, Borg 1:21, Stora Mellby socken, Alingsås kommun
x-6451419 y-1311009

Väderkvarn uppförd 1892 av typen holländare/kjortelkvarn i resvirke och klädd med spån. Den var ursprungligen är i det närmare identisk med kjortelkvarnen/holländaren Borg 1, men saknar idag det mesta av sin utrustning. Borg 2 drevs av vindkraft fram till 1917, då kvarnvingarna var utslitna och monterades ner. En fotogenmotor drev därefter kvarnen, men ersattes under 1920-talet med elektricitet. Verksamheten upphörde på 1950-talet varefter byggnaden förföll. Föreningen Stora Mellby kvarnintressenter restaurerade denna kvarn under 1972. Några månader senare eldhärjades den i samband med ett åsknedslag och skadorna blev omfattande. I kvarnen finns ingen maskinutrustning kvar. Den saknar vingar. Men den utgör emellertid en av flera väderkvarnar i "Kvarnarnas Dal" i Stora Mellby.

Fors nedre kvarn

Fors nedre kvarn, Vadbacka 2:4, 2:27 och 2:26, Skepplanda socken, Ale kommun
x-6433534
y-1286241

Denna kvarn, som ligger invid Forsån i utkanten av Skepplanda samhälle, är uppförd under 1800-talets första hälft. En dendrokronologisk undersökning utförd på ägarens begäran i slutet på 1970-talet visade på 1840-tal till 1850-tal.

Fors nedre kvarn är byggd i 2 ½ våningar av tegel på hög naturstensgrund, som sedan spritputsats. Sadeltaket är klätt med trapetskorrugerad plåt. Fönstren är gulmålade och har småspröjsade enkelglas. Fönstren avlastas med hjälp av stickbågsvalv i tegel. Kvarnen löd tidigare under Kobergs ägor, men styckades av till en egen fastighet 1929. Kvarnen moderniserades och detta kan ha skett i samband med den nye ägarens tillträde. Fram till 1969 var kvarnen i kommersiell drift.

Kvarvarande maskiner samtliga av tillverkade av *Wilhelm Bäckman, Björköby*: en frivängande plansikt, en dubbel valsstol, en rens och två stenpar. Remmar saknas liksom kvarnens turbindrif. På plats finns istället en ny turbin *Hällaryd*. Den

installerades 1991 och producerar cirka 1 GWh per år:

Dammen ovanför kvarnen skapar en fallhöjd på 16,5 meter och vattenföringen är cirka 1,5 kubikmeter per sekund.

Enligt nuvarande ägare har delar av stolpverket invändigt i kvarnen tagits bort för skapa mer plats då kvarnen idag även används som förråd.

Fors nedre kvarn ligger inom riksintresse för kulturmiljövården och ingår dessutom som en del av de utpekade områdena i Ale kommuns program för kulturminnesvård.

Kvarnen ligger endast ett hundratal meter nedströms Fors övre kvarn.

Hudene kvarn

Hudene kvarn, Hudene socken,
Herrljunga kommun
x-6439837
y-1339904

Kvarnplats dokumenterad redan 1563 (enligt ägare). I centrala Hudene vid Nossan är kvarnen den enda av flera verksamhetsbyggnader som fortfarande är i drift. I miljön finns transformatorstation, äldre såg ombyggd till bostad, Trollabo kvarn som byggts om till restaurang, kraftstation, en modern tillverkningsindustri (stålfjädrar) samt flera verksamhetsbyggnader uppströms. Vid kvarnen finns två valvbroar av sten, den äldre från 1826.

År 1995 slutade ägaren med brödspannmål, idag är verksamheten baserad på fodermalning (vete, korn). Byggnadens vita träfasad är idag täckt med plåt. Sammanbyggd med kvarnen är två silobehållare i plåt. I kvarnen finns en kraftstation i kommersiell drift. Kvarnen är eldriven och utrustningen består av en valsstol, *E. R & Turner Ltd Engineers, St Peters & Grey, Ipswich, England*. En valsstol, *Malmö Kvarnmaskiner AB*. En utsädesrens, *Petkus hohlenheim*. En hammarkvarn, *Kamas kvarnmaskiner*. Två frisvängande plansiktare, *Vebe kvarnmaskiner*. En mjölblandare för fodersäd, *Kvånums fläktfabrik*. En mjölblandare för brödsäd, *Malmö kvarnmaskiner AB*. En betningsmaskin, *Keno Gard*. En generator, *Asea 20 kW*.

Dala kvarn

Dala kvarn, Ledsjö socken, Dalakvarn 1:9, Götene kommun
x-6484900 y-1362033

Dala kvarn ligger precis söder om Lundsbrunn. Byggnaden är belägen i en brant sluttning nedanför ett dämme av Dalaån som nedanför kvarnen övergår i Mariedalsån.

Kvarnen har anor från 1700-talet. Fullständig kvarnrörelse i drift in på 1980-talet. Renoverad 1995-1997. I turbinhuset på den norra långsidan – de båda turbinerna som tidigare drev kvarnen är borttagna – finns idag ett relativt nyinstallerat vattenkraftverk med två turbiner. Vattnet leds in via en brant sluttande trätub. Fallhöjden är ca 9,5 meter. År 2005 används kvarnen av föreningen Dala kvarns vänner, som såväl mal som ordnar visningar i kvarnen.

Byggnaden är uppförd av regelverk i två och ett halvt plan på källare av natursten. Taket är klätt med tvåkupigt lertegel. På södra långsidan finns en tillbyggnad – en inbyggd lastbrygga med en relativt modern skjutdörr. Den norra långsidan utgörs av ett delvis nybyggt turbinhus.

Utrustning: två stenpar, en äldre handdriven utsädesrens, en elevator, en betningsmaskin *Panogen*, en utsädesrens *AB Linde Kvarnmaskiner, Lindesberg, Firma Sven Johansson, Lindesberg*, en havrekross *A..B. Helsingborgs Konstkvarnstensfabrik*, en valsstol *A/B Wilh. Harmsen Kvarnmaskiner Stockholm*, en spetsmaskin *NKS-1 patent, AB Kvarnmaskiner Malmö-Örebro*, en frisvängande plansikt *AB Kvarnmaskiner Malmö-Örebro*, en foderblandare samt ytterligare en rensmaskin med plant säll. Kvar finns också en säcklyft med tillhörande kätting och lyftvals.

Speciell är lösningen för den frisvängande plansikten, där vindsgolvet delvis har tagits bort för att skapa utrymme för siktens roterande rörelse. Sikten står således i samma plan som valsstolen.

Kvar i källarvåningen finns kugghjul och remdriften fungerar. Kvarnen är idag el-driven.

Asketorps kvarn

Asketorp 7:2, Asketorps kvarn, Forsby socken, Skövde kommun
x-6476648 y-1388783

Kvarnbyggnad i tre våningar uppförd 1891. Stolpstomme klädd med spontad panel med locklist i gavelröstena. Turbindriften bevarad liksom hammarkvarn och valsstol men verksamheten är elektrifierad. Ett litet sågverk finns sedan 1935 i anslutning till byggnaden.

Kvarn som är i drift. Mjölaren/ägaren Sven Andersson bor i mjölnarbostaden. Kvarnens utrustning består av: En valsstol, *Vilhelm Bäckman, Björköby* (ytterligare en sådan finns men är inte i drift). En rensmaskin med plansäll, *Malmö Kvarnmaskiner*. En utsädesrens, *AB Linde Maskiner*. Stenparen är borttagna men fundamenten står kvar. En dubbel frivängande plansikt, *Vilhelm Bäckman, Björköby*.

Stockens kvarn

Stockens kvarn, Saleby socken, Tagelberg 2:10, Lidköpings kommun
x-6473741 y-1347497

Stockens kvarn är uppförd under 1700-talet, men har byggts om på 1920-talet samt 1988. Den tidigare verksamheten bestod främst av förmalning, rensning och krossning av vete, korn och havre. Kvarnen är fortfarande i drift och idag rensas och krossas spannmål för djurfoder.

Byggnaden har tre våningar av timmer på en grund av huggen natursten.

Sadeltaket är täckt med plåt. Enkla tvåluftsfönster med spröjs och små glasrutor samt utvändigt snidade fönsteromfattningar. Tillbyggnaden i plåt på kvarnhusets framsida gjordes 1988 och inrymmer bland annat en spannmålssilo.

I anslutning till kvarnen finns ett mindre kraftverk. Kraftöverföringen till kvarnen skedde tidigare via turbindrif och remtransmission, men turbinerna ersattes senare av elektricitet.

Lockö kvarn

Lockö kvarn, Lockö 1:12, 1:13
Hyssna socken, Marks kommun
x-6385456 y-1304596

Lockö kvarn byggdes intill ån Surtan 1863 och ombyggdes/moderniserades 1937. Kvarnen ligger i ett omtyckt vattenlandskap där den forsen är delad mellan två gårdar.

Övrig bebyggelse i miljön är ett magasin från början av 1800-talet samt en smedja från 1926. På platsen har funnits tre kvarnar och två sågar, endast Lockö kvarn finns kvar. Kvarnen övertogs 1990 av hembygdsföreningen och rustades upp genom ALU-projekt.

Kvarnen är elektrifierad genom en *Moren, Partille* som är kopplad till drivaxeln. Turbinen är numera bortkopplad.

Utrustningen består av: ett stenpar, en valsstol *Vilhelm Bäckman, Björköby*, en utsädesrens *Vilhelm Bäckman, Björköby*, en betningsmaskin, en sädeskross och en frisvängande sikt *Vilhelm Bäckman*. Kvarndriften upphörde 1960.

Västerlanda kvarn

Västerlanda kvarn, Västerlanda socken, Lilla Edets kommun
x-6447595
y-1282714

Västerlanda kvarn uppfördes 1902 enligt "Svenska kvarnar". Kvarnen byggdes till 1935. Då förlängdes den vid den norra gaveln. Tillbyggnaden gjordes i tegel för att förbruka det tegel gården fick sig tilldelat från det närliggande tegelbruket. I dag är kvarnen cirka 48 meter lång och fyra våningar hög. Bottenvåningen är uppförd i tegel och de tre övriga i stolpverk klätt med locklistpanel. Underkvarnen är också i tegel. Sadeltaket är täckt delvis av tegel och delvis av plåt. Västerlanda kvarn drevs redan från början av två vattenturbiner med en fallhöjd på 14 meter. Speciellt var att inloppet till tuben – som dessutom var nergrävd under mark in under kvarnen – låg i den intilliggande tvättstugan. I det strömmande vattnet vid inloppet sköljdes den tvätt som tvättades i tvättstugan.

Ursprungligen hade kvarnen fyra stenpar av natursten. Ett av dessa togs bort när en valsstol installerades cirka 1915. Några år senare avlägsnades ytterligare ett stenpar och ersattes med ännu en valsstol. I samband med installation av en havrekross togs ett tredje stenpar bort och idag återstår endast ett stenpar – numera med gjutna.

Förutom vete och råg maldes även havre. Dessutom fanns tidigare en benstamp för krossning av ben till benmjöl som användes som jordförbättringsmedel samt djurfoder. Benstampen användes senare för krossning av foderkakor. Utöver detta fanns en kvarn för malning av rå potatis för framställning av potatismjöl och potatisgryn.

Kvarnen försågs redan vid uppförandet med en förhållandevis påkostad säckhiss med hisschakt och hissörrar på varje våning. Den hade en kapacitet att lyfta fem säckar åt gången.

Byggnaden vittnar om en omfattande verksamhet, som emellertid successivt har trappats ner för att i dag ha upphört helt. Den sista mjölnaren slutade 1964 och därefter användes kvarnen endast för rensning av utsäde och djurfoderhantering. Också detta upphörde 1993 i samband med att man slutade med mjölkkor på gården. Idag används kvarnen som förråd och är i behov av viss upprustning.

Kvarnens utrustning: två francisturbiner – ej i bruk, en spannmålshiss, en dubbel valsstol *Aktiebolaget Kvarnmaskiner Malmö-Örebro*, ett stenpar, en kross och en fröharpa *Aktiebolaget Malmö kvarnstensfabrik och fabrik för kvarnmaskiner Malmö-Örebro*, en klöverrens och en triör. Plansikten är bortmonterad.

Jädersfors kvarn & såg

Jädersfors kvarn och såg, Getered 1:18, Väne-Ryr socken, Vänersborgs kommun.
x-6473394
y-1283822

Kvarnen är en trevåningsbyggnad med underkvarn delvis av natursten och delvis av betong samt med stomme i regelverk. Väggarna är klädda med liggande omålade fasspontpaneler och sadeltaket är täckt med tvåkupigt lertegel. Anläggningen är i det närmaste intakt med utrustningen kvar. Av sågen finns endast byggnaden och ramsågens fundament kvar. Byggnaden utgörs av en stolpverkskonstruktion, delvis öppen och delvis klädd med öppen rödmålade paneler. Den före detta sågen har ett pulpettak klätt med sinuskorrugerad plåt. Själva ramsågen såldes i samband med nedläggningen av verksamheten i mitten av 1970-talet.

På platsen för Jädersfors kvarn och såg vid Risån fanns tidigare en manufaktursmedja som flyttades ut från det intilliggande Kollerö järnbruk. Denna smedja, som lydde under Kollerö, drevs först under namnet Magnusfors och hade en egen järnstämpel. I samband med en förändring av ägandeförhållandena 1857 fick anläggningen namnet Jädersfors.

Järnhanteringen lades ner under 1910-talet och smedjan revs 1918. Samma år byggdes dagens kvarn och såg.

Kvarnmaskineriet drevs av två turbiner på sammanlagt 80 hästkrafter. I kvarnen fanns redan från början en belysningsgenerator på 22 kW. Den drevs av ett vattenhjul av överfallstyp och försåg kvarnen och intilliggande gårdar med elektriskt ljus.

Generatoren från *Nya förenade elektriska AB* finns fortfarande kvar i kvarnen.

Från 1930 arrenderades Jädersfors av kvarnmästaren Theodor Flyrén, som friköpte anläggningen 1938

Under 1943 raserades delar av dammen och dammluckorna på grund av en kraftig vårflod. En omfattande reparation genomfördes då.

Under 1953 köpte sonen Bertil Flyrén kvarnen av sin far. Strax därefter gjordes en del moderniseringar. Bland annat togs trärännen bort och ersattes av en i betong. Troligen elektrifierades kvarndriften samtidigt. Uddevalla Energi AB övertog fastigheten 1979 och 1985 installerades en ny propellerturbin samtidigt som den gamla kraftverksutrustningen revs ut.

I källarvåningen finns idag ett litet kraftverk bestående av fyra propellerturbiner, tre direktverkande och en med remdrift. Dessa har tillsammans en effekt på cirka 80 kW och producerar cirka 300 000 kWh/år.

Kvarnen och kraftverket köptes 2001 av en intresserad ägare som har utfört

omfattande upprustning av såväl byggnaden som miljön omkring.

Jädersfors kvarn och såg beviljades under år 2000 byggnadsvårdsmedel av länsstyrelsen bland annat för renovering av fönster. I dag utgör dammen ett problem. Den håller inte godkänd standard och måste repareras. Ägaren har sökt men ännu ej beviljats bidrag för att restaurera dammen. Ägarens alternativ är att renovera dammen med betong istället för med natursten.

Dagens kvarnutrustning: en valsstol och en spetsmaskin *Malmö Kvarnstensfabrik och Fabrik för kvarnmaskiner Malmö-Örebro*, en säckhiss, en elevator samt en rund plansikt *Kvarnmaskiner Lindesberg*.

Valstads kvarn

Valstads kvarn, Valstads socken, Bäckastrand 2:1, Tidaholms kommun
x-6446070 y-1383032

Kvarnbyggnaden är från 1923 och har byggts om- och till många gånger.
Kvarndammen är från ca 1900 och är det enda som återstår av vattendriften.

Valstads kvarn är den sista kvarnen i Tidaholms kommun fortfarande i kommersiell drift. Produktionen utgörs av utsädesrensning, spannmålstorkning och malning av svinfoder.

Kvarnen har under kort period varit utrustad med vattenhjul. Ursprungligen fanns två stenpar. Idag saknas båda. Under 1940-talet drevs kvarnen av en turbin och en räoljemotor. Utrustningen bestod då av en dubbel valsstol en kombinerad spets- och skalmaskin samt ett utsädesrenseri. Trätuben fram till kvarnen revs 1968 och säkerligen övergick man då från vattendrift till el-drift. .

Utrustning: en hammarkvarn *WEBE Björköby* 1960-tal, en genomströmningsväg *Librawerk, Braunschweig-Gleismarode*, troligen 1930-40-tal, en utsädesrens *Linde 33* och en uppsäckningsväg *Libra BA, AB Kvarnmaskiner, Malmö*.

I miljön finns förutom dammanläggning även mjölnarbostad och ekonomibyggnader.

Uppförda för el- eller ångdrift

Tuns elektriska kvarn

Tuns elektriska kvarn, Trässbergs socken. Tun 7:13 och 7:34, Lidköpings kommun

x-6482517 y-1320930

Kvarnen uppfördes som el-kvarn 1912-13 av byggmästare Johansson och drevs till en början av Oscar Ljungberg. År 1952 köptes kvarnen av Åke Skallström som drev verksamheten fram till 1980 då nuvarande ägare Tommy Johansson köpte den. En tillbyggnad gjordes 1983, då man förändrade spannmålshandlingen från säck till lösvikt. Kvarnen drivs fortfarande, huvudsakligen med förmalning av hushållsmjöl samt foderframställning och rensning av spannmål.

Tuns el-kvarn är uppförd tre våningar. Grunden består av huggen natursten och första våningen utgörs av murverk av kalksandstegel. Fasaden däröver, våning två och tre, är klädd med eternitplattor. Taket är ett sadeltak med tvåkupigt tegel. På framsidan finns ett utsprång påbyggd för att vinscha upp och ner säckar till andra våningen, där en pardörr finns. På framsidan finns två dubbla dörrar samt en lastkaj för in- och utlastning av varor. Kraften kommer från en elmotor och generatorer.

En hög tillbyggnad gjordes 1983 på kvarnhusets ena gavel för hantering av lös spannmål. Inuti tillbyggnaden finns bland annat en grop, en silo samt en mängd rör tillhörande transportsystemet. Byggnadens fasad är klädd med plåt och på sadeltaket ligger tvåkupigt tegel.

Bland övriga byggnader i miljön finns en transformatorstation uppförd i kalksandstegel och ett äldre sågverk.

En välbevarad kvarnanläggning och den enda el-kvarn av sitt slag i drift i Lidköpings kommun.

Levene elektriska kvarn

Levene el-kvarn, Levene socken, Vara kommun
x-6470333 y-1331563

Kvarnen är uppförd som el-kvarn 1926 i 2½ plan på en källarvåning av betong. Från början hade Levene el-kvarn tre stenpar, kross, dubbel valsstol med plansikt, havrekross, utsädesrensmaskin samt spetsmaskin. En omfattande tillbyggnad gjordes av kvarnen 1937, då byggnaden förlängdes åt sydost. Kvarnen har plåtklätt mansardtak. Även fasadernas ursprungliga gråvita träpanel är täckt med vit plåt, för att lättare kunna rengöras. Ingången är på den ena gaveln och längs båda långsidorna har utbyggnader gjorts för att underlätta inlastningen av spannmål. Öster om kvarnen finns ett kvarnstall kvar.

Den senaste tillbyggnaden gjordes under 1990-talet, då kvarnen förlängdes ytterligare för det ökade behovet av spannmålslager. Det i tidigare inventeringar nämnda affärs- och bostadshuset på kvarnens sydvästra är numera riven. Levene el-kvarn är en av mycket få småskaliga kvarnar som fortfarande är i kommersiell drift. Verksamhetens kontinuitet är viktig att slå vakt om. Förutom råg och vete mals även på uppdrag det mycket gamla sädesslaget spelt, som odlats i Europa ända sedan bronsåldern. En annan viktig inkomstkälla är rensning och betning av ca 1 500 ton utsäde per år.

Bland utrustningen nämns: en ursprunglig valsstol *AB Wilhelm Harmsen kvarnmaskiner, Stockholm, import*, en dubbel valsstol från nedlagda Käsantorps kvarn, *Vilhelm Bäckman, Björköby*, två dubbla elevatorer och två frisvängande plansiktar *AB Kvarnmaskiner Malmö/Örebro*, en aspiratör från *Kvänums fläktfabrik*, fyra blandare – två mjölblandare och två foderblandare, en spetsmaskin *Orion*, en tysk modern skalmaskin för spelt *Franz Horn* samt en dansk modern utsädesrens- och betningsmaskin *Damas*.

Objekt i samlad verksamhetsmiljö

Blikstorp kvarn och kraftverk

Blikstorps kvarn och kraftverk,
Fridene socken, Bleckstorp
1:22 och Fridene 7:1, Hjo
kommun.

Kvarn: x-6463302 y-1397328
Ursprunglig kvarn från 1863
med turbindrif från 1902.
Dagens tegelbyggnad i 2½ plan
med en källarvåning av granit
byggdes 1929. På taket ligger
falsad grönmålade plåt. Mycket
speciell är byggnadens sydöstra
entré där dörren är placerad på
hörnet och kröns av en utsmyckning
i murverket. Kvarnbyggnaden är i
förhållandevis gott skick, med
undantag för källarvåningen där
trägolvet delvis har rasat samman
på grund av att vatten periodvis
har blivit stående under byggnaden.
Turbinsumpen underkvarnen är
också förfallen, liksom en
tillbyggnad i trä norrut.

Kvarnverket från 1929 var el-drivet av en el-motor på 15 hkr och en på 30 hkr. Kvarnen är komplett och kvar finns kraftöverföringen i källarvåningen, två stenpar, en stenkran, en valsstol *AB Malmö Kvarnmaskiner*, en hammarkvarn *Vilhelm Bäckman, Björköby*, en rens *AB Malmö Kvarnmaskiner*, en elevator *AB Malmö Kvarnmaskiner* och en frisvängande plansikt *AB Malmö Kvarnmaskiner*.

Kraftverk: x-6463315 y-1397278

Både kvarnen och kraftverket ingår i det så kallade Rittfeldtsimperiet. Kraftverket är byggt 1915 och ändrades sedan 1919 och 1933. I en tillbyggnad norrut var ortens brandstation placerad. Även kraftverket är uppfört av tegel. Taket är täckt av tvåkupigt tegel samt falsad plåt. På vissa ställen, särskilt på det västra och norra takfallet, är taket i dåligt skick med fuktskador och sättningar i murverket som följd. Kraftverkets utrustning utgörs av två Francis tvillingturbiner samt en generator och en turbinregulator *Finshyttan*, båda drivna av remmar. Både kvarn och kraftverk ägs idag av två bröder, Rittfeldts dottersöner, som nyligen har ärvt dem. Kraftverket arrenderas av en utomstående person. Bröderna är mycket angelägna att få båda byggnaderna i ordning och har för avsikt att i ett första skede provisoriskt täta taken och röja undan den växtlighet som i nuläget skadar byggnaderna. De planerar också att söka byggnadsvårdsmedel av länsstyrelsen.

Hornborga kvarn

Hornborga kvarn, Fjällåkra 11:5, Broddetorps socken, Falköpings kommun
x-6466020 y-1370748

Kvarnplats vid Slafsan känd sedan 1600-talet. Kvarnen har brunnit blanda annat 1848 och 1886. Nuvarande byggnad uppfördes 1887 och hade då kompletterats med ett sågverk med en ramsåg från *Töreboda Werkstad*. Sågverksamheten pågick fram till 1920-talet.

Redan 1915 byggdes kvarnen till med ytterligare en våning. Ursprungligen drevs kvarnen med ett vattenhjul, som troligen vid sekelskiftet 1900 ersattes med två stycken Francisturbiner. Under 1940-talet elektrifierades kvarnen och verksamheten pågick fram till 1970.

Kvarnen är uppförd i 1½ plan samt en underkvarn av natursten. Den har faluröd locklistpanel och taket är täckt med falsad plåt. Uppe på taket finns en mindre utbyggnad för sikten. Hopbyggd med kvarnen, stående på betongplintar är sågverket som också har rödfärgad brädfodring samt tak av falsad plåt.

Utrustning: två Francisturbiner *Sköfve Mekaniska verkstad*, en på 15 hkr och en på 25 hkr, en Francisturbin *Nydal, Jönköping* 1957, 25 hkr, en dubbel valsstol *AB Malmö kvarnstensfabrik, en spets- och skalmaskin, NKS, AB kvarnmaskiner Malmö 1934-35*, ett rensverk *Express*, en motor *Asea*, en ramsåg med helstativram *Töreboda Werkstad* samt i stort sett kompletta remtransmissioner.

Nolkvarns såg, kvarn & snickeri

Bostadshus äldre: x-6530543 y-1408925

Nolkvarn, Hova socken, Gullspångs kommun

Kvarn-, såg- och snickerianläggning norr om Hova vid Hovaån. Sågen, med bland annat en ramsåg samt snickeriet är fortfarande i drift för husbehov.

Kvarnverksamheten upphörde cirka 1952-53. Då maldes på två stenpar träspan till trämjöl för tillverkning av linoleummattor.

I miljön finns även ett virkesförråd, en smedja, ett brygghus, ett bostadshus från sent 1700-tal eller tidigt 1800-tal, ett bostadshus från ca 1900, ett spannmålsmagasin av ålderdomlig karaktär, en ladugård, ett hönshus och ett vagnslider.

Kvarn: x-6530682 y-1408872

Kvarnens källare och första våning är uppförd i tegel med puts, medan andra våningen är timrad. Sadeltaket är täckt med enkupigt lertegel. Kvarnverksamheten upphörde 1952-53. Då maldes sågspån till trämjöl för tillverkning av linoleummattor.

I en numera borttagen valsstol maldes havre för djurfoder. I förbindelse med kvarnen finns ett fristående filterhus i eternit.

Enligt ägaren drevs kvarnen med vattenhjul fram till 1904-1905 då en trätub byggdes, en turbin installerades och en generator för gårdens el-behov kopplades in.

Kvarnens nuvarande maskinutrustning är: en räoljemotor *Drott typ SM50 nr 4189 Pythagoras Norrtelje* (reservkraft från 1947 vid låga vattenflöden), en *Asea-generator 375 varv per minut*, en hydraulisk turbinregulator *Finshyttans bruk*, två stenpar, en förkvarn av okänt märke, två frisvängande plansiktar och en rensmaskin *AB Malmö kvarnstensfabrik och fabrik för kvarnmaskiner*.

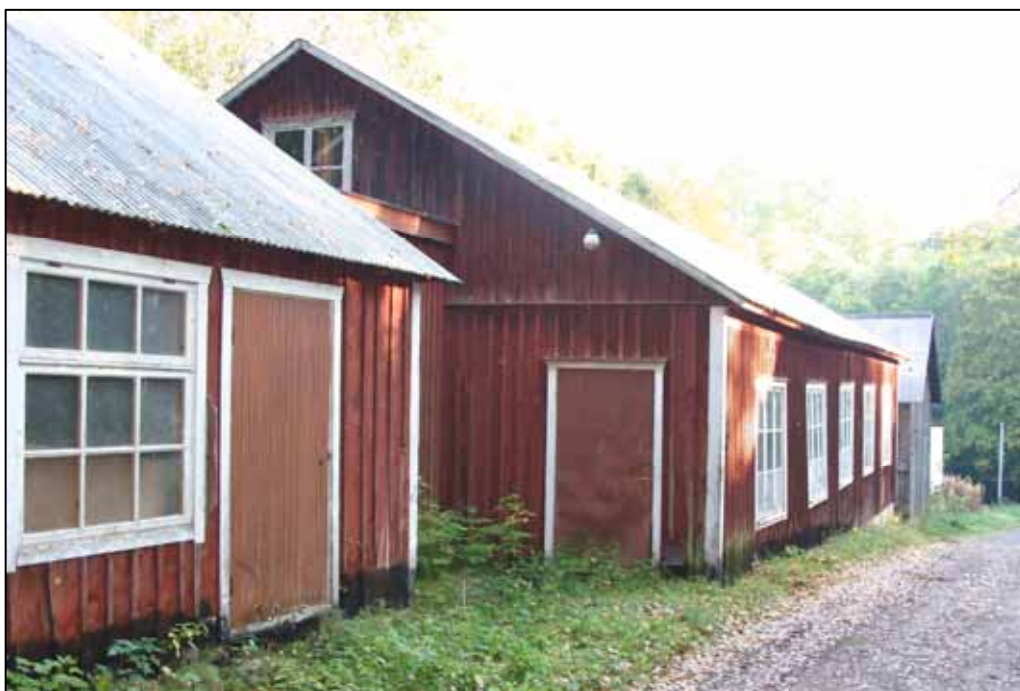
Såg: x-6530478 y-1408885

Träbyggnad klädd med rödmålad locklistpanel och sadeltak täckt med korrugerad plåt. Källarvåning av gjuten betong under del av byggnaden. Sågens utrustning: en el-motor av okänd modell, en helstativ ramsåg *Töreboda Werkstad* ca 1900 (i drift), ett äldre kantverk *Bolinders mekaniska verkstad*, en nybyggd skopelevator, en spåntransportör, en matare *Sköfde mekaniska verkstad*, en hyvel *Sköfde mekaniska verkstad*, en stockvagn *Sköfde mekaniska verkstad*, två transportvagnar för 600 mm spårbredd samt delar av spåret.

Virkesförråd: x-6530461 y-1408852

Snickeri: x-6530451 y-1408837

Egentligen utgörs snickeriet av två separata träbyggnader på betonggrund förbundna med varandra via en mindre träbyggnad. Taket är täckt med korrugerad plåt. Snickeriet står i en brant slänt och från en ingång på baksidan nås pannrum och utlastningsområde för spån.

I anslutning till byggnaden finns också ett spånskjul.

Liksom i sågen leder en räls in i byggnaden för transport av sågat virke. I snickeriet har bland annat borstämmen av olika storlek och form tillverkat.

Snickeriets utrustning: en bandsåg, en kutterhyvel *Jonsered* och två fräsmaskiner, *Jonsered*.

Smedja: x-6530623 y-1408921

Spannmålmagasin: x-6530435 y-1408992

Ladugård: x-6530474 y-1408985

Hönshus: x-6530492 y-1408997

Vagnslider: x-6530511 y-1408996

Bostadshus yngre: x-6530544 y-1408946

Bryggshus: x-6530517 y-1408914

Objekt med ändrad verksamhet

Inga objekt i prioritering 1.

Kvarnar som inte är beskrivna

Inga objekt i prioritering 1.

Mejerier

Andelsmejerier

Inga objekt i prioritering 1.

Uppköpsmejerier

Angivet byggår

Raggagårdens mejeri

Raggagårdens mejeri, Holmestads socken, Horsmarka 2:5A, Götene kommun, x-6493273 y-1371171

Detta är ett enskilt uppköpsmejeri, som var i drift mellan 1929 och 1940. Interiörerna är relativt välbevarade och mejeriet har förhållandevis mycket produktionsutrustning kvar. Detta är mycket ovanligt. Endast ytterligare ett mejeri – ett gårdsmejeri i Falköping – med utrustning har påträffats under genomgången av Västergötland.

Vissa medlemmar i Holmestads hembygdsförening har tagit sig an mejeriet och renovering av tak och fasader har inletts under 2005. I september 2005 hade östra takfallet åtgärdats, medan det västra var i dåligt skick med fuktskador och svampangrepp som följd.

Ett samarbetsavtal har tecknats med Raggagårdens ägare, vilka också är medlemmar i hembygdsföreningen. Vid Göteborgs universitet har en uppsats skrivits om Raggagården. Mejeribyggnaden är uppförd i 1½ plan med väggar av spritputsad gasbetong. Taket har mansardform och är klätt med tvåkupigt lertegel. Bottenvåningen utgörs av mejerisal, pressrum, saltrum, smörrum, ostrum samt pannrum. Ångpannan är borta men skall enligt uppgift finnas på granngården.

Delar av utrustningen finns kvar såsom en separator *Alfa Laval*, en pastöriseringsmaskin, en smörkärna *Astra*, ett ostkar av trä klätt med plåt på insidan, en ostskrapningsmaskin *Göta* och ett stämplingsredskap *AB C.I. Larsson*

Götene. Dessutom finns ett stort antal ostformar och en ostpressmaskin.

Axelledningar för remdrift finns kvar i mejerisalen, däremot saknas el-motor och remmar.

På andra våningen finns mejeristens lägenhet, ett rum och kök, åt söder samt ett ostrum åt norr. Lägenhetens fasta inredning är bevarad såsom köksspis, diskbänk med slask samt vedpanna med tillhörande självcirkulerande vattenburet system för uppvärmningen.

Ugglums mejeri

Ugglum mejeri, Ekholmen, Falköpings kommun
x-6458954 y-1364277

Uppköpsmejeri uppfört 1908. Verksamheten lades ner 1939 vid införandet av ny mejeristadga. Ett 50-tal leverantörer levererade mjölk till mejeriet som i huvudsak förädlade råvaran till ost som såldes till handlare i Falköping eller till grossister. Mejeriet drevs av en fungerande elmotor, *Asea* från 1920, innan dess med handkraft. Kvar av utrustningen finns ett ostkar på 450 liter, plattformar för osttillverkning, en separator, *Alfa Laval 22* (ej hörande till mejeriet), en smörkärna modell *Rune 1920*, en mjölkväg, *AB Rodelius & Boklund, Lund*. Ugglums mejeri är, tillsammans med Raggagårdens mejeri, det enda som påträffats med bevarad utrustning i Västergötland under denna inventering.

Provningsutrustning för fastställande av råvarans kvalitet finns kvar, bland annat för dopprov (renhetsprov), fetthalt och reduktasprov (hållbarhetsprov). Mejeriet visar verksamhet innan mejeristadgan och industrialiseringen av verksamheten. Ugglums mejeris ägare visar ibland upp mejeriet för intresserade.

Gårdsmejerier

Inga objekt i prioritering 1.

Kategori ej beskriven

Inga objekt i prioritering 1.

Träindustrier

Vattendrift

Ramsågar

Drottninggårdets såg

Drottninggårdets såg, Hålanda socken, Ale kommun
x-6442812
y-1294343

Denna vattenturbindrivna ramsåg ligger vid Grönån i anslutning till Hålanda hembygdsgård. Hålanda hembygdsförening bildades 1954 och den stuga som idag fungerar som hembygdsgård flyttades till platsen från Skaggata strax intill. Till anläggningen hör också några uthus. Drottninggårdets såg ligger emellertid inte på hembygdsföreningens mark utan på ofri grund, men drivs/arrenderas ändå av föreningen.

En såg på denna plats finns markerad från en karta från 1750. I början av 1800-talet byggdes nästa såg. Det var en enbladig ramsåg driven av ett överfallshjul. Dagens byggnad är från 1895, då den gamla sågen byggdes om.

Sågen är uppförd av stolpverk och med tre väggar klädda av okantad och omalad lockpanel. Sadeltaket är täckt av korrugerad plåt, vilket lades omkring 1985. På byggnadens västra gavel finns en port där timret transporterades in. I Drottninggårdets såg finns, förutom ramsågen från 1945 tillverkad av *Sköfve Mekaniska Verkstad*, två stockvagnar, en sågtandsstans, ett kantverk och diverse handverktyg. Sågen fick turbindrif 1914-1916 och maskineriet drivs fortfarande av denna turbin, en *Finnshyttan modell BB nr 7*. Fallhöjden är uppskattningsvis mellan tre och fyra meter.

Verksamheten i sågen pågick fram till 1964. Fjorton år senare, 1978, tog Hälanda hembygdsförening över förvaltningen av den.

Sedan dess har diverse reparationer genomförts. En ny vattenränna byggdes av föreningen 1990 och år 2001 renoverades turbinhuset och turbinsumpen.

Sågens dämme renoverades under 2003. En ny dammlucka monterades och dammkroppen tätades med gjuten betong.

Drottninggårdets såg är en fullt funktionsduglig såg som ibland körs i demonstrationssyfte, exempelvis på hembygdsgårdar.

Svensbo såg & Dalens kvarn

Sågen

Svensbo såg vid Dalens ström, Koberg 1:1, Lagmansereds socken, Trollhättans kommun

Sågen: x-6449371 y-1300423

Svensbo såg uppfördes omkring 1919-20 av Kobergs fideikommiss i samband med att nya dammfästen av sten byggdes. Sågen var turbindriven och hade en vattenränna i trä. Den är byggd i

regelverk i två plan, med över- och underhus. Fasaderna är klädda med rödfärgad okantad lockpanel. Sadeltaket har tidigare varit belagt med stickspån men har senare täckts med trapetskorrugerad plåt.

I anslutning till sågen finns ett virkesförråd med plåtklätt sadeltak, gavlar klädda med omålad öppen panel och med öppna långsidor.

Sågamen är en helstativram tillverkad av *N.A.B Stathmos patent, Nynäshamn*. Övrig utrustning är två stockvagnar, en förställsvagn, ett kantverk, även det från *N.A.B Stathmos, Nynäshamn*, en liten cirkelsåg samt en spåntransportör. Kraftöverföringssystemet i undersågen är i stort sett intakt. Dessutom finns mängder av handverktyg och postningstärningar. Rester av rälsen för utkörning av virket finns också kvar framför sågen.

Sågdammen innehöll även en timmerbassäng dit timret flottades och förvarades före sågningen. Fallhöjden var ungefär två till tre meter.

Sågverksamheten lades ner cirka 1965 och idag förfaller anläggningen. Delar av golven i sågens underhus är rötskadade. Även turbinsumpen av trä är kraftigt rötskadad och av vattenrännan finns endast vissa delar kvar.

Koberg äger fortfarande sågen men Kobergsbygdens intresseförening har visningsrätt av den.

Kvarnen

Dalen 1:3, Kvarn vid Dalens ström, Lagmansereds socken, Trollhättans kommun
x-6449155 y-1300534

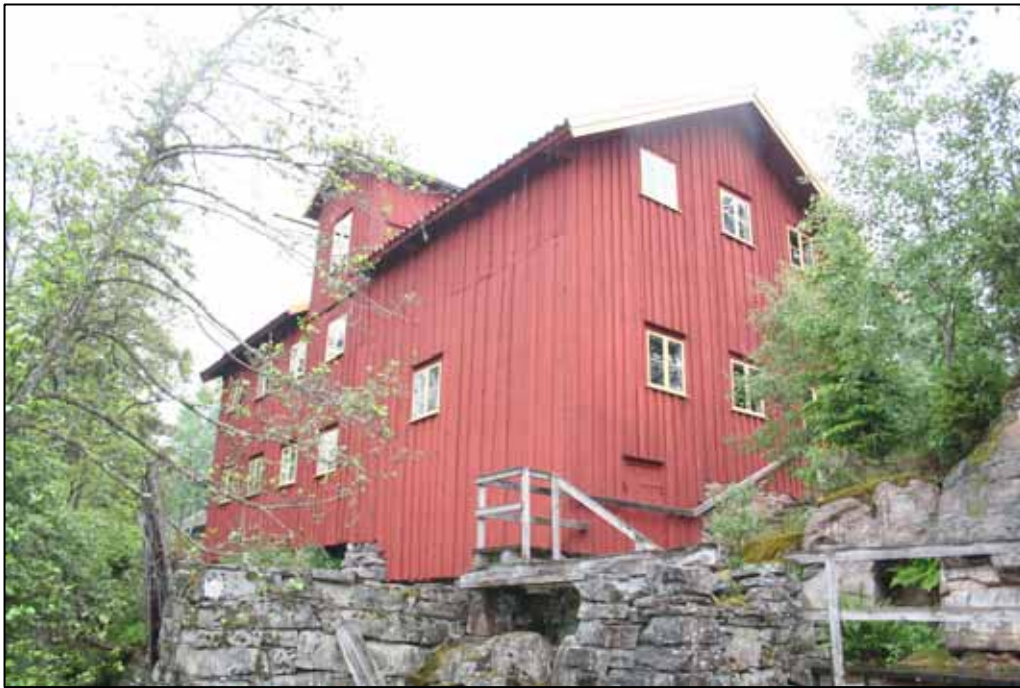

Dalens kvarn uppfördes enligt uppgift 1893. Den är byggd i tre våningar av regelverk, klätt både invändigt och utvändigt med okantad lockpanel. Kvarnen är målad med falu rödfärg och dörrar, fönster och fönsteromfattningar är gulmålade. Fönstren är enkla med småspröjsade bågar. Sadeltaket är klätt med enkupigt lertegel och på takkupan ligger trapetskorrugerad plåt.

I anslutning till kvarnen finns också ett litet kvarnstall med utedass.

Interiört har kvarnen flera halvplan för olika funktioner. Det översta halvplanet tillbyggdes under nock 1935, och en takkupa byggdes för att ge plats för sikten. I kvarnen finns även en drängkammare, ett kontor och ett litet utrymme för snickarverkstad.

Kvarnen fick i början sin elektricitet från intilliggande Hällstorps kvarn som elektrifierades redan 1918. Men enligt Svenska kvarnar försågs kvarnen 1940 med belysning från ett eget kraftverk. När kvarnen var verksam fanns tre stenpar, som till en början hade

vattenhjulsdrift. År 1915 byttes stenparen från Lugnås ut mot konststen från Malmö Kvarnstensfabrik. De gjutna stenparen kunde gå i flera månader utan att behöva hackas om, medan naturstenarna från Lugnås var tvungna att lyftas upp och hackas så gott som varannan dag.

År 1935 installerades en dubbel valsstol, en plansikt och rensverk. Kvarnen övergick till turbindrift 1939, sedan hjulstocken till vattenhjulet från 1914 hade brutits av.

Under 1960-talet lades kvarnverksamheten ner och Dalens kvarn tilläts förfalla. När den 1978 skulle rivras bildades istället Kobergsbygdens intresseförening, som fick överta kvarnen året därpå. Sedan dess har kvarnen renoverats kontinuerligt och föreningen har dessutom renoverat dammanläggningarna uppströms. I Dalens kvarn finns idag inte mycket utrustning bevarad, endast ett stenpar, en stenkrans och en turbin som inte är i drift. I huvudsak används kvarnen som museum och som samlingslokal för Kobergsbygdens intresseförening.

Cirkelsågar

”Svens såg”

”Svens såg”, Hedared, Sandhults socken, Borås stad
x-6413932 y-1318510

Vattendriven cirkelsåg uppförd vid Nolån 1887-1894. Den ägs idag av Hedareds byalag, som bildades 1952. Sågen var i bruk till in på 1960-talet och var inte den första sågen på platsen. Tidigare fanns en enbladig såg och en liten bit nedströms fanns ytterligare två sågar. Denna anläggning är en av flera kvarnar och sågar som uppfördes längs Nolån under 1700- och 1800-talet – de flesta var gårdssågar. Sitt namn har sågen fått av att den tillhörde Svens gård.

Sågen är av stolpkonstruktion, väggarna är de klädda med omålad och okantad lockpanel och taket är täckt med spån.
Svens såg är uppförd som klingsåg och har en sågbänk av trä med träullar.
Kraften kommer från ett vattenhjul av bröstfallstyp. Vattnet når hjulet via "hoen" som man i trakten kallar den ränna av trä som leder fram vattnet från dammen intill. Ursprungligen var dammen betydligt större, men den reducerades 1936 i samband med byggandet av den nya AK-vägen (statliga arbetslöshetskommittén) mellan Borås och Alingsås.

Svens såg renoverades av Hedareds byalag 1975-1977. Då byttes skadade delar av timmersyllen ut. Dessutom reparerades vattenhjulet och nytt spån lades på taket. De senaste åren har emellertid ett par incidenter inträffat. Sågbänken brann för några år sedan på grund av slarv och fick delvis bytas ut. Och nyligen skenade vattenhjulet sedan någon vid lågt vattenstånd hade öppnat en liten glipa i luckan upp mot dämnet. I samband med en kraftig regnskur strömmade vattnet fram och hjulet fick hög fart. Träklossarna som höll vattenhjulet på plats lossnade, hjulet halkade på sned och skavdes sönder mot sågens yttervägg. Byalaget förbereder nu dels en renovering av hjulet och dels en omläggning av spåntaket, som läcker. Sågens utrustning: ett vattenhjul av bröstfallstyp cirka 3 meter i diameter, komplett kraftöverföring med kugghjul och remdrift, en sågklinga, en sågbänk i trä (delvis utbytt), matningsanordning och en kedjedriven spåntransportör. En utförlig dokumentation av Svens såg har gjorts av Tore Lindström med finansiering av Borås kommun.

Herrekvans såg

Herrekvarns såg, Härja socken, Herrekvarn 1:1, Tidaholms kommun
x-6438559 y-1385766

Herrekvarn nämns första gången i jordeboken 1693. Kvarn och såg har funnits sedan 1700-talet och den sista kvarnen revs 1936. Nuvarande sågverk med damm uppfördes 1937 och var i drift till 1970-talet. Spåntillverkningen upphörde under 1960-talet. Numera sågas endast för husbehov. Herrekvarns såg är det enda kvarvarande vattenturbindrivna sågverket i Tidaholms kommun. Den är dessutom i körbart skick.

Byggnaden är uppförd med en trästomme på betongplintar och stensockel. Sadeltak med korrugerad plåt. Under denna finns spåntaket kvar. På norra gaveln finns en uppfodringsramp med linspel för spårbunden intransport av timmer. Det sågade virket lastas ut på östra långsidan. Turbin och turbinsump finns på i byggnadens sydvästra hörn och såväl dammkropp som krön utgörs av betong, medan utskovet består av spettluckor och skibord – överrinning.

Maskinutrustning: en generator *ASEA 25 kW*, en turbinregulator av okänd tillverkare, en Francisturbin av okänd tillverkning, en sågbänk i trä samt en sågklinga och ett timmerspel – båda drivs av remtransmissioner från turbinen. I miljön vid Herrekvarns såg finns även en fullt utrustad smedja, en mjölnarbostad, två ladugårdar, en redskapsbod och en mangårdsbyggnad med flygel.

Tillsammans med Brokvarn, några hundra meter söderut, bildar Herrekvarn en industrihistoriskt intressant miljö i Tidaholms kommun.

Flathults såg

Flathult 1:4, samfälld mark,
Skogsbygdens socken,
Värgårda kommun
x-6421652 y-1316487

Klingsåg från omkring 1900-talet, enligt ägaren kan sågbyggnaden vara från mitten av 1800-talet. Den är vattendriven med ett överfallshjul om ca 4,5 meter i diameter och som motsvarar cirka 35 Hkr. Vattnet når sågen från en damm, som i sin tur har sitt tillflöde från två mindre sjöar samt kringliggande mossmarker. Vattenflödet regleras med hjälp av en spetlucka. Luckan öppnas och vattnet leds fram till hjulet via en träränna – eller en "hoe" som den kallas i trakten. Tidigare fanns en ramsåg på platsen, men den skall ha tagits bort 1915-1920.

Flathults såg har en stolpkonstruktion med väggar åt norr, väster och söder, medan den är öppen åt öster. Väggarna är täckta med omålade lockpaneler och taket är täckt med spån. Över vattenhjulet finns ett spånklätt pulpettak på stolpar.

Sågen var i bruk till 1953, varpå den fick förfalla. Vid den senaste inventeringen 1974 var den mycket förfallen. Året därpå gjorde emellertid ägaren en omfattande upprustning av sågen. Bland annat byttes takspån ut, trärännen renoverades, ett nytt vattenhjul tillverkades, delar av träbjälklaget och stolpkonstruktionen byttes ut.

Sågens utrustning: en komplett träränna/sump med regleringsluckor för vattenflödet, ett vattenhjul av överfallstyp, fullständig kraftöverföring med kuggjul och remdrift, en sågklinga, en sågbänk av trä med trärullar, remdriven matning, en remdriven spånhyvel och en kedjdriven spåntransportör.

Sågmets ej angiven

Inga objekt i prioritering 1.

Sågar i samlad verksamhetsmiljö

Kvissle såg, Lilla Gisslared 1:3, Trävattna socken, Falköpings kommun
x-6449429 y-1350223

Lidans västra sida 4 km V Floby

Bakgrund okänd, ramsåg förmodligen från 1913. Francisturbinen som via axelledning och rem drivit ramsågen finns kvar. Det gör även spårbundna virkesvagnar samt två decauvillebanor, en för virkestransport in i sågen och en för transport av det sågade virket ut från sågen. Turbinsumpen är däremot raserad. Anläggningen ingår i större verksamhetsmiljö med Kvissle kvarn (renoverad 1995, ny renovering 2005), en bevarad stenvälsbro och ett kraftverk 1 km bort. Se även Kvissle kvarn!

Maskinutrustning: en ramsåg *Sköfde mekaniska verkstad. No 42*, en francisturbin med sugrör och liggande ingående axel, en turbinregulator av okänd tillverkare samt reglerverk *AB Finshyttan 1913*.

Brokvarns såg & kvarn

Brokvarn, Öxabäck socken, Börshult 1:17, Marks kommun
x-6367939 y-1318465

Såg och kvarn ingår som del av ett större kvarn- och sågområde längs Torestorpsån.

Såg från 1933. I drift in ännu på 1970-talet. Cirkelsåg bevarad vid inventeringen 1988. Har drivits både med vattenkraft och med ånga. På platsen finns också en kvarn samt en bod från 1933.

Kvarn från 1931. Anläggningen i drift in ännu på 1970-talet. Kvarnstenar och siktar bevarade vid inventeringen 1988. Har drivits både med vattenkraft och med ånga. Interiörerna intakt bevarade 1988, men byggnaderna hade då börjat förfalla. 1996 köpte Öxabäcks hembygdsförening anläggningen och efter mångårig restaureringsverksamhet av kvarn, såg och turbiner, är allt i körbart skick.

Vid Brokvarn har sex sågverk funnits. Det äldsta var en så kallad nickelsåg, de övriga sågarna har utgjorts av tre cirkelsågar och två ångdrivna ramsågar. På Börshults sida fanns ett cirkelsågverk som ägdes av bönderna i Åh, Holsljunga. Deras virke flottades till platsen. Detta sågverk var i bruk några decennier fram till sekelskiftet. Därefter uppfördes ett cirkelsågverk längst ner i forsen på Brokvarns sida, detta var i bruk till 1933.

I slutet av 1800-talet på Säfsereds sida, innan forsen börjar, fanns en ångsåg. Det var ett modernt ramsågverk som huvudsakligen arbetade med virke som flottades fram. År 1900 uppförde ett virkesbolag en ny ångsåg på Börshults sida mitt emot den gamla. Under denna tid avverkades mycket skog i Öxabäck, därav en del skog som tidigare varit orörd. Mycket virke flottades och mycket kördes fram med hästar, oxar och kor. Många bönder skaffade sig häst under denna tid. Det sågade virket skulle nämligen fraktas till kringliggande samhällen och städer. Sågverket lades ner 1907.

Kvarnagården

Kvarnagården 1:6, Häcksvik socken,
Svenljunga kommun
x-6360992 y-1337963

Såganläggning i trä från 1800-talets slut med svarv och snickeri för bland annat tillverkning av pinnstolar. Dessutom finns remdriven spånhyvel i en egen byggnad. I anslutning till övriga byggnader har den mycket aktiva hembygdsföreningen som förvaltar anläggningen byggt upp en smedja. Vid utloppet vid kvarnsjöarna leds vattnet via en smal stenskodd kanal till ett vattenhjul mellan såg- och snickeribyggnaden. Verksamheten upphörde 1942. Aktiv hembygdsförening. Bröderna Martinssons pinnstoltillverkning. Anläggningens tre byggnader får kraft via ett underfallshjul. Maskinerna består av: en remdriven spånhyvel i egen byggnad, en svarv och en bandsåg i egen byggnad, en cirkelsåg (*AB Nilsen & Westberg, Karlstad*) i en separat byggnad. Anläggningen återinvigdes 1997 och fungerar.

Huttla kvarn & såg

Dampetorps/Huttla kvarn och såg, Dampetorp 3:9, Naums socken
Vara kommun
x-6460698 y-1332998

Dampetops kvarn och såg – i folkmun "Huttla kvarn och såg" ligger längs Afsåns västra strand cirka en kilometer från E20 strax söder om Vara. Afsån är ett av Lidans tillflöden. De båda anläggningarna är sammanbyggda med varandra och utgör en enhet.

I anslutning till dessa finns en gammal före detta smedja som idag används som förråd, en till platsen flyttad ladugård i skiftesverk, en samlingslokal byggd 1989 i liknande utformning som sågen och kvarnen, en stor byggnad av mesulakonstruktion, byggd i början på 1990-talet och som används som bygdemuseum och för gästabud, en till platsen flyttad transformatorstation samt en nyuppförd stor förrådsbyggnad.

Huttla kvarn och såg har spånklätt sadeltak och är uppförda i trä, kvarnen i liggtimmer och sågen i stolpkonstruktion.

Kvarnen är byggd i ett plan på en källargrund av natursten. Också sågen är i ett plan med delvis urgrävd undersåg. Väggarna är täckta med stående okantad och omålad lockpanel.

Enligt uppgift kan

kvarnen vara byggd redan under tidigt 1800-tal. Den byggdes till under 1860-talet och försågs då med två stenpar samt en vattenränna av timmer och plank. I början av 1900-talet utrustades kvarnen med en sikt. Driften med vattenhjul ersattes med turbindrif – en turbin till respektive stenpar.

Kvarnens utrustning: två turbiner – ej i drift, två stenpar med påfyllningstrattar, en harpa/utsädesrens och en sikt av äldre modell.

Sågen finns nämnd 1876 men är troligen äldre. Såganläggningen utgörs av en enbladig ramsåg i körbart skick.

Sågens utrustning: ett litet vattenhjul av underfallstyp, komplett kraftöverföring med nyss utbytta träkuggar på hjulaxelns kugghjul, en enbladig ramsåg med en helstativram av trä, en ny stockvagn med fungerande ryckmatning, en äldre stockvagn samt en remdriven spånhyvel – ej i drift.

Huttla kvarn och såg var i drift fram till 1950-talet då anläggningen övertogs av Naums hembygdsförening som sedan dess kontinuerligt har rustat upp anläggningen. Idag är emellertid delar av den ursprungliga anläggningen i behov av nya underhållsåtgärder, i synnerhet de delar av kvarnen som vetter mot Afsån samt de båda turbinerna med tillhörande träsump.

Spånhyvel

Hålleröds spånhyvel

Hålleröds spånhyvel, Hålleröd 1:1, Hjärtums socken, Lilla Edets kommun
x-6463909 (ca – byggnaden ej markerad i GIS)
y-1287526 (ca – byggnaden ej markerad i GIS)

Enligt uppgift av Hålleröds nuvarande ägare byggdes den vattenhjuldrivna spånhyveln 1921 av farfadern, som då ägde gården. Den är uppförd i stolpverk och är delvis klädd med okantad impregnerad lockpanel.

Byggnaden utgörs av två sammanbyggda delar. Den ena utgör en överbyggnad med sadeltak. I denna finns vattenhjulet, ett nyrenoverat ekhjul av överfallstyp. Den här delen saknar väggar förutom på södra gavelns övre del, där en panel har satts upp för att i viss mån skydda den intilliggande byggnaden från vattenstänk. Den andra byggnaden, där själva spånhyveln står, har väggar åt tre håll och pulpettak.

Såväl sadeltaket som pulpettakets är täckt med skiffer! Detta gjordes i samband Hjärtums hembygdsförenings renovering/rekonstruktion av byggnaden i mitten av 1970-talet. Nyinvigningen av spånhyveln efter denna upprustning ägde rum den 31 maj 1975.

Spånhyveln är fortfarande i drift och överfallshjulet förses med vatten från en damm. När dammluckan öppnas fylls en annars torrlagd bäckfåra med vatten och vattnet tar sig sedan fram till en träränna som leder ner till vattenhjulet.

Själva spånhyveln förs sedan fram och tillbaka via en axel kopplad direkt på hjulaxeln.

Den yrkesmässiga hyvlingen av spån upphörde på 1950-talet. Men Hjärtums hembygdsförening, som har nyttjanderättsavtal på anläggningen sedan 1972, visar då och då upp hyvlingstekniken i samband med sitt lokala arrangemang "Spånhyvelns dag".

El/ångdrift

Ramsågar

Holmens såg

Holmens såg/Fimmerstad såg,
Holmen 2:4. Fägre socken,
Töreboda kommun
x-6502224 y-1401799

Detta ramsågverk uppfördes 1947 och ersatte en äldre såg som låg vid Fägrebäcken strax intill. Den gamla numera rivna sågen var byggd ca 1850 och drevs först med vattenhjul och sedan med el. Timret till den gamla sågen flottades i den damm som hade byggts för att utvinna kraft både för sågverket och för Holmens kvarn på andra sidan bäcken. Sedan det nya ramsågverket hade byggts användes den gamla sågen bland annat till ladfabrik fram till 1960-talet. Holmens ramsågverk byggdes 1947 av dåvarande ägaren Gustaf Fimmerstad.

Den resliga byggnaden har en intressant konstruktion och utformning, med en blandning av modernt och ålderdomligt. Stommen och takstolarna utgörs av limträbalkar. Dessa kom från Töreboda limträfabrik, där Gustaf Fimmerstad var delägare. Limträbalkarna vilar på betongplintar och bottenvåningens golv består av en betongplatta. Väggarna är klädda med rödmålade locklistpaneler och taket är täckt med korrugerad plåt. Sägbyggnaden har fönsterband och fönstren är av armerat råglas.

Själva sågen, en helstativram, står på övervåningen medan drivningen återfinns i markplanet. Holmens ramsåg, som sedan 20 år tillbaka ägs av Fimmerstads Trä & Bygg AB, var i drift fram till 1993-1994. Då producerades bland annat ämnen för tillverkning av träskor vid Finnerödjas trätoffelfabrik.

Träslagen utgjordes av björk till herrtofflorna och al till damtofflorna. Enligt nuvarande ägare är sågverket i körbart skick, men för att få igång en tillräckligt effektiv produktion krävs så stora investeringar att det är svårt att få någon lönsamhet på verksamheten.

Utrustning: en ramsåg av helstativtyp *Bolinder* med inmatningsvagn *C.H.E Johansson AB, Nora stad*, en justersåg *Odalverken, Eksjö*, ett kantverk, *Bolinder*, en maskin för slipning av kantverkets sågklingor *Ingenjörfirma C. H. E Johansson, Töreboda*, en flistugg och ett uppfordringsverk för timmer och ett matarverk med dubbla Ewartskättingar för det sågade virket ner till utlastningen. Förflyttningen av det kantade virket till ramsågen skedde för hand.

Kronkvarns såg & kvarn

Kronkvarns såg och kvarn, Kyrkefalla socken, Tibro kommun
Sågbyggnad uppförd i trä med stolpkonstruktion. Ramsågen av typen helstativ drevs fram till 1970-talet av en turbin men ersattes då av en elmotor. Kronkvarns Träindustri AB driver 2005 sågverksamhet.
Kvarnen står på medeltida grund som byggts på i flera etapper. Den är uppförd i träkonstruktion till fyra våningar. Turbiner gav kraft till kvarnverket bestående av två dubbla valsstolar, två stenpar, siktar, elevatorer och ett fullständigt rensverk. Verksamheten upphörde 1965.
Båda anläggningarna är sammanbyggda.

Cirkelsågar

Inga objekt i prioritering 1.

Sågmetod ej angiven

Inga objekt i prioritering 1.

Sågar i samlad verksamhetsmiljö

Lövåsens sågverk

Lövåsens sågverk (Mölarp), Fristads socken, Borås stad
x-6413247 y-1334499

Sågverket byggdes vid Viskan intill ett snickeri som anlades under 1860-talet. Snickeriet eldhärjades ganska tidigt, men sågverket finns kvar och är idag i drift. Byggnadens äldsta delar är i originalskick, men två mindre tillbyggnader har tillkommit åt väster.

Byggnaden utgörs av en stolpkonstruktion försedd med rotknän. Väggarna är klädda med omålade och okantade lockpaneler. På taket ligger korrugerad plåt. Byggnadens underhåll är delvis eftersatt och särskilt det östra takfallet behöver åtgärdas.

För transport av det sågade virket finns en räls och en transportvagn. Fram till 1964 drevs sågverket med en vattenturbin. Idag drivs det med en el-motor kopplad till de gamla remdrivna transmissionerna.

Maskinutrustning: en ramsåg av halvstativmodell *Sköfde mekaniska verkstad* ca 1910 med 20 tums sågbredd (i drift), två stockvagnar *Sköfde Mekaniska Verkstad*, en remdriven spånhyvel av okänt märke samt en kap av okänd tillverkare, driven av separat el-motor.

Tengene såg & kvarn, Marieberg

T
e
n
g
e
n
e

S
å
g

O
C

h kvarn, Marieberg 1:1, Tengene socken, Grästorps kommun

Såg: x-6469229 y-1315938

Sågverk från slutet av 1800-talet på sågplats från 1600-talet intill Nossan. Ramverket är på 26 tum och tillverkat av Bolinder-Munktell 1968. Dessutom finns en cirkelsåg. Anläggningen var vid inventeringstillfället 1987 fortfarande i drift och ingår i samlad verksamhetsmiljö med fungerande kvarn (Tengene kvarn) och kraftverk.

Verksamheten är uppbyggd runt Marieberg gård där stensatta kanaler leder vatten från Nossan till tvättstuga, såg och kraftverk på västra sidan och mejeri och kvarn på östra med fallhöjden fem meter. Från bron ges god överblick av vattensystemet. Verksamheten är spridd över en yta av ca 100 m. Mejeri och affär är byggda i dansk stil och bildar tillsammans med kvarnen ett torg framför Tengene kyrka. Sågen med tillhörande kraftverk har fungerande verksamhet.

Kraftverket renoverades 2004 då en *Carg Craft* turbin om 1900 kW installerades. Äldre mätare och utrustning är kvar som utsmyckning. Sågverksamheten består av legosågning åt traktens jordbrukare. Ramsågen drivs idag av elmotor. Stockarna matas fram av eldrivna stockvagnar från *Ingenjörfirma CNE AB Nora stad*. Cirkelsågen är av fabrikat *Ari*.

Kvam: x-6469255 y-1316036

Tengene kvarn är uppförd 1885 på en gammal kvarnplats vid Nossan, omtalad redan 1299. Byggnaden är i tre våningar med regelverksstomme, tidstypiska detaljer runt fönster samt profilerade taksparrar.

Kvarnen förvaltas av hembygdsföreningen och är i relativt gott skick. Maskineriet består av en valsstol, *Aktiebolaget Malmö kvarnmaskiner*, två stenpar, en rensmaskin med plansäll, *Vilhelm Bäckman, Björköby*, en utsädesrens med plansäll och triör anslutet till aspiration, *Petkus-hohenheim*, elevatorer, slits och remtransmissioner, två frisvängande plansiktar *AB Malmö kvarnmaskiner*, en mjölblandare, en betningsmaskin.

Kvarnen har drivits av turbin men har elektrifierats. Enligt tidigare inventeringar ska kvarnen vara i körbart skick, vilket i dagsläget inte verkar sannolikt då remmar till vissa maskiner saknas.

Anläggningen är dokumenterad i Tengeneboken.

Österängs ångsåg & ångkvarn

Österängs ångsåg och ångkvarn, "Gamlegården", Årtorp 2:1;
Forshems socken, Götene kommun
Såg/kvarn: x-6504485 y-1367624

Nuvarande anläggning byggdes 1860 och hade redan från början lokomobildrift. Den första lokomobilen som drevs mellan 1860 och 1903 var levererad av Trollhättans mekaniska verkstad. Därefter ersattes den av en Munktells ånglokomobil som var i drift ungefär fram till slutet av 1930 eller början av 1940-talet. Denna

lokomobil finns idag på Rubens maskinhistoriska museum i Götene.

Sågutrustningen utgjordes av en flerbladig halvstaktivram med drivning i överdelen. Denna finns dock inte kvar. Det gör däremot kantverket, en fyrkutterhyvel från *Göteneds mek verkstad, Götene* samt mängder av profilstål och mallar av olika slag.

I ångkvarnen maldes foder. Den drevs med tre stenpar – två placerade på andra våning samt ett på bottenvåningen. Stenparet i markplanet finns kvar, medan de två övre är borta. Kvar på andra våning finns emellertid lyftvalsen för uppfordring av säckar. Där finns också en stenmangel. Intill ångsågen finns ett mycket förfallet skjul, som inrymmer en eldriven cirkelsåg.

På gården finns också en byggnad som inrymmer smedja, snickeri och mekanisk verkstad. Anläggningen är uppförd 1941. Smedjan utgörs bland annat av två ässjor samt mängder av verktyg. Hammare och städ finns enligt muntlig uppgift numera på det närliggande godset Råbäck. I snickeriet finns inga ursprungliga maskiner kvar. Däremot finns mängder av handverktyg i original samt fungerande bandsåg, rikthyvel och planhyvel. I verkstaden återfinns bland annat en svarv, en pelarborrmaskin och en slipmaskin, samtliga remdrivna. Svarven har beteckningen *Wilh. Sonesson & Co, Malmö* och pelarborrmaskinen heter *NHB*, där de tre versalerna sitter ihop och bildar en logotyp. En nybildad förening – "Österängs Ångsågs ideella förening" – skall inom kort överta ansvaret för ångsågen samt ett sågförråd, ett stall, ett vagnslider, en f d fattigstuga samt ovan nämnda skjul med tillhörande cirkelsåg.

Smedja/snickeri/mekaniska verkstad: x-6504494 y-1367574

Gullereds kvarn & såg

Kvarnen

Öventorp 1:8, Väne-Åsaka socken, Trollhättans kommun

Kvarn: x-6460075 y-1297733

Gullereds kvarn ligger invid en valvbro längs Visslaån cirka en mil söder om Trollhättan. Enligt en inventering och KMV-programmet uppfördes den på 1870-talet, men enligt Svenska kvarnar från 1940 skall den dock vara byggd på 1890-talet. På stenar i kvarnens ursprungliga höga naturstensgrund finns årtalet 1892 inristat.

Till en början var kvarnen byggd i två våningar på denna höga grund av natursten. Enligt Svenska kvarnar påbyggdes kvarnen 1928 och fick då ytterligare en våning. I samband med denna tillbyggnad fick kvarnen det kvarnverk som 1940 drevs av fyra turbiner på sammanlagt 35 hkr. Kvarnverket utgjordes av två stenpar, en dubbel valsstol och ett fullständigt rensverk. El-belysning fick man från ett eget kraftverk.

Kvarnen har senare byggts till ytterligare. Bland annat har en större tillbyggnad gjorts åt norr för att inrymma ett nytt rensverk och två stora torkanläggningar. En höjning av kvarnen har skapat ytterligare ett våningsplan och högst upp har ännu en påbyggnad gjorts för att inrymma en ny elevator.

Enligt nuvarande ägare upphörde såväl spannmålsrensning som malning för cirka 25 år sedan. Däremot är kvarnen fortfarande i bruk för en relativt omfattande rensning av utsäde.

I en tillbyggnad mot Visslaån på kvarnens södra långsida inryms sedan 1997 ett kraftverk med en effekt upp till cirka 75 kW .

Huvuddelen av fasaden är idag täck med röd korrugerad plåt. Den östra gaveln är emellertid klädd med faluröd locklistpanel. I kvarnen finns bland annat följande utrustning: en hembyggd elevator i plåt, en väg *Nestenius*, två torkanläggningar, en betningsmaskin, en tork *Åkland*, en rens *AB Lindemaskiner*, en

fungerande rens *Linde/Petkus*, en frörens av äldre modell i trä *Forss mekaniska verkstads AB, Vikingstad*, en sikt av äldre modell, en dubbel valsstol *AB Malmö kvarnstensfabrik och fabrik för Kvarnmaskiner Örebro*, två spets- och skalmaskiner *AB Kvarnmaskiner Malmö-Örebro* och en elevator *Wilhelm Bäckman, Björköby*. Nedmonterad/saknas gör den frisvängande plansikten.

Sågen samt f d såg och f d kraftverk

Gullered 1:7, Väne-Åsaka socken, Trollhättans kommun

Såg: x-6460039 y-1297742

Före detta såg och kraftverk: x-6460046 y-1297738.

Sågverket är enligt KMV-programmet från 1991 byggt på 1870-talet.

Sannolikt är dock denna byggnad uppförd senare i samband med en modernisering av sågverksamheten på platsen.

Sågbyggnaden är uppförd i stolpverk med väggar invändigt klädda av

panel. Utvändigt är såväl väggar som sadeltak täckta av plåt.

Enligt ägaren höjdes taket under 1970-talet och en tillbyggnad gjordes längs den öppna södra långsidan. Under 1990-talet byggdes sågen ut ett tiotal meter vid den västra gaveln. Denna tillbyggnad används idag som virkesförråd. Delar av den gamla gaveln finns fortfarande kvar på sin ursprungliga plats inuti byggnaden.

Nedanför nuvarande sågens långsida och precis intill Visslaån ligger ytterligare en byggnad – den före detta sågen och av nuvarande ägare kallad "den gamla kraftstationen". Enligt den kulturhistoriska utredningen nr 22 är även denna byggnad uppförd på 1870-talet. Den vilar på en hög naturstensgrund, sadeltaket är täckt av trapetskorrugerad plåt och väggarna är delvis klädda med locklistpanel och delvis med öppen panel.

Kvar i byggnaden finns en turbin monterad på ett gjutet betonggol. Plättuben mellan dammluckan och turbinen finns kvar och enligt en före detta anställd vid anläggningen var turbinen i bruk ända in på 1980-talet. Då kördes ramsågen både med el- och vattenkraft för att få den bästa sågningen. Idag är delar av byggnaden kraftigt rötskadad.

Att båda dessa byggnader skulle vara uppförda vid samma tid verkar inte sannolikt. Av ett gammalt fotografi framgår att den idag förfallna byggnaden närmast Visslaån tidigare varit nästan dubbelt så lång som idag. Rester av den före detta sågens höga naturstensgrund finns dessutom fortfarande kvar. På fotografiet är marken för det nyare sågverket ännu inte bebyggd.

Säkerligen byggdes detta sågverk i samband med en övergång till modernare teknik – den gamla sågen med träram drevs med vattenhjul. Verksamheten flyttades upp för slänten till denna nya byggnad och den före detta sågen monterades ner till hälften och byggdes om till kraftstation. Kraftverket försåg därefter det nya, moderniserade sågverket med energi.

I sågverket, som fortfarande är i drift, finns bland annat följande maskinutrustning: Den ursprungliga 20" ramsågen av halvstativmodell, en *Töreboda mekaniska verkstad AB*, en stockvagn och en kombinerad spont- och planhyvel av okänt märke. I anslutning till sågen återfinns två nedplockade sågverk, dels delar till en 24" ramsåg *Falu mekaniska verkstads AB, Falun, 24" typ EH 600* samt ett sågverk från Åtvidaberg, en *Bolinder 1946*.

Vräkefors kvarn, såg & kraftverk

Vräkefors såg, kvarn och kraftverk, Bällefors socken, Töreboda kommun

Denna anläggning ligger längs ån Tidån strax öster om Lagerfors. Kvarnen är uppförd på 1840-talet och nuvarande kvarnverk från cirka 1937. Sågverket är troligen byggt 1936. Kraftverket, en byggnad av korrugerad plåt, är uppfört 1977-1978 och är i drift. Den turbindrivna kvarnen är sedan länge nedlagd och sågningen med ramen har upphört. Numera arrenderas såganläggningen ut och idag sågas timmer med cirkelsåg.

Kvarn och kraftverk:
x-6494194 y-1404236

Kvarnen är uppförd i totalt 2½ plan, källarvåningen av delvis putsad natursten och de två övre av rödmålat synligt liggtimmer. Uppkomna sättningar i byggnaden har åtgärdats med flera dragband av järn, väl synliga i fasaden.

Taket är klätt med enkupigt lertegel och de flesta fönstren är tvåluftsfönster med sex smårutor i varje luft. Kvarnen ligger i en sluttning vilket gör att byggnadens källarvåning ligger under marknivå på den norra långsidan och den östra gaveln, medan den är synlig från söder och väster. Den södra långsidans naturstensgrund har delvis plockats bort/öppnats upp mot ån. Den östra delen av källaren används idag som verkstad.

Kvarnens utrustning: en dubbel valsstol *Malmö kvarnstensfabrik och fabrik för kvarnmaskiner Malmö/Örebro*, ett stenpar med tratt och sko (ytterligare ett stenpar har funnits men är borttaget), en rensmaskin *Alvesta kvarnstensfabrik*, en remdriven säcklyft med kätting *Bacho*, en elevator *KML*, en sexkantssikt utan siktdukar, en frisvängande plansikt *Malmö kvarnmaskiner*, en turbin med remdrift för valsstolen, en turbin i en senare tillkommen vertikal turbinsump eventuellt för driften av stenparen och i verkstaden bland annat en svarv *A-B Molinder-Munktell, Eskilstuna, modell C40*.

Såg: x-6494199 y-1404210

Sågen är i drift och spånhögar intill vittnar om en relativt omfattande verksamhet. Sågverksbyggnaden är sannolikt uppförd 1936 och har en för gårdssågverk typiskt utformning och konstruktion. Stommen utgörs av stolpverk på stenplintar och väggarna är klädda med rödmålade locklistpanel. Den ena långsidan saknar delvis väggar, taket är klätt med korrugerad plåt och fönstren är småspröjsade.

Sågverkets utrustning: En ramsåg av halvstativtyp *Bolinders mekaniska verkstad*, en cirkelsåg *AB Rättviks mekaniska verkstad*, en kutter *Jonsered* och ett kantverk *AB AK Eriksson, Mariannelund*. På gården pågår för närvarande också uppförandet av en stor förrådsbyggnad.

Drift med förbränningsmotor

Ramsågar

Inga objekt i prioritering 1.

Cirkelsågar

Inga objekt i prioritering 1.

Sågmetod ej angiven

Inga objekt i prioritering 1.

Sågar i samlad verksamhetsmiljö

Inga objekt i prioritering 1.

Nuvarande driftsätt ej angivet

Ramsågar

Brokvarn

Brokvarn, Brokvarn 3:1, Uvereds socken, Lidköpings kommun
x-6472267 y-1337413

Brokvarn ligger intill ån Lidan cirka en mil norr om Vara i Lidköpings kommun. Anläggningen består av flera verksamheter, såsom ramsåg, kvarn och kraftverk. Kvarnen är sedan länge nedlagd medan kraftverket och sågen är i drift i mindre skala. Kvarnen och sågen är sammanbyggda med varandra och kraftverket är beläget under dessa.

Brokvarn är den enda ramsågsanläggningen i drift i Lidköpings kommun. Kvarnen har anor från 1500-talet, men nuvarande byggnad uppfördes 1891. Under 1960-talet byggdes den om.

Kvarnen är uppförd i två våningar i trä och har rödmålade locklistpanel. Grunden består av natursten medan lastbryggan är i gjuten betong. Fönstren är småspröjsade tvåluftsfönster. Taket är belagt med korrugerad eternit.

Kvarnens utrustning: en rensmaskin, en spetsmaskin samt ett stenpar med tillhörande kvarnstenscran.

Såghuset är byggt i två etage med över- och underhus. Det är uppfört i trä med slät, öppen panel och locklistpanel. Taket har korrugerad plåt.

Sågens utrustning: en ramsåg av typen helstativ med 24" sågram *Svenska Maskinverken, Södertälje*. Denna genomgick en renovering under 1950-talet. Vidare finns en hydraulisk stockvagn *Svenska Maskinverken, Södertälje*, ett kantverk *A. K. Eriksson (AKE), Mariannelund, 1939* samt en slipmaskin för ramsågblad *C. H. E Johansson AB (Chej), Nora*.

Kraftverket består av två turbiner, en *Öhrns* och en *Finshyttan*.

Vretens ångsåg

Vretens ångsågverk, Vreten 1:30, Vretens socken Skövde kommun
Byggnadsminne sedan 1982. Vretens ångmaskindrivna sågverk uppfördes 1886-1887 med maskinhus i tegel och sågverksbyggnad i trä. Två bevarade ramsågverk enligt uppgift från *Bolinders Mek. Werkstad*. Ångmaskin saknas. Anläggningen i bruk till 1971, restaurerades 1982-1983 och är i kördugligt skick.

Cirkelsågar

Inga objekt i prioritering 1.

Sågmetod ej angiven

Inga objekt i prioritering 1.

Sågar i samlad verksamhetsmiljö

Storebergs såg, smedja, verkstad & kraftverk

Storebergs såg, smedja, verkstad och kraftverk, Tådene socken, Storeberg 15:1, Lidköpings kommun

Sågverket tillhör Storebergs gård. Sågverket är en komplett ramsåganläggning med äldre maskinutrustning. Ramsågen är troligen från 1890-talet. I en mindre byggnad bredvid finns ett mindre kraftverk med kvarvarande utrustning. Till Storebergs gård hör även en mängd lantbruksbyggnader, en smedja och ett större hamnmagasin.

Sågen: x-6487406 y-1325742

Storebergs såg utgörs av en ramsåg i driftsdugligt skick där utrustning för verksamhet finns bevarad.

Byggnaden var tidigare en kvarn som under 1880-talet byggdes om till såg. Den är uppförd i trä i två våningar som vilar på en hög grund av natursten med plats. Den höga grunden utgör underhus till sågen. Vägarna har rödmålade slät panel med vitmålade, småspröjsade fönster. Alla byggnader har sadeltak som försetts med korrugerad plåt.

I en tegelbyggnad i ansluten till såghuset, finns en tvillingturbin och en generator som genererat elektricitet till sågen. I kraftstationen finns även ett reservkraftverk bestående av en dieselmotor.

Intill kraftverket finns också en fristående transformatorbyggnad i trä på hög sockel av tegel. Rödfärgad locklistpanel och med ett sadeltak med kraftig lutande takfall som är plåtbelagt.

Smedjan och verkstaden: x-6487331 y-1325734

Till gården hör även en gammal smedja och en verkstad. Smedjan är uppfört som ett korsvirkesverk fyllt med tegel. Byggnaden har börjat förfalla. Verkstaden är uppförd senare än kvarnen/sågen och har rödmålade fasad med locklistpanel och vitmålade tvåluftsfönster. På sadeltaket ligger sinuskorrugerad plåt.

I anslutning till smedjan finns ytterligare en byggnad i trä. Rödmålade med lockbrädor, småspröjsade fönster och med tvåkupigt tegel på sadeltaket.

Melltorps kvarn & såg

Melltorps kvarn och såg, Hyssna socken, Melltorp 5:1, Marks kommun
x-6386579 y-1304590

Anläggningen är uppförd 1852, men om- och tillbyggd 1933. Högen & Melltorps Kvarn & sågverk grundades på 1700-talet. Sågen ligger i en miljö tillsammans med en kvarn som idag är inredd till café. På platsen har det enligt ägaren funnits såg sedan 1500-talet. Nuvarande sågmästare Hans Johansson är mästare i fjärde generationen och är en intresserad ägare.

Utrustning: en ramsåg *Götene Ramsåg 1948*, ett kantverk *Söderhamns nya verkstad AB*, ett tuggverk, en klyv och en kap.

Kvarnen är uppförd i timmer i en våning och står på en hög stenfot. Andra våning påbyggdes någon gång i början av 1900-talet och under 1930-talet tillkom bland annat den överskjutande delen ovanför lastbryggan samt ett takfönster. Väggarna är täckta med stående locklistpanel, och taket med eternitplattor – ursprungligen med spån. Kvarnen drevs med vattenhjul fram till 1920, därefter med turbiner. Kvarnverksamheten lades ner 1981. I kvarnen bedrivs café och konferenser.

Snickerier/snickeriverkstäder

Inga objekt i prioritering 1.

Övrig träindustri

Munthers båtbyggeri

Stubbered 3:3 Karlsberg,
Gårdhems socken, Trollhättans
kommun

Båtbyggeriet:

x-6464740 y-1290142

Båthus:

x-6464771 y-1290146

Virkesskjul:

x-6464723 y-1290121

Lagerbyggnad:

x-6464752 y-1290107

Smedja:

x-6464737 y-1290150 ej

markerad på GIS-kartan

Munthers båtbyggeri ligger i
anslutning till Göta älvs östra
strand i byn Stubbered cirka
fem kilometer sydväst om

Trollhättans centrum. Anläggningen ligger på en naturlig avsats högt belägen mitt
i en mycket brant sluttning ner mot älven.

Enligt studentuppsatsen "Munthers Båtbyggeri" producerad 1994 vid Institutionen för kulturvård vid Göteborgs universitet startades Munthers båtbyggeri 1896 av Karl Gabriel Munther. Att båtbyggeriet hamnade på just denna högt belägna och i det närmaste omöjliga plats i Stubbered, berodde på att K G Munther inte fick tag i någon mark nere i Åkerström på andra sidan älven. Denna sedan medeltiden så viktiga omlastningsplats längs Göta älv, där han egentligen hade tänkt starta sin rörelse.

Till en början var båtbyggeriet endast en bisyssla vintertid för K G Munther. Han var från början skeppare och fraktade varor på älven när den var farbar. Att bygga båtar hade han lärt sig av sin far och det var först i 40-årsåldern som han började med detta på heltid.

Parallellt med båtbyggeriet drev familjen Munther en handelsbod. Varorna roddes över älven från Åkerström och vinschades upp för sluttningen på en slip som byggts mellan älvstranden och båtbyggeriet. På denna slip transporterades även mindre båtar till och från båtbyggeriet.

Anläggningen utgörs egentligen av totalt fem olika byggnader – själva båtbyggeri- och verkstaden, ett båtskjul, en lagerbyggnad, ett virkesförråd och en smedja. Samtliga byggnader uppvisar ett mer eller mindre omfattande förfall, då byggnaderna inte har använts yrkesmässigt sedan nedläggningen 1965. Viss verksamhet pågick dock ytterligare några år och den allra sista båten blev klar i augusti 1980.

Båtbyggerverkstaden är uppförd i tre etapper. Exakta årtal för dessa etapper finns inte uppgift på, men sannolikt är den äldsta delen byggd före 1912, den andra etappen kring 1924 och den tredje efter 1940.

De respektive etapperna framträder tydligt. Den äldsta delen är byggd i vinkel mot älven, medan etapp två och tre har byggts längs med älven.

Etapp ett och två är båda i 1½ plan och har sadeltak klätt med tvåkupigt lertegel, medan etapp tre endast är i 1 plan och har ett flackare sadeltak klätt med sinuskorrugerad plåt. Hela verkstaden är klädd med faluröd locklistpanel.

Byggnaden har stora fuktproblem underifrån. Dels ligger den i ett slags fuktsamlade bevuxen bergsficka i den branta sluttningen mot älven och dels rinner en bäck (!) under byggnaden.

Ett mångårigt eftersatt underhåll har också skapat stora fuktproblem ovanifrån. Taket läcker såväl i rännaler som vid takkuporna och runt skorstenen. Dessutom är både teglet och plåten i dåligt skick, vilket orsakar ytterligare läckage.

Även invändigt framträder problemen med fukt tydligt. Golvbjälklaget har säckat ihop på vissa ställen med ett kraftigt lutande golv som följd.

Virkesskjulet är också placerat med ena långsidan mot älven och har väggar av trä och ett sadeltak klätt med enkupigt lertegel. Byggnadens utformning är speciell, då den har ett dubbelt så långt takfall mot älven än mot andra hållet. Att byggnaden endast är "halv" på

ovansidan beror på den lämnar plats för den körväg som är dragen precis intill. Också virkesskjulet är förfallet med bågande tak och kraftig lutning.

Båthuset ligger parallellt med älven och har väggar av faluröd stående panel utan locklister. Sadeltaket är klätt med korrugerade asbestcementplattor. I byggnaden förvaras en av båtbyggeriets båtar. Från den nordöstra gaveln leder en slip för transport av båtar – dels till och från båtbyggeriet och dels till och från älven.

Lagerbyggnaden, som ursprungligen användes för förvaring av ädelträ, ligger med sin ena långsida precis intill älven. Den är byggd i två etapper och är mycket förfallen. Takteglet söndervittrat och såväl väggar som tak uppvisar omfattande rötskador. Hela byggnaden lutar betänkligt ut mot älven och taket bagnar kraftigt.

Smedjan är mycket liten, endast cirka 3 x 1,5 meter. Också den har sadeltak med tvåkupigt lertegel samt rödmalad locklistpanel, som är kraftigt angripen av röta. Smedjan är inte inspekterad inuti, men 1994 fanns ässja, städ och verktyg bevarade.

Mycket speciellt för Munthers båtbyggeri är att alla inventarier och all utrustning är intakt sedan produktionsåren. Bland utrustningen finns en handdriven stående borr, en elmotor med komplett remdrift för bandsåg, bandslipmaskin och för en kombinationsmaskin för hyvling, fräsning och sågning. Dessutom finns en el-driven bormaskin med stativ, mängder av handverktyg och båtmallar, som via remdrift (komplett) har försett resterande maskiner med kraft.

Övrigt som finns bevarat i verkstaden är basugnen där plankorna basades – det vill säga värmdes i flera timmar för att mjukna och bli formbara. Dessutom finns en gammal hyvelbänk tillverkad av grundaren Karl Gabriel Munthers far. All denna utrustning kom till användning vid tillverkningen av de olika småbåtar som gjordes hos Munthers. Det rörde sig bland annat om olika typer av motorbåtar, men man gjorde också så kallade strömbåtar och skeppsekor/livbåtar. Efter Karl Gabriel Munther övertogs produktionen av sönerna Gustav och John Munther. Antalet sysselsatta varierade under årens lopp mellan två och åtta personer. John bytte av ekonomiska skäl bransch efter några år, medan Gustav fortsatte verksamheten fram tills han gick pension 1965.

Verkstäder och smedjor

Verkstäder

I samlad verksamhetsmiljö

Inga objekt i prioritering 1.

Angivet byggår

Stora Mellby mekaniska verkstad

Stora Mellby mekaniska verkstad, Stora Mellby socken, Alingsås kommun
x-6450622 y-1310339

Denna verkstadslokal uppfördes 1916 av Johan Johansson, Stora Mellby, som en följd av Västgötabanans utbyggnad vid sekelskiftet 1900.

Träbyggnaden ligger i en backe och under halva huset finns en källarvåning. I övrigt är den byggd i 1½ plan med rödfärgad liggande panel och taket klätt med korrugerade eternitplattor. Huvuddelen av fönstren är spröjsade med sex rutor i varje fönsterbåge.

Dätidens moderna maskiner installerades och i

verkstaden utfördes reparationsarbeten och tillverkning av bland annat tröskverk. Under 1920-talet övertog Karl Larsson verkstaden som då fick namnet Stora Mellby Mekaniska Verkstad. Tröskverk, kvarnar och senare skruvstycken blev den huvudsakliga produktionen under många år.

Tre anställda hos Karl Larsson köpte verkstaden 1948 och drev den vidare med skruvstycketillverkningen som fortsatt huvudsyssla kompletterad med tillverkning av plåtslageriverktyg, domkrafter och armeringsjärnsbockare.

Under 1994 övertogs verkstaden av Bjärke hembygdsförening som bland annat arbetar med dokumentation av hembygden och insamling av lokala föremål. En sektion med industri- och teknikhistoriskt intresserade medlemmar har i lokalen skapat Stora Mellby mekaniska museum, där den intakta maskinparken från 1920-talet visas upp för besökare. Dessutom ordnas kursverksamhet i smide och aktiviteter för barn. Utöver detta filmas/dokumenteras hur man utför vissa tekniska moment – detta för att bevara kunskaper som annars är på väg att försvinna/glömmas bort.

I anslutning till verkstaden finns en föreningslokal samt en nybyggd verkstad för pågående renoveringsprojekt.

Anjougården

Anjougården, Skene socken, Skene 6:35, Marks kommun
x-6378467 y-1310513

Liten gård med krukmarverkstad samt uthus från 1868. Timrad träbyggnad med faluröd locklistpanel, tegeltak. Intakt småindustrimiljö från 1800-talets mitt. Byggnadsminnesutredning bör finnas på länsstyrelsen. Liten verkstad i gårdsmiljö i centrala Skene. Uppförd 1868 av Karl-Erik Anjou. Där tillverkades krukor och kakelugnar som brändes två gånger per år i ugn. Leran togs från brinkar eller när brunnar grävdes. Under arbetsgolvet finns källare där leran förvarades. Avsalu på marknader. I utrustningen finns sparkskivor, *handkraft*, en lerbearbetningsmaskin där leran valsades. En skålformad sten för slägning av lerklumpar. I verkstaden finns formar bevarade.

Marbäcks bleckslageri

Marbäcks bleckslageri, Marbäcks socken, Ulricehamns kommun
x-6404123 y-1358048

Byggnaden uppfördes 1896 på annan plats och flyttades till platsen på 1940-talet då den inreddes som bleckslageri med hönshus. Den timrade och panelklädda byggnaden står på betongsockel, taktäckningen består av tvåkupiga betongpannor.

Bleckslageriet förvaltas av hembygdsföreningen och alla nödvändiga maskiner och redskap finns på plats. Viss tillverkning sker till försäljning vid julmarknad.

I regionen behövde jordbrukarna en binäring. Under en epok (slutet av 1800 till 1940) var bleckslageri vanligt i trakten runt Ulricehamn som blev ett centrum för bleckslageri med 200 små verkstäder i uthus. Varorna såldes till grossister eller till knallar. Maskinerna är från Tyskland (exempelvis en rundsax, *Carl Kneusel Maschinenfabrik, Zeulenroda, nr. 90364*) och råvaran (bleckplåt/tennbelagd stålplåt) importerades från England. Tillverkningen bestod av hushållskärl där bleck ersatte träkärl.

Gustav Hernefurs plåtslageri

Gustav Hernefurs plåtslageri, Floby socken, Falköpings kommun
x-6449031 y-1354687

Plåtslageriet består i princip av två enplansbyggnader med tillhörande vindar. De är uppförda i trä, den äldsta ca 1900 och den yngre delen under 1930-talet. Båda byggnaderna är sammanbyggda till en enhet, men den yngre är något högre än den äldre. Verksamheten lades ner 1990.

Fortfarande finns troligen hela

maskinutrustningen kvar från stängningen 1990. Tillverkningen bestod i mjölkkanor, hängrännor, stuprör, plåttak mm. Mycket av mallar och redan färdiga hängrännor och stuprör finns idag kvar i byggnaderna.

De är idag i relativt bra skick, framförallt delen från 1930-talet som helt är uppförd på en stensockel. Byggnaderna är rödfärgade. Den äldsta delen har skador på bottensyll och brädfodring. Vissa partier har även sjunkit en aning. Ägaren har grävt bort jord och växtlighet för att se omfattningen av skadorna runt byggnaden.

Taken är i förhållandevis gott skick. Den äldre delen har tvåkupigt tegel och den yngre har plåttak. Hittills tycks inget av taket läcka.

Plåtslagerier av denna ålderdomliga typ är inte vanliga. Ägaren har för avsikt att söka byggnadsvårdsmedel för byte av bottensyll och delar av brädfodringen. Skadornas art kan inte anses vara akuta då det med all säkerhet sett ut så här i många år. Men inom tre till fyra år bör något göras. Ägaren har även intentionen att kunna visa plåtslageriet för intresserade.

Till fastigheten hör även ett boningshus och en före detta affär med bostad på övervåningen.

Ej angivet byggår

Inga objekt i prioritering 1.

Ej beskriven

Inga objekt i prioritering 1.

Smedjor

I samlad verksamhetsmiljö

Inga objekt i prioritering 1.

Angivet byggår

Gropasmens smedja

Gropasmens smedja, Hunstugan 1:33, Stilletorpsvägen 2,
Lerums socken, Lerums kommun
x-6413483 y-1292053

Stenkullens bysmedja byggdes 1878 och var i drift till 1963. Där smiddes bland annat hästskor, byggnadsbeslag, grovspik och rälsspik. Exteriört är smedjan klädd med lockpanel och taket är täckt med enkupigt lertegel. Hängrännorna är av trä.

Smedjan är intakt med en något läckande dubbelbälg från Smedjenäs slöjdskolan på Nääs samt en ässja och ett städ. Mängder av smidesredskap finns också, men de flesta har tillkommit under årens lopp. I smedjan finns också en bormaskin *John Trägårdh & Compani, Göteborg*. Smedjan är i privat ägo och ägs av ett barnbarnsbarn till den förste smeden. Den har dock sedan ett 20-tal år arrenderats/nyttjats av Lerums Bygdegille, som dock nyligen har sagt upp arrendet (2005). Allt tyder på att nuvarande ägare kommer att överta ansvaret för smedjan.

Fröstorps smedja

Fröstorps smedja, Kyrkefalla socken, Fröstorp 2:13, Tibro kommun
x-6478359 y-1406426

Smedjan är byggd 1890-tal och flyttades till nuvarande plats under 1900-talets början av smeden August Gustafsson, som utbildade sig till smed i Stockholm i slutet av 1800-talet. Han sysslade med vagns- och grovsmide till jordbruket och verksamheten pågick fram till 1948. Fram till 1990-talets början stod smedjan orörd då Britta Zachs, barnbarn till August Gustafsson, köpte gården och smedjan och renoverade smedjan till sitt nuvarande skick. I dag bedrivs kursverksamhet i smidesteknik. Smedjan visas för allmänheten efter överenskommelse.

Byggnaden har en våning och är uppförd i liggtimmer vilande på stenplintar. Fasaden är klädd med rödfärgad locklistpanel och har ett sadeltak klätt med korrugerad plåt. Till smedjan hör även en del, ännu ej renoverad 2002, där hästar tidigare skoddes. Denna del har pulpettak klätt med flackt lertegel. Smedjan har spröjsade tvåluftsfönster och stallet har småspröjsade enluftsfönster. Båda byggnaderna har dubbelportar på östfasaden.

Utrustning: pellarbormaskin av äldre typ, smärgel och slipsten – samtliga drivna via en axelledning av en drivmotor *ASEA* tillverkad före 1933, en fjäderhammare driven av en separat el-motor, en ässja uppförd i natursten och tegel, en el-driven fläkt samt ett stort antal handverktyg som har använts i smedjan.

Ingelskrogens smedja

Ingelskrogens smedja,
Livered 1:1, Hålanda
socken, Ale kommun
x-6444244
y-1297049

Smedjan, som ligger precis intill landsvägen mellan Hålanda och Livered, har tillhört torpet Ingelskrogen. Den är troligen uppförd under 1700-talets senare del. Den är byggd i liggtimmer med fasader klädda med stickspån. På sadeltaket ligger enkupigt tegel. Fönstren har enkelbågar med spröjs som vitmålats, i likhet med fönsteromfattningarna. Interiört ligger timret synligt och golvet utgörs av jord. Innertak/vindbjälklag saknas – rummet är öppet upp inock. Inne i smedjan finns utrustningen bevarad, såsom eldstaden murad i tegel, smidesstället på sin kubbe, blåsbalgen, en väggfast bormaskin samt mängder av mallar och handredskap.

I den inre delen av byggnaden finns ett separat rum, som utgör en verkstadsdel för diverse träarbeten. Här finns två handdrivna svarvar, en remdriven bandsåg och många handredskap. Väggarna i detta rum har tydliga spår av lerklining på väggarna och dessutom finns i detta utrymme såväl ett innertak av brädor som brädgolv. Dessutom finns rester kvar av en eldstad, vilket kan tyda på att rummet tidigare har varit smeddrängens bostad. Smedjan var i bruk fram till slutet av 1960-talet eller början av 1970-talet. Hälanda hembygdsförening har nyttjanderättsavtal på smedjan, som ägs av Koberg.

Hjärtums smedja

Hjärtums smedja, Hjärtum socken, Lilla Edets kommun
x-6456627
y-1283017

Smedjan är byggd 1932 precis intill landsvägen i vägkorsningen in mot Hjärtums samhälle. Här tillverkas den välkända "Hjärtumsyxan" – en yxa som har varit i produktion sedan 1880-talet. Nuvarande smed övertog verksamheten 1963. Han är den tredje smeden i Hjärtum som tillverkar denna högkvalitativa yxa. I dag sker produktionen i begränsad omfattning på grund av minskad efterfrågan. Byggnaden är uppförd i 1½ plan och har en tegelstomme putsad med grov spritputs. Sadeltaket är klätt med tvåkupigt lertegel.

En lägre förrådsbyggnad i liknande utförande är sammanbyggd med smedjan invid den ena gaveln. Den har ett flackt sadeltak med korrugerad plåt. Två tillbyggnader har gjorts vid den andra gaveln och längs smedjans södra långsida. Den ena i trä och den andra delvis i putsat tegel och delvis i trä. Båda dessa har pulpettak med korrugerad plåt.

På smedjans andra våning finns två rum, som i huvudsak har använts som pausrum. I vinkeln som uppstår mellan förrådsbyggnaden och långsidans tillbyggnad finns en terrass från vilken man har vidsträckt utsikt ner mot Göta älv. Dagens smed har ingen som efterträder honom och har heller inte för avsikt att försöka hitta någon att lära upp.

I smedjan, som alltså fortfarande är i bruk, finns all utrustning kvar. Samtliga maskiner drivs med el-motorer och remdrift. Bland annat finns en lufthammare *Jupiter AB Mohögs mekaniska verkstad, Sundsvall 1952*, en kallsåg *Sajo AB Sandens mekaniska verkstad, Värnamo, 1955*, ytterligare en äldre kallsåg, totalt tre fjärderhammare och mängder av handverktyg. Smedjans ässja upphettas med en el-driven fläktmotor.

Smedjan Nabben

Smedjan Nabben, Mossebo socken,
Tranemo kommun
x-6373334 y-1360543

Smedjans ålder går inte att fastställa, men i köpehandlingar från år 1770 nämns smedjan för första gången. Där står att "inhyse smeden och fattighjonet Lars Svensson får bruka smedjan så länge han orkar och kan". Hans son Anders Larsson står sedan ant som smed. Nabben var då torp under Mossebo Säteri som ägdes av adelsmannen Kuylenstierna. Det har därefter bott smeder på gården i alla år. Den sista smeden var Frits Josefsson och han höll smedjan i gång fram till 1965. Under slutet av 1800-talet och fram till 1940 tillverkades redskap för jord och skogsbruk. Det var i huvudsak vagnar och kälkar, där allt träarbete gjordes i en snickarstuga på gården för att sedan järnbesläs i smedjan. Man kan än i dag höra äldre personer både här i bygden och långt ner i Småland berätta om de kraftiga vagnar och kälkar som tillverkades på Nabben.

Smedja dokumenterad från 1770, verksamheten upphörde 1965. Bygdesmedja som betjänade kringliggande gårdar. Smedjan är i privat ägo och något reparerad. Bäl, härd, städ och skorsten finns kvar tillsammans med en stor samling av verktyg och produkter. Viktig syssla under kriget var klövskor åt oxar. Nissafors järnbruk lärde upp drängar som blev smeder. På gården finns ett stort gårdsarkiv.

Kullarnesmedjan

Kullarnesmedjan, Västerlanda socken, Lilla Edets kommun

x-6449032

y-1282603

Kullarnesmedjan är enligt uppgift från Västerlanda hembygdsförening uppförd under början av 1800-talet eller möjligen i slutet av 1700-talet.

Den har varit en bysmedja och nuvarande ägare är sonson till Alfred Johansson, som arbetade där som smed i mer än 50 år. Han kom som sexåring till smedjan 1864 och lärde sig till smed av sin farbror som tidigare hade byggt smedjan.

I Kullarnesmedjan har bland annat tillverkats jordbruksredskap, slädar, kärror, vagnar och järnbeslagna träplogar och senare järnplogar. Smedjan fungerade också som hovslageri med egen tillverkning av hästskor och söm – den spik man fäster hästkorna med.

Smedjan är ett så kallat gjuthus, det vill säga byggd med en gjutteknik där man i gjutformar av trä varvar kalkbruk med natursten och får en eldbeständig och virkesbesparande väggkonstruktion.

Gjuttekniken var vanlig i ladugårdar, uthus, smedjor och andra ekonomibyggnader.

Denna byggnadsteknik introducerades under 1830-talet och fick sitt genombrott på 1850-talet, med undantag för en period på 1760- och 1770-talet då gjuthus uppfördes i Falun. Detta talar för att byggnaden inte är fullt så gammal som det finns uppgifter om.

Kullarnesmedjan är byggd i 1½ plan och vindsvåningen har använts som förrådsutrymme. Sadeltaket är ett ryggästak klätt med enkupigt lertegel. Bottenvåningen är uppdelad i två utrymmen, dels själva smidesverkstaden inomhus och dels ett vagnslider med en öppning utåt vägen.

Smedjan förvaltas av Västerlanda hembygdsförening, som tar emot besökare och visar den för intresserade.

Ej beskrivna

Inga objekt i prioritering 1.

Kraftverk

Kraftverk uppförda för kommersiell distribution av elkraft

Inga objekt i prioritering 1.

Kommersiella kraftverk med ursprunglig annan användning

Inga objekt i prioritering 1.

Kraftverk i samlad verksamhetsmiljö

Återfinns under andra verksamheter, såsom kvarnar och sågar.

Kraftverk – aktuell verksamhet ej preciserad

Inga objekt i prioritering 1.

Garverier

Inga objekt i prioritering 1.

Torvströfabriker

Ryttarens torvströfabrik

Ryttarens torvströfabrik, Guddarp 1:27 och Yllestad 8:4, Falköpings kommun Grundad 1905. Placerad intill stambanan mellan Falköping och Nässjö. De flesta av nuvarande byggnader är uppförda efter en brand nyårsnatten 1946-47. Hasselfors Garden övertog produktionen 1964. Då ställdes torvströproduktionen om från baltillverkning till säckpressning. De sista åren före nedläggningen 1997-98 pressades torv från Sandhagsmossen i Närke, då de egna mossarna var utbrutna.

Anläggningen drivs idag av Föreningen Ryttarens Torvströfabrik och blev under 2004 utsedd till årets industriminne av Svenska industriminnesföreningen.

Torvfabrik med torvlada, presshus och balmagasin: x-6434853 y-1377737

På torvladans andra våning lossades torven sedan den med linspel hade transporterats upp dit via en uppfodringsramp. Den tippades därefter ner till markplanet varpå den, med hjälp av en sk Ewartkätting, matades in i torvrivaren. Därefter skötte en elevator transporten av den rivna torven upp till en sikt innan den pressades i två balpressar av *AB Åbjörn Andersson, Svedala*. När torven hade pressats till balar lagrades de i balmagasinet innan de lastades på järnvägsvagnar för vidare transport ut på marknaden.

Maskinhus: x-6434853 y-1377759

Tegelbyggnad på sockel av betong. Från maskinhuset går en axel från den elmotor, en *ASEA typ MRA 26 på 25 Hkr*, som driver maskinerna i presshuset. Övrig utrustning i maskinhuset är en starter *ASEA, PTC 39080, 66 kW* och en kompressor *Atlas Copco*, som drivs av en elmotor *ASEA på 10 Hkr*. Kompressorn driver säckpressarna i presshuset. Dessutom finns en svarv *Klöckner 1940-50-tal*, en remdriven pelarborrmaskin samt en ässja för smidesarbeten.

Såg: x-6434934 y-1377744

Träbyggnad med fackverkskonstruktion på plintar av natursten samt plåtklätt sadeltak. Maskinutrustningen utgörs av en cirkelsåg *A.K Eriksson, Mariannelunds snickeri och mekaniska verkstad 193*, ett matarbord i trä samt en sågtumställare *NILWE patent AB Nilssén & Westbergs maskinaffär*.

Dessutom finns fem lok, ett antal torrvagnar samt en ca 3,5 kilometer lång torvbana för transport av torv från mossen till fabriken.

F d träullsfabrik: x-6434829 y-1377775

Används idag som förråd och verkstad.

Arbetarbostad: x-6434986 y-1377799

Tvåvånings träbyggnad med tre lägenheter – ursprungligen fyra. Taket är valmat och klätt med tvåkupigt tegel. Realtivt nymålad med falu rödfärg, men är i behov av upprustning.

Lokstall: x-6434924 y-1377806

Uppfört på stenplintar med väggar av regelverk, klädda med rödmålad locklistpanel. Sadeltak klätt med korrugerad plåt.

Vagnsskjul: x-6434866 y-1377797

Stolpverk på plintar med sadeltak klätt med korrugerad plåt.

Hults torvströfabrik

Hults torvströfabrik, Gullspångs kommun

x-6536265 y-1401585

Torvströfabriken är i drift och tillverkar torvströ till olika ändamål. Torven bryts som stycketorv och körs in med smalspårig järnväg. Välbevarad fabriksanläggning med torrvivare och press. Ute på mossen finns äldre torvlador i varierande förfall och en mängd spår för inkörningen av torv.

Stärkelsefabrik

Vänga kvarn & Vänga stärkelsefabrik

Vänga kvarn och stärkelsefabrik, Vänga socken, Borås stad
Kvarn: x-6418779 y-1328987.

Vänga kvarn, som fortfarande är i kommersiell drift, uppfördes under 1860-talet längs Säveån. Vid sjön Säven och Säveån har sedan lång tid tillbaka funnits en industriell verksamhet. Längs ån fanns förr totalt tolv skvaltkvarnar.

Den första kvarnen på platsen togs i bruk 1850 men brann ner under 1860-talet varpå nuvarande byggnad uppfördes.

Denna försågs med ett bröstfallshjul 4,2 meter i diameter och ett stjärnverk så att två stenpar kunde drivas av samma vattenhjul.

Kvarnen byggdes om 1934, då vattenhjulet ersattes av två turbiner.

Samtidigt installerades en valskvarn. En tillbyggnad gjordes 1944. Under 1964 ersattes de båda turbinerna med en

Francis tvillingturbin som driver en generator som i sin tur driver maskinernas elmotorer – så kallad indirekt drift. Turbinen har inte producerat el för kommersiellt bruk. Under 1963-1966 byggdes kvarnen ut i samband med installation av spannmålstorkar för legotorkning åt traktens bönder. Byggnadernas förändring speglar tydligt kvarnningens utveckling under det gångna seklet.

Sedan 1988 drivs ett café i en del av kvarnbyggnaden, men kvarnen är också i drift och ägaren mal KRAV-odlade spannmål till försäljning. Dessutom mals fodermjöl på hammarkvarn eller kross. Denna kontinuitet i verksamheten är viktig att slå vakt om.

I anslutning till kvarnen har en utställnings byggts upp med modeller som beskriver både såg- och kvarnprocessen samt hur tillverkningen av potatismjöl/stärkelse gick till. Kvarnen är numera ett populärt besöksmål med cirka 25 000-30 000 besökare per år.

Kvarnens utrustning: ett stenpar, en utsädesrens *AB Joh. Thermanius & son, Hallsberg*, en Francisturbin samt en generator *ASEA*, en turbinregulator, en utsädestriör *Petkus type 20*, en triör *AB Kvarnmaskiner Malmö*, en spets- och skalmaskin *AB*

Borensbergs kvarnstensfabrik, en dubbel valsstol *DRP, MIAG, DRGM Braunschweig Dresden 106457*, skopelevatorer, en hammarkvarn *Vilhelm Bäckman, Björköby*, en betningsmaskin, en frivängande plansikt, *Vilhelm Bäckman, Björköby* samt en säckhiss.

Stärkelsefabrik

Stärkelsefabriken, som egentligen kallas Nolhaga stärkelsefabrik, byggdes på 1890-talet. Verksamheten pågick fram till 1944. Stärkelsefabriken revs i slutet av 1950-talet, då byggnaden bedömdes vara i alltför dåligt skick för att räddas.

Ägaren tog emellertid hand om så gott som all produktionsutrustning, så när Vänga hembygdsförening bestämde sig för att 1985-1987 bygga upp fabriken igen kom denna till användning på nytt. Fabriken är den enda i landet som framställer potatismjöl på gammaldags vis. Detta sker två dagar per år, då hembygdsföreningen anordnar "maleridagar".

Tvätter/maleri: x-6418788 y-1328958.

Byggnaden är en kopia av den ursprungliga. Tvättningen av potatisen sker utomhus, men under tak. Med hjälp av en elevator transporteras den tvättade potatisen in i maleriet där en rivare under tillsättning av vatten fördelar potatisen till ett mos. Via en sikt/silas potatisen bort och användes förr som grisfoder. Såväl elevator som rivare och sikt är remdrivna och idag är kraftkällan en el-motor. Vattnet och

stärkelsen samlas i stora träkar. När stärkelsen har sjunkit till botten byts vattnet ut och man tvättar stärkelsen genom omrörning. Proceduren upprepas tills stärkelsen är ren nog att bli potatismjöl. Efter sista sedimenteringen tappas vattnet ur karet och stärkelsen förs till torkhuset.

Torkhus: x-6418805 y-1328952

I torkhuset finns en rivkvarn som fördelar stärkelsen tillräckligt för att man skall kunna pressa ner den i trälavar. Dessa placeras i två torkrum med ett glest hyllsystem som tillåter varm luft att cirkulera. De båda torkrummen rymmer 81 lavar vardera. Med hjälp av rökgasvärme, som i ett slutet rörsystem fördelar värmen från en vedeldad ugn till torkrummen, torkas stärkelsen till potatismjöl.

Linoljeslageri

Årebergs gård

Åreberg, Åreberg 3:2, Kyrkefalla socken, Tibro kommun

Åreberg, en av Skaraborgs äldsta gårdar, ligger vid ån Tidån. Åreberg omnämns redan på 1200-talet. Under tidigt 1700-tal inleddes gårdens bruksepok då stångjärnsmide startades. Tackjärnet för till stångjärnshamrarna köptes från Bergslagen. Verksamheten utökades med manufaktursmide. Under 1800-talets första decennier återuppbyggdes en förfallen kvarn. Vid denna tid uppfördes även ett brännvinsbränneri och ett oljeslageri. Dessutom byggdes nuvarande huvudbyggnad.

Verksamheten på Åreberg breddades också med en vattendriven såg som 1880 ersattes av en turbindriven ramsåg med kantverk.

Industrialismens framväxt vid sekelskiftet 1900 påverkade verksamheterna på Åreberg. År 1880 lades stångjärnssmidet ner. Manufaktursmedjan drevs fram till 1900-talets början. Oljeslageriet och bränneriet lades ner före sekelskiftet medan kvarnrörelsen levde vidare in på 1910-talet.

År 1913 uppfördes det första vattenkraftverket på Åreberg och 1915 elektrifierades sågen. Under 1946 ersattes det gamla kraftverket med ett nytt i tegel. Elproduktion i kombination med jordbruket utgör Årebergs nuvarande verksamhet.

Linoljeslageri: x-6481021 y-1403982

Linoljeslageriet byggdes 1833. Byggnaden är uppförd i liggtimmer i 1½ plan. Under den finns en källare. Taket är brutet och täckt med enkupigt lertegel. Delar av linoljeslageriet rustades upp under åren 1994-1995, men exempelvis vattenhjulet är fortfarande i behov av upprustning.

I byggnaden tillverkades olja av linfrön som först krossades i en kollergång och därefter kokades innan de stampades och pressades i vävdukar varpå den urpressade oljan togs tillvara. Driften lades ner vid sekelskiftet 1900.

Utrustning: en kollergång i sten, en gryta för kokningen av linfröna och en stamp för de kokta linfröna. Denna utrustning drevs av vattenhjulet och kraftöverföringen skedde med vinkelväxlar i massiv ek. Vattenhjulet är fortfarande (2002) intakt men i dåligt skick.

Kölna/mälteri: x-6480874 y-1403824

Denna kölna byggdes 1868 och användes för att torka den säd som sedan användes i brännvinstillverkningen. Bränneriverksamheten lades ner i slutet av 1800-talet och den byggnad intill som inrymde pannverket är numera riven. Under 1970-talet renoverades rökgången och murstocken till kölnans varmluftsugn på ett sådant sätt att den inte längre kan användas. Byggnaden är timrad i två plan med sadeltak täckt med tvåkupigt tegel.

Sågverk: x-6481019 y-1404066

Sågverket uppfördes omkring 1880. Fram till ca 1915 drevs sågen av en direktverkande vattenturbin. Därefter installerades elektrisk drift. Sågen var i drift till 1955. Byggnaden är uppförd i regelverkskonstruktion i två våningar på kallmurad stensockel. Fasaderna är brädfodrade och målade med falu rödfärg. Sadeltaket är täckt med tvåkupigt lertegel. Byggnaden är delvis upprustad 1994-1995.

Utrustning: en ramsåg helstativmodell *Sköfde mekaniska verkstad* ca 1880, ett dubbelt kantverk troligen *Sköfde mekaniska verkstad*, en vattenturbin tillverkad ca 1880. Kraftöverföringen från vattenturbinen sker med axelledningar och remtransmissioner. Dessa är till största delen intakta.

Kraftverk: x-6481040 y-1404023

Kraftverket uppfördes 1946 och är fortfarande i drift. Byggnaden är uppförd i tegel med ett svagt lutande pulpettak.

Utrustning: en generator *ASEA*, en hydraulisk turbinregulator *Finshyttans Bruk, Typ E, Storlek 3. Tillverkningsnummer 1421, år 1945*, en generator *AEG Berlin, typ ESD 750/75, nummer 270437*, en hydraulisk turbinregulator *Finshyttans Bruk, typ E, storlek 15, tillverkningsnummer 1346* samt två francisturbiner av okänt ursprung.

Tjärproduktion

Inga objekt i prioritering 1.

Fröklängningsanstalt

Vara fröklängningsanstalt

Vara fröklängningsanstalt, Vara samhälle, Vara 295, Vara kommun
x-6462704 y-1332758

Denna anläggning uppfördes 1922-23. Genom att värma upp kottar från barrträd utvanns frön för skogsplantering. Detta förfarande kallas "fröklängning" och i folkmun kallades anstalten/klängeriet därigenom för "köttekläckeriet". Sådana här anläggningar är ur ett nationellt perspektiv ovanliga. Endast ett fåtal finns bevarade i landet.

Vara fröklängningsanstalt var fortfarande i drift under mitten av 1970-talet.

Byggnaderna är idag i stort behov av underhåll. Bland annat har bärande konstruktion centralt i byggnaden gett vika, vilket i sin tur har skapat sättningar med ett mot mitten kraftigt lutande golv på andra våning.

Fröklängningsanstalten är en träbyggnad uppförd i 2½ plan med ett sadeltak som har varit täckt med spån men idag har tvåkupigt lertegel. Fönstren utgörs i huvudsak av spröjsade tvåluftsfönster. I anslutning till byggnadens östra fasad finns en lägre tillbyggnad för inlastning av kottar. Denna har ett pulpettak klätt med korrugerad plåt.

Bottenvåningens väggar i det nordvästra hörnet utgörs av brandsäkerhetsskäl av betongsten. Där står nämligen den varmluftspanna som eldades med processens restprodukt – överblivna kottar som redan hade tömts på frön.

Klängningsprocessen gick till så att kottarna lades i lådor med glest nät i botten. Dessa lådor var placerade ovanpå varandra i totalt åtta ugnar/torkskåp, sex skåp på andra våning och två på det översta halvplanet. Längst ner i varje torkskåp fanns ytterligare en låda med mycket tätare nät som fångade upp de frön som i första uppvärmningen ramlade ur kottarna. Sedan kottarna hade värmts upp fuktades de och värmdes på nytt. Klängningen tog upp till fyra dygn och när denna var klar kördes kottarna genom en roterande triör i bottenvåningen, varpå fröna föll ur och sorterades bort. Slutligen rensades fröna från skräp och smuts i rensmaskin/sället på tredje våning innan de var färdiga för leverans.

Enligt nuvarande ägare – dotterson till grundaren – fick man 1972 ca 100 000 kronor för en jutesäck/40 kg tallfrön av god kvalitet.

Utrustning: en varmluftspanna *Götawerken Göteborg* med tillhörande varmluftskanaler, en el-motor *ASEA* för remdrift av bland annat en triör, elevatorer samt en rensmaskin.

Kalkbruk

Tomtens kalkbruk

Tomtens kalkbruk, Valtorps socken, Falköpings kommun

Kalkbrott: x-6457588 y-1370909

Före detta verkstad, idag bostadshus: x-6457533 y-1371250

Tomtens kalkbruk ligger knappt två kilometer norr om Torbjörntorp och består av ett tiotal mer eller mindre raserade kalkugnar, kalkbrott och en verkstadsbyggnad med ekonomibygnad.

Verkstadsbyggnaden är uppförd i mursten av betong med putsad fasad.

Sockelväningen består av murade kalkstensplattor med puts. Verkstadsdelen är i en våning och kontorsdelen i två våningar. Taket är klätt med sinuskorrugerad plåt. Totalt består området av ca 75 hektar.

Bolaget Tomtens Kalkbruks AB bildades 1913 av Gustav Torstensson, Birger Torstensson och C.E Klingström. Kalkbruket var ett av de största i Västergötland och vid bruket framställdes bränd, släckt och finsiktad kalk till försäljning. År 1932 fanns 29 fältugnar i en lång rad och fram till slutet av 1960-talet brändes kalken i dessa.

År 1918 uppfördes en numera riven kontorsbyggnad och 1930 uppfördes den nuvarande verkstadsbyggnaden. Den innehöll en verkstadslokal, en matsal samt en bostadslägenhet om tre rum och kök. Under 1945 byggdes en numera riven fabriksbyggnad.

I mitten av 1950-talet bröts ca 15 000 ton kalk. Antalet ugnar var 30 stycken och maskinparken bestod av ett sorteringsverk, två grävmaskiner och en lastmaskin. Kalkbruket köptes 1975 av Rosén & Söner AB. Kalken krossades i olika fraktioner och användes exempelvis som jordbrukskalk, sjökalk och skogsgödning. Produktionen av jordbrukskalk uppgick 1979 till 15 000 ton.

Brytningen upphörde i mitten av 1990-talet.

Tomtens kalkbrott ägs i dag av PR-slamsugning som driver en komposteringsanläggning inom området. Planer har även funnits från olika håll att göra området till en upplevelseanläggning.

Tomtens kalkbruk utgör ett av de mer välbevarade kalkbruken i kommunen och berättar om traktens en gång så omfattande kalkindustri.

Rössberga kalkbruk

Rössberga kalkbruk, Valtorps socken, Falköpings kommun

Östra brottet: x-6458393 y-1371206

Västra brottet: x-6458387 y-1371098

Norra arbetarbostaden: x-6458705 y-1370870

Södra arbetarbostaden: x-6458583 y-1370877

Mellersta arbetarbostaden: x-6458639 y-1370873

Kalkbruket anlades 1905 av dåvarande ägaren till Rössberga gård, C Thorselius.

Rössberga kalkbruk ligger endast ett par kilometer ifrån Tomtens kalkbruk.

År 1916 bildades Rössberga Kalkbruks AB, som 1918 övertogs av AB

Västergötlands Förenade Kalkindustrier (VFK). Bruket sysselsatte ett 30-tal man.

Kapaciteten vid bruket var en till två SJ-vagnar per dag.

År 1951 övertogs VFK av Yxhults stenhuggeri AB (från 1955 Ytong AB). Verksamheten minskade redan under början av 1950-talet och lades ner helt 1963.

Området består av kalkbrott och rester av kalkugnar och transportsystem. Rester av fem ugnar finns kvar.. De är uppbyggda av kalksten och delvis förstärkta med grövre järnvägsräls. En högre kalksilo/kross finns placerad på området nedanför det övre brottet i söder.

Tydliga är också de lodräta väggarna som finns kvar efter brytningen. Dessa inramar delvis området.

Brännerier

Objekt i samlad verksamhetsmiljö

Se linoljeslageri!

Övriga

St Bjurums bränneri, St Bjurum 3:19, Falköpings kommun
x-6462288 y-1363490

Bränneribyggnad från 1857, Skaraborgs största brännvinsbränneri under 1900-talet, tillverkning fram till 1971. Det mesta av bränneriutrustningen finns kvar. Byggnaderna består i huvudsak av två delar, själva bränneribyggnaden och potatisslagret. Bränneriet är dels uppfört med en gjuthuskonstruktion och dels med murtegel. Potatisslagret är en enkel byggnad som i formen påminner om ett långhus – ett sadeltak som i princip vilar direkt på grundstommen av betongsten. Utrustningen är komplett med bland annat sex jäskar, men skorstenen för ångmaskinen är borttagen.

Ej beskrivna

Inga objekt i prioritering 1.

Tegelbruk

Horns tegelbruk, Horns Axtorp 1:5, Horns socken, Skövde kommun

Byggnadsminne sedan 1996. Av RAÄ bedömt som Sveriges bäst bevarade äldre tegelbruksanläggningar med lerupptagningsverk, lerbana, tillverkningsbyggnad, torklada flamugn och ringugn.

Horns tegelbruk är redan väldokumenterat.

Benstampar

Benstamp driven av vattenkraft

Objekt i samlad verksamhetsmiljö

Edets kvarn & benstamp

Edets kvarn och benstamp, Undenäs socken, Edet 1:3, Karlsborgs kommun

Kvarn och benstamp: x-6511436 y-1416150

Edets kvarn och benstamp är byggnadsminne och ligger inom riksintresse för kulturmiljövården. Den har genomgått restaureringar såväl 1994-96 som under 2002.

Benstampen i Edet är Västsveriges enda bevarade vattendrivna stamp för framställning av benmjöl som användes som jordförbättringsmedel.

Edet omnämns i skrift första gången 1447 och såväl kvarndrift som sågverk är helt belagt sedan 1700-talet. År 1811 köpte Göta kanalbolaget gården bland annat för att få tillgång till vatten för hela Västgöotalinjen. Benstampen uppfördes 1865 och nuvarande kvarn byggdes 1915-16. Ett såghus byggdes 1916, men revs efter att sågningen hade upphört 1959. Kvarndriften upphörde 1953 och benstampens användes fram till 1940-talet.

Kvarnen är uppförd i regelverk i 2½ plan, sadeltak täckt med enkupigt lertegel, faluröd locklistpanel, vita snickerier och småspröjsade fönster med korslagda fönsterfoder. Kvarnen är sammanbyggd med benstampen. Den utgörs av en enplansbyggnad i regelverk med faluröd lockpanel och med sadeltak klätt med enkupigt lertegel.

Utrustning: en turbinsump med tillhörande ålkista, en vattenturbin, med tillhörande kugghjul och axlar för direkt kraftöverföring till två stenpar och en likströmgenerator *Asea K-10 n3 213.797*. Med remmar drevs en valsstol *Malmö Kvarnstensfabrik*, en rensmaskin *Sköfde mekaniska verkstad*, två sexkantssiktar, en säckelevator och fyra stycken elevatorer och benstamp. Kvar vid stenparen finns även trattar, skor och stenkran.

Ångkraftcentral: x-6511417 y-1416158

Byggnaden är uppförd i tegel med gavelrösten i trä, sadeltak med enkupigt lertegel. Intill ångkraftcentralen står den delvis rekonstruerade tegelskorstenen. Ångkraftcentralen stod färdig 1921. Den tillkom för att komplettera vattenkraften som drivkälla då behovet av sågar timmer förutsågs öka. Ångmaskinen, som eldades med sågspån finns inte kvar.

I miljön finns även en regleringsdamm, mangårdsbyggnad, kraftverk och två ekonomibygnader.

Benstamp driven av vindkraft

Inga objekt i prioritering 1.

Vadmalsstampar

Inga objekt i prioritering 1.

Ullspinneri och ullväveri

Inga objekt i prioritering 1.

OBJEKT PRIORITET 2

Kvarnar

Vattendrivna kvarnar

Uppförda före 1860

Kilanda kvarn

Kilanda kvarn, Kilanda socken, Ale kommun

Kvarn: x-6429304 y-1287519

Stall: x-6429286 y-1287536

Såg/snickeri byggt 2001: x-6429510 y-1287805

MjölARBostad: x-6429309 y-1287592

Kraftverk byggt 1999: x-6429426 y-1287742

Kvarnen som ligger intill Kilandaån har tillhört Kilanda säteri. Till säteriet, som ansågs som en mönstergård, hörde tidigare även en benstamp, smedja, bränneri, tegelbruk och en turbindriven såg. Domänverket köpte gården 1958 och bland annat kvarnverksamheten lades ned och kvarnen fick förfalla.

Kvarnen är, enligt Svenska kvarnar (1940), troligen byggd under 1600-talets slut men ombyggdes under 1850-talet. Den är uppförd i tre våningar i tegel på naturstensgrund. Fasaden är spritputsad med släta fönster- och dörromfattningar. Nuvarande ägare har ägt kvarnen sedan 1974. Omfattande renoveringar har gjorts och idag används kvarnen som samlingslokal och kontor. Ingen kvarnutrustning finns kvar, bortsett från ett stenpar som byggts in i mellanbjälklaget.

I kvarnen finns ett kraftverk med två turbiner av Francismodell. Den lilla, om 50 kW, är tillverkad av Finnshyttan. Den stora, på 75 kW, är en dubbelturbin tillverkad av Kristinehamns Mekaniska Verkstad. Tuberna består av plåt respektive glasfiber.

Den gamla sägen hade förfallit och är numera helt riven. Intill har en ny snickerilokal uppförts. Den stod färdig 2001. En ny kraftverksbyggnad uppfördes uppströms kvarnen 1999. I den finns två Francisturbiner från Finnshyttan och en reservturbin av Kaplantyp (egen tillverkning av en privatperson i Nödinge). En ca 85 meter lång tub i trä byggdes även vid uppförandet.

Två stycken dammar magasinerar vattnet, numera för kraftverkens räkning.

Mitt emot kvarnen finns även en uthuslänga som tidigare varit kvarnstall. Precis intill den nedre dammen ligger även mjölARBostaden från 1800-talet.

Kvarnen är exteriört välbevarad och tillsammans med kvarnstallet, mjölARBostaden och närheten till säteriet skapar den en historiskt intressant miljö. Men då ingen utrustning finns kvar i kvarnen och då två nybyggnationer i gammal stil redan är gjorda och ytterligare två – en bastu och en smedja – planeras förlorar anläggningen som helhet sina berättarkvaliteter.

Fors övre kvarn, Skepplanda socken, Ale kommun

x-6433489

y-1286299

Fors övre kvarn ligger längs Forsån i utkanten av Skepplanda samhälle. Där har den sällskap av ytterligare en kvarn, Fors nedre kvarn, som ligger endast ett hundratal meter nedströms.

Fors övre kvarn är uppförd 1836. Den är byggd i 2-3 våningar i vinkel på hög naturstensgrund. Väggarna är klädda med rödmålad locklistpanel och sadeltaket är klätt med tegelimiterande plåt. På sadeltaket finns en låg påbyggnad, sannolikt för att en gång bereda plats för ett modernare siktverk.

Enligt uppgift från ägaren av Fors nedre kvarn inrymmer Fors övre kvarn ett kraftverk med en Francisturbin, som ger cirka 300 000 kWh per år. Fallhöjden är cirka 7 meter och vattenföringen är cirka 1,5 kubikmeter per sekund.

Fors övre kvarn ligger inom riksintresseområde för kulturmiljövården och utgör dessutom en del av de utpekade områdena/objekten Ale kommuns program för kulturminnesvård från 1986.

Enligt uppgift från hembygdsföreningen saknar kvarnen emellertid sin maskinutrustning.

Forentorps kvarn, Forentorp 1:2, Falköpings kommun

x-6460255 y-1366640

Från 1160 och fram till 1500-talet löd kvarnplatsen under Gudhems kloster ("klosterkvarnen"). Nuvarande byggnad åtminstone från 1640-talet. Turbindrift från mitten av 1800-talet, sannolikt Fourneyrontyp – en ålderdomlig turbin typ som började användas under 1820-talet.

Kvarnen är byggd i två våningar av sandsten och kalkstensflis samt med gavelrösten av omålad locklistpanel. Körbryggan till andra våning är uppmurad av kullersten. Nytt vasstak och nya takstolar 1986 samt renoverad 2002.

Maskinutrustning: ett stenpar och en turbin, troligen Fourneyrontyp. Viss utrustning utöver stenarna finns kvar.

Bjärsjökvarn, Bjärsjö 3:1, Falköpings kommun

Anlagd 1600-talet, ombyggd 1928 med nytt turbindrivet kvarnverk. Tre våningar. Trätub från Bjärsjön med 25 m fallhöjd. Kvarnverksamheten sedan länge nedlagd. Ett kraftverk i kvarnen är fortfarande i drift. Miljön inbegriper mjölnarbostad och ekonomibyggnader, alla i gott skick.

Bjärby 2:1, Stommen, Grästorps kommun

Kvarn från 1827 uppförd i timmer på stenfot. Väggarna delvis klädda med locklistpanel. Dammybyggnad av sten från 1881. Underfallshjul borttagna. Kvarnmiljö med stenvalvsbroar.

Rishageröd 1:16, Hjärtum socken, Lilla Edets kommun

Vattenkvarn vid Kvarnbäcken söder om Rishageröd. Byggnaden är uppförd 1850 i 1½ plan i trä på naturstensgrund. Faluröd stående slätpanel samt locklistpanel.

Tak klätt av tvåkupigt lertegel samt plåt.

Välbevarad 1976.

Kinna kvarn/Kinna Ström, Kinna socken, Kinna stadsäga 1338, Marks kommun

Kvarnbyggnad från 1850. Natursten, faluröd locklistpanel och plåttak. Exteriört och interiört välbevarad. Kvarnverk, två stenpar, en valsstol, en plansikt, rensverk, utsädesrens och havrekross.

Madängs kvarn och såg, Baltak socken, Madäng 8:5, Tidaholms kommun
x-6447268 y-1389567

Kvarnen: Kvarnen har anor från 1700-talet och ombyggdes sannolikt 1859. Sedan dess har den blivit om- och tillbyggd flera gånger, senast troligen 1937 då nytt kvarnverk installerades.

Kvarnen har en delvis putsad grund av både natursten och betong. Väggar utgörs av såväl timmer som stolpverk och regelkonstruktion. Väggarna är klädda både med locklist och med brädpanel. Takbeklädnaden är dels korrugerad plåt och dels eternit.

Efter ett ägarbyte 1909 installerades två turbiner och klingsågen byttes ut mot en ramsåg. Under 1936 byggdes en kraftstation som levererade ström till kringliggande gårdar. Kvarnen lades ner på 1960-talet.

Utrustning kvarn: två stenpar, en dubbel valsstol *Vilhelm Bäckman, Björköby*, ett rensverk *AB Borensbergs kvarnstensfabrik*, 1937, kraftöverföringssystemet från de kvarvarande turbinerna med vertikal axel är i stort sett komplett.

Utrustning kraftverk: två Francisturbiner från 1920-talet – den ena i drift, turbinregulator *Verkstaden, Kristinehamn*, 1917, två generatorer *ASEA* samt en likströmgenerator, *AB Christian Berg o Co*. Den är inte placerad i kraftverket utan i underkvarnen och är inte i drift.

Sågen: Byggnaden uppfördes under 1940-talet och var i drift till 1973. Från 1958 och framåt utgjordes verksamheten enbart av hyvling. Från sågen gick ett rullband över Tidån till ett upplag på ån södra sida. Rester av de klykor som bandet var upphängt på finns bevarade. Sägverksamheten är flyttad till en ny anläggning.

Gärsbo kvarn, Gärsbo 1:3, Tvärreds socken, Ulricehamns kommun
Kvarnbyggnad från 1816. Stenmurad bottenvåning med en andra våning i trä. Verksamheten har upphört och anläggningen förvaltas av Tvärreds Hembygdsförening som rustade upp byggnaden på 1970-talet.

Ornunga kvarn 1:1, Asklanda socken, Vårgårda kommun
Kvarn uppförd på 1850-talet. Verksamheten var i drift vid inventering 1974. Stenpar drivet med vattenkraft. Tidigare en av de viktigaste kvarnarna i trakten.

Uppförda efter 1860

Skaggata kvarn, Mauritzberg, Hållanda socken, Ale kommun
x-6442954
y-1294702

Skaggata kvarn var en bykvarn som var mycket anlitad av traktens bönder.

Kvarnen uppfördes 1880 på grunden av en tidigare kvarn, som brunnit ner under 1870-talet. Den har en timmerstomme på naturstensgrund, i tre våningar.

Yttertakets är klätt med trapetskorrugerad plåt och har ett innertak av lockbrädor.

Fasaden är klädd med rödfärgad locklistpanel. Fönstren har vitmålade fönsteromfattningar med småspröjsade, enkla bågar.

Kvarndammen, en så kallad överfallsdamm, ligger alldeles i anslutning till kvarnen. Fallhöjden är omkring sju meter. En tub av trä har fört vattnet till turbinsumpen

som är försedd med två turbiner av Francismodell. Turbinerna ligger kvar i den numera helt raserade sumpen. I underkvarnen finns det en del där inte något golv har lagts och där vatten rinner igenom från dammen.

I kvarnen har två kvarnstenspar bevarats och på vinden finns delar av elevatorn och påfyllningstrattarna till stenparen kvar. I övrigt saknas kvarnmaskineriet. Verksamheten i kvarnen lades ner omkring 1964. Kvarnen ägs av Hålanda hembygdsföreningen sedan 1993 och används främst som samlingslokal.

Mölarps kvarn, Fristad socken, Borås stad
x-6413160 y-1334431

Nuvarande kvarn är, enligt "Värdefulla kulturmiljöer i Borås kommun", byggd 1928 och var i drift till slutet på 1960-talet. Mölarps kvarn omnämns första gången i Skara stifts jordebok 1540. På platsen har senare funnits bland annat vadmalstamp, spånhyvel, sågverk, snickeri, svarveri och mejeri. Kvarnen drivs idag av Fristads hembygdsförening. En såg intill används fortfarande.

Enligt en sammanställning/översikt från 1988 av industriella anläggningar vid Viskan i Fristads och Gingri socknar är de äldsta delarna av nuvarande kvarnbyggnad uppförda omkring 1820. Då ersatte denna kvarn en äldre skvaltkvarn nedströms. Mölarps kvarn hade till en början två stenpar drivna av varsitt vattenhjul. I början av 1900-talet byttes hjulen ut mot två turbiner, den ena turbinen är daterad 1906. Senare, sannolikt i slutet av 1930-talet, installerades en modernare valskvarn. Sedan driften upphört 1968 stod kvarnen och förföll. Under 1976 bildades Fristads hembygdsförening och ett arrendekontrakt tecknades med dåvarande ägaren Skara stift. Renovering av byggnaden startades 1984 med anvisad arbetskraft via Arbetsmarknadsstyrelsen. Då revs en äldre tillbyggnad på den norra gaveln och ersattes med en förenings- och samlingslokal i två våningar. Dammen och fallbordet renoverades 1986. Dammen klarade emellertid inte riktigt höga flöden och fick under 1992 höjas ca 30 centimeter.

Den senast använda turbinen finns kvar men bedömdes vara för rostangripen för att kunna användas. Istället byggdes ett nytt vattenhjul 1993. Hjulet är 3,05 meter i diameter. Efter renovering av det ena stenparet med tillhörande kugghjul och axlar kan kvarnen återigen köras. För att möjliggöra hjuldrift i stället för turbindrif har kuggväxlingen gjorts om. En gång om året anordnas Mölarpsdagen, då kvarnen förevisas och mjöl mals.

I kvarnens äldsta delar finns fortfarande en grund av natursten, medan huvuddelen av grunden/underkvarnen utgörs av gjuten betong, sannolikt tillkommen i samband med kvarnens ombyggnad och modernisering under 1930-talet. Väggarna i den äldre kvarnbyggnaden utgörs på första våningen av liggtimmer klätt med locklistpanel och på andra våning av stolpverk med öppen panel. Panelen är målad med falu rödfärg och den öppna panelen avslutas nertill med ett vitmålat tandsnitt. Snickerier är vita och fönstren är småspröjsade. Taket är täckt med rött betongtegel, medan vattenhjulets överbyggnad har kvarnens före detta lertegel som taktäckning. Invändigt finns kvarnkammaren kvar i originalskick liksom en kamin *Husqvarna no 31*.

Maskinell utrustning: ett vattenhjul av bröstfallstyp och en hjulaxel av tryckimpregnerat sammanfogat virke, kugghjul för kraftöverföring, två gjutna stenpar (det ena i drift), en turbin (ej i drift), en valsstol, en elevator, en spetsmaskin, en borstmaskin samtliga *AB Wilh Hansen Kvarnmaskiner, Stockholm*, en triör samt en säckhiss och en elevator.

Kvissle kvarn, Kvissle 1:1, Trävattna socken, Falköpings kommun

x-6449537 y-1350261

Hävdad kvarnplats sedan 1402, nuvarande byggnad uppförd 1887. Turbinsump från 1904, då älvfåran rätades. Troligen övergång till den effektivare turbindriften samma år. Under 1934 installerades ett nytt kvarnverk och utgjordes då av tre stenpar, en dubbel valsstol fullständigt rensverk, utsädesrens och spetsmaskin. Maskinerna drevs av tre turbiner och en räoljmotor. Kvarndriften upphörde 1977. Kvarnbostad 1801, renoverad under 1930-talet, samt två mindre boningshus från 1700-talets senare del. Kvarnen är 1995 och en ny renovering under 2005. Maskinutrustning: Ingen uppgift
Kvissle kvarn utgör tillsammans med Kvissle såg och en restaurerad stenvälsbro en samlad verksamhetsmiljö.

Vistaholms kvarn, Vistaholm 2:3, Falköpings kommun
Vistaholms gård, anor från 1600-talet. Kvarnbyggnad från 1880-talet, turbin och kraftverk 1918-20. Kvarnen nedlagd 1950-talets början.
Välbevarad kvarnbyggnad med maskinutrustningen kvar.

Sibbarps kvarn, Sibbarp 4:1, Skölvane socken, Herrljunga kommun
x-6438020 y-1344825

Kvarn uppförd 1890 vid Vimleån med kanal. Bottenvåning av murad natursten, övriga våningar med stående panel. Ombyggd 1948 då vattenhjulet togs bort. I miljön finns även två bostadshus, såg, smedja, generatorhus, mjölnarbostad, ladugård och svinhus. Objektet ingår i inventeringen som en utpekad bebyggelsemiljö. Välbevarad kvarnmiljö som tillsammans med övriga kvarnar vid Vimleån visar vattenkraftens användning.
Kvarn som till det yttre verkar vara i gott skick, insidan är tekniskt förfallen med dåligt bjälklag. Utrustningen består av: en utsädesrens, *Vilhelm Bäckman, Björköby*, ett stenpar, en valsstol, *Malmö Kvarnmaskiner AB*, en betningsmaskin, en frisvängande plansikt *Malmö Kvarnmaskiner AB*. Kvarnen har fått kraft från turbin.

Vimle kvarn, Vimle 2:9, 3:1, Skölvane socken, Herrljunga kommun
x-6435485 y-1346125

Kvarn uppförd 1865 vid Vimleån. Bottenvåning i murad natursten, övriga av stående locklistpanel. Ilastningslucka i väster. Vattenhjulet togs bort 1934. I miljön finns även bostadshus, ladugård, höns- och svinhus, smedja. Tillsammans med övriga kvarnar vid Vimleån visar anläggningen på vattenkraftens användning. Kvarnen är i gott skick byggnadstekniskt. Dammen har rasat och turbinsumpen är torr. Kvarnens utrustning består av: En betningsmaskin. En utsädesrens, *Vilhelm Bäckman, Björköby*. Två stenpar, *Vebe*. En spannmålskross, *Vebe kvarnmaskiner, Björköby*. Kvarnen har fått kraft från två turbiner.

Kullakvarn, Källunga 1:15, 1:16, Källunga socken, Herrljunga kommun
x-6438627 y-1344838

Kvarn uppförd under 1800-talet. Timrad med stående locklistpanel. Påbyggd 1932. Lastbrygga i öster och hjulhus i väster, vattenhjulet saknas. Verksamheten upphörde vid 1950-talet. Idag fungerar byggnaden som kraftverk med två turbiner. Välbevarad anläggning som tillsammans med övriga kvarnar utmed Vimleån visar vattenkraftens användning. Till miljön hör även en såg 1895, bostadshus ca 1840 (före laga skifte), bostadshus 1920, ladugård, kvarnstall och vedbod.

Såg och kvarn åtskilda av turbinfåran. Sågen är i starkt förfall. Dess utrustning består av helstativs ramsåg, *Hvilans mek, W.A.B, Kristianstad* samt två stockvagnar. Ett kantverk som är av okänt fabrikat. Kvarnens utrustning består av en stenkista utan sten (det har funnits två stenpar), lite gamla remskivor av trä, en elevator, en frivängande plansikt, *Kvarnmaskiner Malmö*. I kvarndelen finns ett kraftverk med generator, *COMZ, Hamburg*.

Stenunga kvarn, Stenunga 13:1, Hudene socken, Herrljunga kommun
x-6441510 y-1338677

Kvarn uppförd 1911-1912. Underkvarn av huggen natursten, övriga två våningar i timmer och locklistpanel. Ilastningslucka i öster. Turbindrift. Verksamheten upphörde 1982. Välbevarad kvarnanläggning som ingår i ett större område av kvarnar i Nossans och Vimeleås vattendrag. I miljön ingår även bostadshus, ladugård, kvarnstall, smedja, vedbod och jordkällare.

Kvarnen ligger i en tät gårdsmiljö. Dammen har rasat och turbinfåran är torrlagd. Flera av drivhjulen har kuggar i trä (oxel). Utrustningen består av äldre maskiner. Två stenpar, en elevator, en hembyggd rensmaskin. I kvarnen finns även en eldriven cirkelsåg, *WEGA. Patent Nilsen och Westberg, Kristinehamn*. Det finns även en generator, Fenix.

Trollabo kvarn, Trollabo 1:5, Hudene socken, Herrljunga kommun
x-6439625 y-1340030

Kvarn troligen uppförd i slutet av 1800-talet på äldre kvarnplats. Första våningen uppförd i natursten, övervåning klädd med ljusblå locklistpanel. Kvarnen får kraften via en grävd kanal från ån Nossan, ytterligare en kvarn finns 150 m norr om anläggningen. Ilastningslucka i väster. Mycket välbevarad kvarnbyggnad som ingår i ett större kvarndistrikt. Ingår i miljön vid Trollebo gård.

Kvarnen är idag inredd som restaurang som bedriver verksamhet på alla våningar. Rester från kvarntiden är fästen för siktar på översta våningen och en manövertavla för ett äldre kraftverk. Kvarnen ägs av Trollabo gård. Restaurangen är ett populärt mat- och utflyktsställe, den hyrs även ut till bröllopsmiddagar. Den ursprungliga vattenfåran är kulverterad vid kvarnen och mynnar i en modern kraftstation ägd av Trollabo Kraft AB.

Grebbans kvarn, Hjo landförsamling, Grebban 1:10, Hjo kommun
Gammal kvarnplats. Kvarnbyggnad från 1902 i tegel, driften nedlagd sedan länge. Renoverad/pågående renovering. Utställningslokal?

Aspenäs kursgård, Lerums socken, Aspenäs 2:17, Lerums kommun
x-6411217 y-1287413

Vattendriven kvarn. Enligt Kulturhistorisk utredning av Aspenäs Lerums socken 1996 är den sannolikt byggd på 1860-talet. Den är timrad i två våningar med faluröd lockpanel på en hög stenfot. Sadeltak med betongpannor. Kvarnen var 1996 välbevarad såväl interiört som exteriört, men underhållet var redan då eftersatt. Övrig bebyggelse är bland annat huvudbyggnaden, f d förvaltarbostad, en f d statarbostad, f d trädgårdsmästarebostad, ett f d svinhus samt en vedbod. I oktober 2005 hade inte något exteriört underhåll av kvarnen utförts sedan inventeringen 1996. Delar av turbinen låg utslängda i bäcken. Ägarna var inte anträffbara inför besöket, varför interiören ej är kontrollerad.

Backalunds kvarn, Trässbergs socken, Backalunds kvarn 1:1, Lidköpings kommun

Kvarnen är i dåligt skick men komplett med maskinutrustning. Ligger vid ån Flian. Kvarnen är troligen uppförd i slutet av 1800-talet och ombyggd senare med valsstolar och sikt.
Nedlagd sedan många år.

Vilgs kvarn, Fotskäl socken, Vilg 1: 6, Marks kommun
Kvarnen uppförd 1903. Turbindrift. Andra våning tillbyggd 1928. Nedlagd 1953.
Intakt vid inventering 1984.

Boforsen 1:2, Boforsens kvarn, Frösve socken, Skövde kommun
x-6485916 y-1389045
Välskött kvarnbyggnad från sent 1800-tal i körbart skick med bevarad utrustning och vattenbyggnader. Kvarndrift på platsen sedan 1700-talet. Ombyggnader under 1920- och 1940-talen. Tillhörande gårdsbebyggelse välbevarad. Manbyggnad något förändrad. Fin kvarn, körbar.

Herrekvarn, Torestorp 1:49, Svenljunga socken, Svenljunga kommun
Kvarn, ursprungligen uppförd ca 1890, senare om- och tillbyggd. Verksamheten var fortfarande i drift vid inventeringen på 1980-talet. I miljön finns även bostadshus 1920, vedbod och ladugård.

Kulla kvarn, Kymbo socken, Turaströmmen 1:2, Tidaholms kommun
Anor från 1547. Nuvarande kvarn från 1890, ursprungligen vattenhjul.
Kvarnverksamhet till 1957. Välbevarad exteriör

Vissingsgårde 2:3, Ambjörnarp socken, Tranemo kommun
Kvarn uppförd under 1800-talets senare hälft i timmer. Värdefull genom sin ursprunglighet och läget mitt i samhället.

Holmens kvarn. Holmen 2:5. Fägre socken, Töreboda kommun
x-6502199 y-1401714
Kvarnen är byggd intill Fägrebäcken omkring 1880. Byggnaden är uppförd i tegel från Holmens tegelbruk som låg intill. Den har två våningar, vilande på underkvarn i natursten. Sadeltaket klätt med korrugerad plåt och har rejält utskjutande taksprång med profilerade taksparrar. Åt norr har kvarnen byggts ut med en takkupa för att i samband med en modernisering få plats med elevatorer och en frisvängande plansikt. Holmens kvarn är förhållandevis påkostad interiört med putsade väggarna och tak. Kvarnkammaren är bevarad med bland annat öppen spis.
Kvarnen drevs med en turbin fram till 1977. Holmen har nya ägare, som planerar att under våren och försommaren 2006 få igång el-produktion i anläggningen. Själva kvarnen är inte längre i drift. Förmalning av mjöl upphörde redan för ca 50 år sedan. Därefter har rensning utgjort huvudinriktningen. Delar av utrustningen har monterats ner, men finns kvar i kvarnen. Viss utrustning saknas helt.
Kvarvarande utrustning: en dubbel valsstol *Malmö Kvarnstensfabrik*, en elevator, en nedmonterad frisvängande plansikt, en säckhiss samt flera rensmaskiner, bland annat från *Themenius Hallsberg*.

Skogskvarn, Timmele 8:12, Timmele socken, Ulricehamns kommun
Kvarn uppförd 1897-98. Hög grundmur i gråsten, övriga våningar i timmer, delvis panelklädda. Kvarnen fortfarande i drift och i gott skick 1981. Kvarnen har en

turbin som får sin kraft via en kanal från Ätran. Kvarnverket omfattas av tre stenpar, ett valsverk samt frörenseri. I miljön finns även bostadshus, ladugård, förrådsbyggnad, garage och källare/bod.

Prästekvarn, Prästekvarnen 1:1, Gällstads socken, Ulricehamns kommun
x-6398075 y-1359120

Kvarnbyggnad uppförd 1878. Stenmurad i första våningen och lockpanel i den andra. Verksamheten har upphört och kvarnen förvaltas sedan 1977 av Gällstad Hembygdsförening.

Nuvarande kvarn uppförd 1878 på äldre kvarnplats. En stensatt kanal leder vattnet till två överfallshjul varav ett renoverades under 1960-talet. Stenrännan är gjuten med en betongmur och vattnet leds idag genom ett PVC-rör. Kvarnverket består av två stenpar, en sädeskross och en centrifugalsikt. Stenkranen består av en rundbjälke i taket.

Skattegården 3:100, Jung socken, Vara kommun

Kvarn vid Jungån, byggd 1897 på gammal kvarnplats. Bottenvåning i tegel och två våningar i timmer klätt med panel. Andra våning från 1954. Kvarnen var i drift vid inventeringen 1984.

Möllentorps kvarn, Önums socken, Möllentorp 1:11, Vara kommun
x-6458244 y-1333561

Nuvarande kvarn i Afsåns dalgång är uppförd ca 1865 och ersatte då en tidigare kvarn en bit uppströms. Intill kvarnen finns en mjölnarbostad, ett kvarnstall och en stenvalvsbro. För att få bättre fallhöjd, idag cirka 6 meter, grävdes en kanal från ett dämme längre upp i ån.

Ursprungligen byggdes kvarnen i ett plan på en källarvåning av natursten och då drevs kvarnen med ett vattenhjul av överfallstyp. Senare har en tillbyggnad gjorts i två plan. Båda har sadeltak klätt med tvåkupigt lertegel, förutom det östra takfallet på den äldre delen som är täckt med korrugerad plåt.

Enligt ägaren övergick man ca 1935 från vattenhjul till turbindrif. Idag finns två turbiner, en för driften av två stenpar och en för driften av en valsstol och en frisvängande plansikt, de båda senare numera borttagna.

Verksamheten upphörde i kvarnen i slutet av 1960-talet. De två sista årtiondena utfördes i huvudsak rensning och betning av utsäde.

I början av 1990-talet genomförde ägaren en omfattande renovering av kvarnen. Då byttes såväl väggarnas brädfodring som taket ut och ett nytt golv lades och lackades. Kvarnkammaren är idag borta och numera används kvarnen främst som samlings- och festlokal.

Utrustning: två turbiner (ej i drift), två stenpar det ena el-drivet, en betningsmaskin, en utsädesrens *Pektus type 10*, elevatorer och säckhiss.

Ljurskvarn 1:1, Ljur socken, Vårgårda kommun

Kvarnen uppförd 1888 i två våningar av sten. Turbindrivet kvarnverk.

Byggår ej angivet

Biskops kvarn, Ardala 1:3, Västra Gerums socken, Skara kommun
x-6472575 y-1355230

Kvarnbyggnad uppförd på 1800-talet. Ombyggd till sitt nuvarande utseende 1909. Nedre planet av granit och de båda övre är av timmer respektive regelverk.

Kvarnen har tidigare tillhört Skara stift. Intill finns en stenvalvsbro i en äldre vägsträckning över Fljan. Tillsammans med Rasefors kvarn, idag bostad, bildar kvarnen en helhetsmiljö.

Tre turbiner (torrlagda) gav kraft åt kvarnverket som består av: tre stenpar, en valsstol *Vilhelm Bäckman, Björköby*, en sädeskross *AB Malmö Kvarnmaskiner*, en utsädesrens med plansäll och triör *Fix*, en dubbel frisvängande plansikt, *Vilhelm Bäckman, Typ LHL 6 nr. 332*.

Nossebro kvarn, Nossebro samhälle, Essunga socken, Essunga kommun
Västra av två nedlagda kvarnar vid stenvalvsbron över Nossan i Nossebro. Ingen utrustning finns kvar. Kvarnen används 2005 som förråd.

Krokstorps kvarn, Essunga socken, Kvarntomten 1:1, Essunga kommun
Moderniserad kvarn i drift (1970-tal).

Objekt i samlad verksamhetsmiljö

Baggekvarn 8:1, Solberga socken, Falköpings kommun

Omnämnd i 1560 års jordebok som frälsekvarn. Nuvarande byggnader troligen från slutet av 1800-talet eller något senare. Kvarnen lades ner 1940 och sågverksamheten ca 1970. I kvarnen fanns också ett kraftverk.

Kvarnbyggnaden står på en sockelväning av natursten. Den är timrad i två våningar med sadeltak täckt med korrugerad plåt. Huvuddelen av de faluröda väggarna är oklädda. På den västra fasaden finns en tillbyggnad som bland annat inrymmer en spånhyvel. Under denna tillbyggnad går vattenkanalen till turbinerna. Sågen står på en delvis kallmurad sockel av natursten samt naturstensplintar. Den är uppförd i trä med enkel brädfodring. Sadeltaket är täckt med korrugerad plåt. Utrustning: ett stenpar med transmissioner, ett rensverk, en generator samt mätartavla i marmor från kraftverkstiden, fyra vattenturbiner av Francistyp, två med stående axel och två med liggande, remmar, axelledningar, remskivor, en spånhyvel, en cirkelsåg, en el-motor och en äldre bandsåg.

Broby kvarnar, Broby socken, Broby 10:1 (nya) och 9:1 (gamla), Götene kommun
Anor sedan 1200-tal, en nyare norr om Mariedalsån och en äldre kvarnbyggnad söder om Mariedalsån. Fallhöjd ca 4,5 meter. Verksamheten är nedlagd i båda.

Den norra/nya: x-6488557 y-1356809

Enligt ägarna upphörde kvarndriften ca 1959-1960. Kvarnen är timrad i 1½ plan på en källare av sten. Sadeltaket är täckt av korrugerad plåt. På västra gaveln har de nedre timmervarven plockats bort för att ge plats för en tillbyggnad i regelverk. För att försöka klara konstruktionens stabilitet har såväl vertikala som horisontella dragband fästs i timmerstommen.

Av kvarnverket, som tidigare drevs av en Francisturbin med reservkraft av en räoljemotor – som fortfarande finns kvar – återstår endast två stenpar. Stenkranen finns kvar liksom delar av säckhissen. Kugghjul och all transmission saknas. Delar av den gamla turbinen förvaras i ett förråd i källarvåningen. Turbinsumpen har rasat samman och turbinhuset som byggdes ca 1930 mot än är delvis förfallet. Periodvis under vinterhalvåret råder stora fuktproblem med vatten/is stående källaren. Fastighetsägarna är mycket intresserade av att bevara kvarnbyggnaden och har varit i kontakt med länsstyrelsen angående detta
Den södra/gamla: x-6488550 y-1356789

Denna byggnad utgörs av en källarvåning samt ett plan i kallmurad kalksten samt och timrat gavelröste. Det tidigare vattenhjulet med tillhörande överbyggnad mot Mariedalsån är borta. Enligt inventeringen av Julihn/Spade har inte kvarnen varit i drift sedan början av 1900-talet. Spår av tre stenpar finns kvar, men all utrustning saknas. En upprustning och renovering av kvarnen pågår med hjälp av byggnadsvårdsmedel från länsstyrelsen. Ågarna har för avsikt att tillhandahålla den som samlingslokal för bland annat Broby byalag. I anslutning till kvarnen finns den före detta mjölnarbostaden, som idag fungerar som ett fritidshus.

Nästakvarns kvarn, Källby socken, Nästakvarn 1:1, Götene kommun
Kvarnplats sedan 1300-talet vid Mariedalsån. Tre våningsplan i trä. I miljö med Nästakvarns säg. Kvarndriften nedlagd, bevarad kvarnutrustning.

Rosskvarns kvarn, Kinne-Vedum socken, Rosskvarn 1:3, Götene kommun
Säg och kvarn vid Svartån, nedlagda 1964. Bevarad utrustning.

Stampens kvarn, Fullösa socken, Gössäter 4.68, Götene kommun
Säg och kvarn, tidvis benämnd Fredriksfors, ingår i Råbäcks bruk. Nedlagd med bevarad utrustning.

Stampens kvarn, Hjo landsförsamling, Stampekvarn 1:1, Hjo kommun
Yngre kvarn på gammal kvarnplats. Sammanbyggd med spånhyvel. Kvarndrift fram till 1970-tal.

Skatta kvarn, Östad 9:5, Östads socken, Lerums kommun
Kvarn uppförd på 1870-talet då den ersatte en äldre kvarn på platsen. Anläggningen är vattendriven. Kvarnverksamheten upphörde på 1960-talet men är välbevarad såväl interiört som exteriört. I miljön finns även en säg 1945. Vid anläggningen tillverkades fisklådor. En smedja och en ekonomibyggnad finns också.

Strömma gård, Sätilla socken, Strömma 1:1, Marks kommun
x-6387155 y-1299625
Kvarn vid Gärån uppförd i natursten 1865. Överfallshjul fram till 1929, därefter turbindrift. Kvarndamm och vattenränna. Välbevarade såväl interiörer som exteriörer. Gården har även mejeri, smedja samt nedlagd lantmannaskola/lanthushållsskola med elev- och lärarbostäder. Övrig bebyggelse är bland annat mangårdsbyggnad, flygelbyggnad, bostadshus, svinhus och ladugård.
I utrustningen finns: två stenpar, en valsstol, en rensmaskin *Kvarnmaskiner AB, Malmö*, en utsädesrens *Vebe kvarnmaskiner, Björköby 1953*. På siktvåningen finns endast rester av en sikt. Anläggningen var turbindriven. I kvarnen finns ett kraftverk som får kraft av en Francisturbin med liggande axel.
På gården finns också ett före detta mejeri uppfört 1860-1870 i natursten. Mejeriet lades ner ca 1910. PBL 3:12 rekommenderas i kulturmiljöprogram från 1991. Maskinutrustning saknas.
Intill mejeriet finns också en smedja anlagd i mitten av 1920-talet. Ingen utrustning finns kvar.

Säterkullen 2:7, Fjällakvarn, Skövde kommun
x-6480455 y-1390250

Kvarnplats sedan 1700. Kvarnbyggnad från ca 1870 av timmer och stolpverk med underkvarn av sten. Bevarad tidstypisk exteriör. Anläggningen var vid inventeringstillfället i drift. Intill kvarnen finns också sågverk och smedja. Verksamheten lades ner 1994. Kvarnen var vattendriven över turbin, turbinen driver idag ett kraftverk. I utrustningen ingår två valsstolar *AB Kvarnmaskiner, Malmö*, en dubbel frisvängande plansikt, en mjölblandare *AB Kvarnmaskiner*, en utsädesrens och en rensmaskin med plansäll. Sågbyggnaden står kvar men saknar utrustning. Smedjan står kvar med bevarad bälg och ett fåtal verktyg. Ny härd göts 1930 men skorstenen är riven.

Drägveds kvarn, Häcksvik socken, Drägved 1:6, 1:7, Svenljunga kommun
Kvarnanläggning uppförd under 1800-talets andra hälft. Turbindrift från 1927 som även gav kraft till ett elkraftverk. Påbyggd till två våningar 1938. Kvarnverksamheten upphörde 1979. Interiört och exteriört välbevarad. Vid kvarnen har funnits en såg som flyttats, i sågbyggnaden finns numer ett snickeri.

Kruttle kvarn, hyvleri och såg. Daretorps socken, Kvistegården 1:23, Tidaholms kommun

Kvarnen och hyvleriet: x-6447313 y-6447313

Kvarnen har anor från 1600-talet. Den nuvarande är byggd 1916 och har en sockelvåning av tegel samt 1½ våningar av stolpverk. Sadeltaket är klätt med omålad korrugerad plåt. Kruttle kvarn drevs från början av det vattenhjul som fortfarande finns kvar – en anmärkningsvärt föråldrad teknik vid tiden för uppförandet. Kvarnen försågs med vatten först via en ränna och sedan via en tub från några dammar uppe i bergen öster om anläggningen.

Vattenhjulet var i drift fram till slutet av 1950-talet och kvarnen lades ner under 1960-talet.

Utrustning: ett vattenhjul av överfallstyp, två stenpar, komplett kraftöverföring mellan hjul och stenpar, en havrekross av äldre typ i huvudsak tillverkad av trä. Hyvleriet har betonggolv och ligger i en tillbyggnad på plintar av sten och betong. Utrustning: en femkutterhyvel *EV Beronius*, Eskilstuna. Hyveln är komplett med remdrift från el-motor.

Sågen: x-6447345 y-1396863

Den då ångdrivna sågen låg tidigare i anslutning till kvarnen men flyttades under 1940-talet till nuvarande plats norr om kvarnen. Byggnaden består av betonggrund och källare/undersåg samt brädfodrad träkonstruktion i den övre våningen. På sadeltaket ligger korrugerad plåt.

Maskinutrustning: sågbänk från Rättviks mekaniska, en klingsåg från 1964.

I miljön finns även mjölnarbostad och ekonomibyggnader.

Klubbetorps kvarn, såg, hyvleri och trävaruaffär. Klubbetorp 1:9, Töreboda kommun

Kvarn- och såganläggning med hyvleri belägen strax väster om Töreboda.

Byggnadsstrukturen med maskiner är intakt. Området används idag som upplag för diverse maskiner och annan teknisk utrustning.

Plate kvarn, Plate 2:1, Dalums socken, Ulricehamns kommun

Se sågverk prio 2.

Åfärds kvarn, Åfärd 5:1, Böne socken, Ulricehamns kommun

Kvarn kombinerad med såg uppförd 1888. Två och ett halvt plan, första våningen i sten och resterande våningar i trä med panel. Kvarnen omfattande restaurerad 1911 och 1939. Hela kvarnutrustningen fanns intakt bevarad 1990.

Objekt med ändrad verksamhet.

Melltorps kvarn och såg, Hyssna socken, Melltorp 5:1, Marks kommun
x-6386579 y-1304590

Denna kvarn finns beskriven i samlad miljö med Melltorps såg i prioritering 1.

Vinddrivna kvarnar

Uppförda före 1860

Berguven 13, Jon Jespergatan, Grästorps kommun
x-6471833 y-1316821

Väderkvarn, så kallad holkkvarn från 1700-talet belägen i Grästorps tätort. Flyttad till platsen 1925 från Särestad. Underbyggnaden i timmer med utskjutande knutar. Överbyggnad klädd med locklistpanel. Vingar tillverkade 1971. Kvarnen förvaltas av Åse-Viste hembygdsförening.

Uppförda efter 1860

Örslösa väderkvarnar, Örslösa socken. Kvarnbacken 1:1, Lidköpings kommun
Två väderkvarnar som idag förvaltas av en hembygdsförening. Holkkvarnen är flyttad hit från Torp i Örslösa socken.
Kjortelkvarnen uppförd på plats 1871.

Häggatorps kvarn, Laske-Vedums socken, Kvarnbacken 1:1, Vara kommun
Holländsk väderkvarn, omkring 1890, 1914 eldrift. (konstnärsetelje)

Byggår ej angivet

Brattefors väderkvarn, Kinne-Kleva socken, Kleva 2:6, Götene kommun
x-6494035 y-1360459

Holländsk typ sedan länge nedlagd. Lätt förfall. Renoverad år 2000 med bidrag från länsstyrelsen bland annat för omläggning av spåntak och byte av vägghjul. Ursprungligen hade kvarnen tre stenpar, men idag återstår endast två. Dessa finns på andra våning och drivs via två kugghjul från kvarnhjulet i bottenvåningen. Kvarnhjulets kuggar av trä är nyligen (2005) utbytta. Övrig utrustning är utsädesrens av alderdomlig typ. Rensmaskinen är handdriven med en vev kopplad till ett kugghjul och benämns "fläktvanna" av ägaren. Säcklyft samt stenkrans med tillhörande sax finns kvar.

Objekt i samlad verksamhetsmiljö

Inga objekt i prioritering 2.

Objekt med ändrad verksamhet

Inga objekt i prioritering 2.

El/ångdrivna kvarnar

Ombyggd till el- eller ångdrift

Fors övre kvarn, Skepplanda socken, Ale kommun

x-6433489

y-1286299

Fors övre kvarn ligger längs Forsån i utkanten av Skepplanda samhälle. Där har den sällskap av ytterligare en kvarn, Fors nedre kvarn, som ligger endast ett hundratal meter nedströms.

Fors övre kvarn är uppförd 1836. Den är byggd i 2-3 våningar i vinkel på hög naturstensgrund. Väggarna är klädda med rödmalad locklistpanel och sadeltaket är klätt med tegelimiterande plåt. På sadeltaket finns en låg påbyggnad, sannolikt för att en gång bereda plats för ett modernare siktverk.

Enligt uppgift från ägaren av Fors nedre kvarn inrymmer Fors övre kvarn ett kraftverk med en Francisturbin, som ger cirka 300 000 kWh per år. Fallhöjden är cirka 7 meter och vattenföringen är cirka 1,5 kubikmeter per sekund.

Fors övre kvarn ligger inom riksintresseområde för kulturmiljövården och utgör dessutom en del av de utpekade områdena/objekten Ale kommuns program för kulturminnesvård från 1986.

Enligt uppgift från hembygdsföreningen saknar kvarnen emellertid sin maskinutrustning.

Ålanda kvarn, Östad 15:1, Långareds socken, Alingsås kommun

x-6434679 y-1301306

Kvarn, ombyggd 1918. två och ett halvt plan, putsad bottenvåning i tegel och övre våningar i trä. Rödmalad locklistpanel, där listerna har en spetsig avslutning nertill. Kvarnen är relativt nymalad åt öster men väggarna i övriga väderstreck är i behov av målning.

Under 1931, enligt en inskription i bottenvåningens puts, moderniserades kvarnen, då valsstol och en frivängande plansikt installerades

Den ursprungliga turbindriften har ersatts med el-motor och kvarnens senaste verksamhet har varit odling av öring för inplantering.

Utrustning: en el-motor *Elektromekano, Helsingborg*, en säckhiss, ett stenpar av konststen *Vilhelm Bäckman, Björköby*, en elevator *Vilhelm Bäckman, Björköby*, en frivängande plansikt typ *LHI 7 nr 1592 Vilhelm Bäckman, Björköby*, en rensmaskin *AB Wilhelm Harmsen Fabrik för Kvarnmaskiner, Stockholm, nr 3590*, delar till en äldre centrifugalsikt samt delar av tidigare remdrift.

Ålanda kvarn ägs av den stiftelse som driver Östads säteri. Något intresse av att tillgängliggöra kvarnen för allmänheten finns inte.

Bredska kvarn, Bredene 12:2, Falköpings kommun

Fräsekvarn i äldre jordeböcker. Kvarnbyggnaden uppförd 1897, elkraft för eget behov producerades 1920-tal – 1940-talet. Byggnaden används för spannmålshantering idag. Kvarnkammare och maskinutrustning finns kvar.

Flakebergs kvarn, Högstorp 1:14, Grästorps kommun

Väderkvarn, vid inventeringstillfället i drift. Tillhörande jordbruk. Väderkvarnen flyttad till platsen 1925, elektrifierades 1928 och saknar idag vingar. I miljön finns även en ny elektrisk kvarn, som byggdes 1932 i 2 1/2 våningar med brutet tak och

tillbyggdes 1957 och 1964. Se nedan under väderkvarnar uppförda för el- eller ångdrift i objekt prioritet 1.

Sollums kvarn, såg och kraftverk

Sollums kvarn, såg och kraftverk, Hjärtums socken, Lilla Edets kommun

Såg och kvarn: x-6457359 y-1282564

Kraftverk: x-6457437 y-1282575

Gården Sollum ligger längs Sollumsån strax norr om Hjärtums samhälle i Lilla Edets kommun. Kvarnen uppfördes enligt Svenska kvarnar på 1700-talet. Den brann 1927 och nuvarande kvarnbyggnad i tre våningar har det utformande den fick efter branden.

Underkvarnen är uppförd i natursten, mellanvåningen i tegel och tredje våning i regelverk klätt med faluröd locklistpanel av två olika slag. Mansardtaket är klätt med plåt.

I samband med branden fick kvarnen ett nytt kvarnverk med en dubbel valsstol. Enligt nuvarande ägare installerades ett nytt siktverk 1930. Maskinerna drevs med hjälp av tre turbiner och kvarnen försågs med belysning från ett eget kraftverk. År 1940 fanns utöver ovan nämnda maskiner även två stenpar, ett fullständigt rensverk, en utsädesrens, en kross och en klövernötare.

Kvarvarande utrustning: en dubbel valsstol *Malmö kvarnmaskiner*, en spetsmaskin *Orion* en kross *Wilhelm Bäckman Björköby*. I slutet av 1950-talet ersattes elevatoreorna i kvarnen med pneumatik.

Enligt ägaren gjordes den sista malningen den 30 april 1993 och de sista tio åren som kvarnen var i drift var det denna ägare, son till förra mjölnaren, som utförde detta arbete.

Sollums kvarn är sammanbyggd med en relativt nybyggd såg. Den gamla var kraftigt förfallen och i slutet av 1990-talet bedömde ägaren den vara i så dåligt skick att inte mycket kunde bevaras. På platsen för den gamla sågen – en träbyggnad lägre än kvarnen och med sadeltak – uppfördes en ny högre byggnad i tegel och med liknande mansardtak som kvarnen. I det gamla sågverket utfördes, förutom sågning för eget behov, legosågning åt traktens bönder

Ägaren planerar att installera den gamla cirkelsågen från slutet av 1950-talet, den gamla sågbänken samt femkutterhyveln *Jonsered H55*.

Sollums kraftverk är en betongbyggnad uppförd 1982 i samband med att ägaren utökade fallhöjden från 9 till 19 meter. Byggnaden är putsad och har fönster av glasbetong samt ett plåtklätt sadeltak. Två tuber förser de två turbinernas med vatten, en *NOHAB 1946 – Nydqvist och Holm AB – Trollhättan* samt en turbin från 1930-talet tillverkad av en Carlsson i Säffle. Han var före detta anställd vid Finnsyttan och startade eget.

I anslutning till dessa byggnader finns bostadshus, ett nybyggt förråd/garage i liknande stil som kvarnen samt ett mycket gammalt spannmålsmagasin. Trots den kvarvarande utrustningen i kvarnen är miljön som helhet så förändrad att den inte längre berättar om gångna tiders verksamheter.

Prästkvärns kvarn, Björsätters socken, Bråten 1:5, Mariestads kommun

x-6505452 y-1379822

Enligt ägaren uppfördes kvarnen cirka 1870 samtidigt som Kinnekullebanan intill byggdes. Enligt Julihn 1977 är emellertid nuvarande byggnad uppförd kring sekelskiftet 1900 och den ersatte då en äldre nedbrunnen kvarn. Kvarnen ligger knappt 2,5 kilometer öster om Lugnaås samhälle, invid en fördämning av Krusabäcken strax norr om E20 och Kinnekullebanan.

Byggnaden är uppförd i 1½ plan på en källarvåning av natursten, delvis lagad med gjuten betong. De faluröda fasaderna har stående locklistpanel och snickerierna är i samband med de senaste åren av renovering svarta. Sadeltaket är täckt med trapetskorrugerad som ersatt de tidigare äldre betongpannorna. Fasaderna åt söder och väster har nyligen renoverats medan de båda åt norr och söder står på tur. I samband med reparation av kvarnens tak sommaren 2005 har en frontespis byggts till på det norra takfallet för att få in dagsljus på det övre våningsplanet.

Kvarnen drevs ursprungligen av ett vattenhjul, därefter med turbin innan den elektrifierades på 1910-talet. Kvarnrörelsen lades ner 1954. Precis norr om kvarnen fanns en numera riven ramsågsanläggning, som drevs med linspel från kvarnens turbin/el-motor.

Utrustning: De två stenparen är borta liksom valsstolen (skänkt till Rubens maskinhistoriska samlingar, Götene). Betningsmaskinen *Borensbergs Kvarnstensfabrik* står i trädgården och kvarnkammaren med tillhörande eldstad är borta. Kvar är emellertid en frivängande plansikt *Malmö Kvarnstensfabrik* samt en rensmaskin samt en rensmaskin.

Dromsereds kvarn och såg, Väne-Åsaka socken, Trollhättans kommun

Kvarn: x-6460034 y-1298588

Såg: x-6460043 y-1298599

Anläggningen ligger intill Visslaån cirka en mil söder om Trollhättan och är en gammal kvarnplats dokumenterad sedan 1700-talet. Dammkroppen är av betong och luckorna av trä. Kvarnen byggdes 1949, sedan den gamla hade brunnit ner. Sågen – såväl byggnad som ramsåg – flyttades till platsen från Trollhättefallen i början av 1900-talet.

Kvarnen är byggd i tre våningar varav de två nedre utgörs av putsad betong. Den övre våningen är av trä och har väggar av faluröd locklistpanel. Sadeltaket är klätt med korrugerade skivor av asbestcement.

Kvarnen är idag inte i drift. Den senaste verksamheten utgjordes av rensning av utsäde.

Sågbyggnaden med tillhörande utrustning har, enligt nuvarande ägare, flyttats till Dromsered från Trollhättefallen. Den klarade sig vid branden 1949, men på delar av byggnaden närmast kvarnen syns förkolnat trä fortfarande på fasaden. Sågen vilar på en naturstensgrund och är traditionellt uppförd i stolpverk med rotknän och med väggar av öppen panel och korrugerad plåt. Sadeltaket är täckt delvis med plåt och delvis med korrugerade asbestcementskivor. Undersågen ligger i en slänt och är till viss del utgrävd.

Enligt nuvarande ägare har hela anläggningen drivits av totalt fyra turbiner, en för stenarna i kvarnen, en för valsstolen, en för el-belysning och en för sågen.

I kvarnen finns bland annat följande utrustning: Ett par gjutna stenpar, en hammarkvarn *Nirvana*, en kvarn med vertikala mindre stenpar *Bronäs, Kvarnfabrik AB, Vinninga*, en dubbel valsstol *Vilhelm Bäckman, Björköby*, en rensmaskin *Linde/Petkus*, en betningsmaskin samt en frivängande plansikt, *AB Malmö kvarnstensfabrik och fabrik för kvarnmaskiner*.

I sågen finns bland annat följande utrustning:

En ramsåg av helstativmodell. Tillverkarens firmanamn är bortslipat, men enstaka bokstäver kan skönjas och namnet *Lind Runer, Gefle* framträder vid närmare granskning. Troligen är ramsågen en piratkopia. Dessutom finns två cirkelsågar och mängder av verktyg och annan utrustning. Turbinen sitter kvar i sumpen.

Värgårda kvarn, Värgårda samhälle, Värgårda kommun

Uppförd 1871 och moderniserad i flera omgångar. Byggt i tegel till fyra våningar. I miljön ingår även kraftstation, spannmålsmagasin av tegel, risfabrik, rissilor, kontor, verkstad och ångcentral, foderfabrik, spannmålssilor av betong, lagerhall och transformatorbyggnad. Ursprungligen en havregrynskvarn där man senare tillverkat det så kallade Vårgårdariset samt djurfoder. Nuvarande ägare är det engelska tobaksföretaget Gallaher, som tillverkar snus av märket Gustavus i nyuppförda byggnader. De gamla byggnaderna är i stort sett utan användning med undantag för bland annat kontoret. Ågarna var under våren 2004 INTE intresserade av att få anläggningen dokumenterad som en B-uppsats av en student vid bebyggelseantikvariska programmet i Göteborg.

Uppförda för el- eller ångdrift

Stenstorps el-kvarn, Visdomen 5, Falköpings kommun
Uppförd i tre våningar 1917, tillbyggd 1922. Mjöltillverkning fram till 1987, därefter endast foderproduktion. Ursprungligt skick.

AB Slutarps Ångkvarn, Slutarp 2:18, Falköpings kommun
Uppfördes i tre våningar 1909-10 vid Slutarps järnvägsstation. Motorn drevs med antracitkol som vid förbränning avger gas som driver motorn. 1918 ändrades kraften till eldrift. Storhetstid 1930-40-tal.
En av få bevarade el-kvarnar fortfarande i drift.

Jåla elektriska kvarn, Jåla 9:1, Falköpings kommun
Två mil söder om Falköping. AB 1919, kvarnen moderniserades 1931, sågverksrörelse har också fungerat på platsen. Kvarnverksamhet fram till mitten av 1990-talet. Vid inventeringen 2001 hade den välbevarad exteriör och interiör med maskinell utrustning i driftdugligt skick.

Flakebergs kvarn, Högstorp 1:14, Grästorps kommun
En elektrisk kvarn byggd 1932 i 2 1/2 våningar med brutet tak och tillbyggdes 1957 och 1964. I miljön finns även en väderkvarn ombyggd till eldrift 1928. Se rubriken Väderkvarnar under objekt prioritet 1.

Gillstads kvarn, Gillstads socken, Gillstads kvarn 1. Gillstad 9:3, Lidköpings kommun
Kvarnen uppfördes 1923 med eldrift. 1974 ombyggdes kvarnen med nya maskiner. Nuvarande verksamhet består av rensning av utsäde.
Kvarnmiljön är intakt med bostad, kvarn, transformatorstation och ekonomibygnader.

Ulriksbergs kvarn, Otterstads socken. Ulriksberg 2:1, Lidköpings kommun
Nuvarande kvarn byggnad uppfördes på 1930-talet och drevs med elmotorer. I drift till 1986 därefter användes kvarnen vid behov för traktens jordbrukare. Kvarnen är i gott skick och nyligen ommålad.

Ettaks kvarn, Velinga socken, Ettak 3:9, Tidaholms kommun
Uppfördes 1937 i fyra våningar. I drift fram till 1970-talet.
Ursprunglig exteriör, landmärke.

Sparlösa kvarn, Sparlösa socken, Sparlösa 1:35, Vara kommun
El-kvarn. Verksamheten nedlagd.

Kvänums el-kvarn, Kvänums socken, Vara kommun
Uppförd 1914. Bevarad kvarnutrustning (1970-tal).

Tumblebergs elektriska kvarn, Södra Kedums socken, Vara kommun
x-6457624 y-1325913

Denna el-kvarn uppfördes 1917 i 2½ plan och ligger precis bredvid vallen av före detta Västergötland-Göteborgs järnväg. Bottenvåningen är uppförd i sandkalksten medan övervåningarna har rödmålade träfasader på tre sidor och korrugerad plåt på den fjärde. Fönstren i bottenvåningen är stickbågiga med bågar och spröjs av gjutjärn. Kvarnens sadeltak har tvåkupigt tegel, lertegel på det sydöstra takfallet och betongpannor åt nordväst. En takkupa samt två pulpettak på en tillbyggnad vid den sydöstra fasaden är täckta med korrugerad plåt.

Intill kvarnen finns ett fristående spannmålmagasin också i 2½ plan (x-6457607 y-1325905). De båda byggnaderna är sammanlänkade med en transportbrygga av betong. Även magasinet har sadeltak med tvåkupigt tegel, lertegel. Båda takfallen är i behov av upprustning, i synnerhet det sydvästra.

Kvarnen med tillhörande bostadshus ägs 2005 av ett dödsbo sedan förre mjölnaren, son till förste mjölnaren, nyligen avlidit. Verksamheten upphörde i mitten av 1980-talet, men svinfoder i liten skala har malts tills för ett par år sedan. Kvarnen var från början en andelskvarn. Den hade ursprungligen tre stenpar, vilka numera är borttagna. Maskinerna drevs av en stor el-motor och remmar. Rummet där motorn stod inrymmer idag en transformator.

Bland utrustningen nämns: en stor hammarkvarn, en liten hammarkvarn, en dubbel valsstol samt en frisvängande plansikt *AB Kvarnmaskiner Malmö/Örebro*, en spetsmaskin *Vilhelm Bäckman, Björköby*, en stor blandare och en betningsmaskin *Panogen*.

Knappt 100 meter nordost om Tumblebergs el-kvarn finns ytterligare ett spannmålmagasin som tidigare inte hörde till kvarnen men som med tiden köptes in för att täcka kvarnens utökade lagringsbehov. Denna träbyggnad (x-6457679 y-1325990) i 2½ plan, stående på stenplintar, är idag mycket förfallen.

Objekt i samlad verksamhetsmiljö

Inga objekt i prioritering 2.

Objekt med ändrad verksamhet

Inga objekt i prioritering 2.

Kvarnar som inte är beskrivna

Bredöls kvarn, Bärebergs socken, Bredöl 1:6, Essunga kommun
I drift 1970-tal.

Norra Snikens kvarn, Hornborga 8:6, Falköpings kommun
Ursprung 1600-talet, ombyggd 1870-talet. Kvarnbyggnad i gott skick utmed
Slafsan. Stor del av maskinutrustningen finns kvar. Tidigare såg riven. Bostadshus
och ekonomibyggnad.

Brotorps kvarn, Trävads socken, Brotorpskvarn 2:1, Vara kommun
I drift 1970-tal.

Önumstorps kvarn, Önums socken, Önumstorp 2:1, Vara kommun
I drift med modern utrustning (1970-tal). Rivning av kvarnen har inletts (2005).

Mejerier

Andelsmejerier

Angivet byggår

Bredöls andelsmejeri, Bärebergs socken, Bredöl 1:5, Essunga kommun
Anlagt 1888, ett av de första andelsmejerierna i landet. Driften nedlagd 1940-talet.
(1970-tal: ostlager, Hugo Ericsson AB)

Hassle andelsmejeri, Hassle socken, Prästbolet 1:3, Mariestads kommun
Mejeriföreningen bildades 1902, byggnaden uppfördes i "dansk stil" (också i
numera rivna Arentorp, samt i Igelstorp, Korsberga, Vårsås). Tillbyggt i flera
etapper. All maskinell utrustning borta – byggnaden används idag (2005) som
förråd.

Ej angivet byggår

Vedums andelsmejeri, Laske-Vedums socken, Vara kommun
Grundlagt 1898, nuvarande byggnad senare, Stenbyggnad i två plan. Vedums
mejeriförening gick upp i Mjölkcentralen 1963. 1970-tal: AB Vedums
köttprodukter.

Mejeriet, Fotskäls socken, Larsberg 2:1, Marks kommun
Mejeriet uppfördes 1905. Landets äldsta verksamma mejeri enligt inventeringen
1984. Ej någon mejeriverksamhet idag.

Mejerier med ändrad verksamhet

Inga objekt i prioritering 2.

Uppköpsmejerier

Angivet byggår

Västerplana mejeri, Västerplana 3:8, Västerplana socken, Götene kommun
x-6495384 y-1357035

Uppköpsmejeri i drift från början av 1920-talet till 1940. Detaljer om
verksamheten före 1920-talet saknas. Mejeriet utgörs av två parallella byggnader
sammanbyggda med en mindre byggnad emellan. Den östra sannolikt äldre än den
västra. Mejeriutrustningen är borta, men byggnaderna har nyligen rustats upp.

Ulvhults mejeri, Grevbäcks socken, Hjo kommun
Gårdsanläggning ritad av Ragnar Östberg 1918. Mejeribygnad i tegel med
bostäder på andra våningen. Nedlagt men i gott skick.

Kalvhed 3:6, Rommele socken, Trollhättans kommun
x-6456002
y-1291047

Rommele före detta distriktsmejeri på Kalvhed Kronogården. Byggt ca 1870-tal. Mycket kraftig naturstensgrund med en liggstimrad överbyggnad delvis klädd med spån. Byggnaden har ett ryggstak klätt med spån och därefter med tvåkupigt lertegel.

Byggnadens västra gavel har ett slags förstuga där sannolikt mejeriets eldstad har funnits. Förstugan ser vid första anblicken ut som en tillbyggnad, men verkar vid närmare granskning vara ursprunglig, då takets ströläkt av okantade brädor inte är skarvade där förstugans tak tar vid. Denna del av mejeribygnaden har taket täckt med ett slags sinuskorrugerade skivor, som påminner om ett mellanting mellan asbestcement och asfalt.

Mejeriet saknar helt utrustning och används idag som förråd och som festlokal. När mejeriet var i drift fungerade det som ett uppköpsmejeri. Enligt räkenskaper köptes år 1873 cirka 83 000 liter mjölk in. Av dessa tillverkades nästan 2 000 kg smör och knappt 4 400 kg ost.

Nuvarande ägare har fått överloppsbidrag 2006 för att åtgärda delar av naturstensgrunden som bägnar och har kraftiga sättningar. Utöver detta läcker taket på några ställen. Detta har ägarna för avsikt att åtgärda så snart som möjligt. Delar av timmerväggarna är täckta med spån, vilket tycks vara en lokal tradition. Huvuddelen av de timrade ytorna saknar emellertid spån, men detta är inte något som prioriteras av ägarna i nuläget.

Naums mejeri, Naums socken, Hillebo 1:17, Vara kommun, x-6459528 y-1331754
Startade 1905 och var i drift fram till 1976, då det lades ner som Sveriges sista privatägda mejeri.

Mejeribygnaden är i 1½ plan och har ett brutet tak klätt med cementtegel. I anslutning till mejeriet hör några större uthus samt en hög fristående skorsten av betong. Byggnaden uppvisar ett tilltagande förfall och invändigt saknas all mejeriutrustning. Delar av denna utrustning har emellertid skänkts till Naums hembygdsförening.

Gårdsmejerier

Angivet byggår

Inga objekt i prioritering 2.

Ej angivet byggår

Inga objekt i prioritering 2.

Samlad miljö

Österängs mejeri, Forshems socken, Forshem 8:1, Götene kommun
x-6504385 y-1366458

Mejeriverksamhet från 1850-tal inom godscomplexet Österäng (Hamilton). Nuvarande mejeribyggning har utseende från ombyggnad 1930 och andra våning används som bostad. Mejeriverksamheten lades ner 1955. I miljön ingår även ett mycket förfallet före detta konjaksbränneri. Anläggningen ligger nära Österängs ångsåg och ångkvarn.

I mejeriet är all maskinell utrustning borta. Endast rester av remtransmission finns kvar i mejerilokalens tak. Kvar finns också rester av hyllsystemet för ostlagring samt ett antal ostformar och en vattendriven mjölkkyllare. I anslutning till entrén finns förmannens rum kvar.

Skofteby mejeri och såg, Norra Härene socken. Skofteby 1:8, Lidköpings kommun,

Mejeriet: x-6482617 y-1341204

På gården fanns redan på 1800-talets början ett välordnat mejeri. Den nu befintliga byggnaden uppfördes 1925 av en smed vid namn Augustsson.

Ursprungligen använt för framställning av mejeriprodukter och under en period förekom även tillverkning av ost. Mejeriets produktion pågick en bit in på 1940-talet. Därefter fick byggnaden stå och förfalla tills nuvarande ägare restaurerade väggar och tak. Invändigt är den ombyggd och all mejeriutrustning saknas. Produktionen bestod av första hand av smör och ost, eftersom tillgången på mjölk på gården var större än efterfrågan. Greve Ruth/Marsvinsholms ost tillverkades på gården.

Byggnaden i två våningar i tegel är uppförd 1925 och vilar på en betonggrund.

Taket är ett sadeltak täkt med tvåkupigt lertegel och under takfoten finns en dekorativ utkrågning i takfoten. Vindskivor, hänggrännor och stuprör är tillverkade i svartmålad plåt.

Sågen: x-6482362 y-1341251

Sågbyggnaden uppfördes 1922 i samband med att gårdens stall skulle byggas.

Såghus i trä i ett plan med rödmålade öppen, stående panel. Sadeeltak täkt med plåt över det gamla spåntaket. På ena långsidan finns en stor öppning för intag av stock till sågbänken.

Utrustning: en klingsåg, en sågbänk av trä, en motor av märket *ASEA nr. 722017*, ett startmotstånd samt en sågtandsställare.

Mejerier med ändrad verksamhet

Inga objekt i prioritering 2.

Kategori ej beskriven

Angivet byggår

Häberg 1:15, Grästorps kommun

I allt ett välbevarat mindre mejeri tillhörande Häbergs säteri uppfört mellan 1880 och 1900 i ornerad gråsten med dekorativa tegelmurningar enligt C.E.

Löfvenskiöld.

Hyringa 7:2, Grästorps kommun

Bevarat mindre mejeri tillhörande Hyringa gård uppfört i slutet av 1880-talet i gjutteknik med kalkmalad spritputs. Mejeriet överensstämmer till stor del med C.E. Löfvenskiölds mönsterritningar.

Stora Källtorp herrgård, Stora Källtorp 2:1, Västra Gerums socken, Skara kommun

Mejeri. **Har legat** i en av gården fyra flyglar, uppförda 1802. Flyglarna är klädda med gulmalad profilerad locklistpanel. Andra funktioner i flygelbyggnaderna har varit mangelbod samt bostäder för tjänstefolk. Övrig bebyggelse på gården är manbyggnaden (1804), två magasin (1700- respektive 1800-talets början), stall och vagnslider (1910), ladugård (1925) samt fem arbetarbostäder (1930-talet). Ca 300 meter sydost om gården finns en stenvalvsbro över Flian i en äldre vägsträckning av riksvägen mot Göteborg.

Ej angivet byggår

Inga objekt i prioritering 2.

Samlad miljö

Ökulls gård, Ökull 8:1, Norra Lundby socken, Skara kommun

Välbevarat (1983) före detta mejeri, byggt på 1860-talet i rött tegel. Bostäder på vindsvåningen.

Övrig bebyggelse är mangården (1897), en före detta kuskbostad med inredningsdetaljer av 1700-talstyp. En stor gjuten ladugård byggd 1877, Ökulls kvarn, en mjölnarbostad samt tre bostadshus från 1800-talet.

Blombacka herrgård, Blombacka 1:2, Vinköl, Skara kommun

Gård med anor från 1500-talet. Före detta mejeri i gårdens ena flygel, uppförd i mitten av 1700-talet. Det före detta mejeriet bevarar ursprungliga fönster med så kallade näbbslag. Övrig bebyggelse är ett elkraftverk av granit med tegeltak samt mangårdsbyggnad från 1975 (uppbyggd efter en brand) samt ytterligare en flygel från 1917.

Strömme gård, Sätilla socken, Strömme 1:1, Marks kommun, x-6387185 y-1299625
Strömme mejeri – se kvarnar prio 2.

Mejerier med ändrad verksamhet

Inga objekt i prioritering 2.

Träindustrier

Vattendrift

Ramsågar

Västerlanda sågverk och hyvleri, Västerlanda socken, Lilla Edets kommun

Sågverket: x-6447074 y-1280936

Hyvleriet: x-6447059 y-1280999

Detta sågverk vid Västerlandaån finns skriftligt belagt på platsen sedan 1600-talet. Nuvarande byggnader utformades sannolikt på 1920-talet då sågen moderniserades. Västerlanda sågverk drevs ursprungligen med ett vattenhjul, men 1917 ersattes hjulet med turbindrift som senare kompletterades med räoljemotor och elkraft.

Förutom sågen och hyvleribyggnaden består anläggningen av ett intilliggande virkesförråd. I anslutning till sågverket finns disponentvillan bevarad.

Då verksamheten blomstrade fanns såväl ramsåg som hyvleri, cirkelsåg och kantverk. Det sågade virket forslades från den något högre belägna sågbyggnaden ner till hyvleriet med hjälp av en sluttande rulltransporter som fortfarande finns kvar, om än mycket förfallen.

I sågbyggnaden står fortfarande ramsågen kvar. Denna kunde dock inte dokumenteras på grund av rasrisken. Byggnaden har rasat in så gott som fullständigt sedan taket för ett 20-tal år sedan började ge med sig.

Hyvleriet visar också på ett tilltagande förfall, men är fortfarande relativt intakt exteriört, liksom virkesförrådet.

Nuvarande ägare av anläggningen har enligt uppgift inget intresse av att göra de insatser som krävs för att rusta upp byggnaderna.

Cirkelsågar

Inga objekt i prioritering 2.

Sågmetod ej angiven

Inga objekt i prioritering 2.

Sågar i samlad verksamhetsmiljö

Fjällareds såg, snickeri och kvarn, Fjällared 1:4, Lerums kommun, x-6418058 y-1293920

Jordbruksanläggning med kvarn- och sågverksbyggnad samt dammanläggning ca 100 meter väster om byggnaden. Byggnaden uppfördes 1898 och tillbyggdes under 1930-talet. Den är i två våningar och under delar av den finns en undervåning för turbinen.

Sågverksdelen – med en ramsåg halvstativ *Sköfde mekaniska verkstad nr 158* rambredd ca 75 centimeter – är i stort sett oförändrad med invändiga detaljer bevarade och bedöms kunna användas för sin ursprungliga funktion.

Sågningen till husbehov sker idag (oktober 2005) på en cirkelsåg som tillsammans med övriga maskiner drivs av en elmotor *Asea Västerås typ MKA 21*.

Övrig maskinutrustning i sågen är en sågtumställare *NILWE patent, Nilssen & Westberg, Karlstad*, en hyvel/femkutter *Jonsereds fabrikers aktiebolag, Sverige nr 8994* och en kättingdriven stockvagn på 2" spårvidd.

I kvarndelen, där man i huvudsak tidigare malde kreatursfoder men även vetemjöl, saknas stor del av utrustningen. Kvar är dock två stenpar utan huvar, ett i natursten och ett i konststen *Vilhelm Bäckman, Björköby*. I kvarndelen finns också en handdriven bormaskin.

I snickeriet finns en svarv *Jonsered*, en klyvsåg samt en maskin för tillverkning av fönsterbågar *Wilhelm Sonesson & Co, Malmö*.

Den ursprungliga vattenturbinen, en vertikal turbin med vinklat sugrör, som drev både kvarn och såg via remtransmissioner, finns kvar. Den smala trätuben från den nedre dammen ca 100 meter bort har ruttnat och ligger på marken. Den står delvis fortfarande på stenfundament i den branta sluttningen upp till dammen. Reglering av dammluckorna/vattenflödet till turbinen har kunnat ske från kvarnen via en lång vajer.

Byggnaden har börjat förfalla och uppkomna rötskador i kvarndelen på grund av tidigare läckage har inte reparerats. Däremot är taket numera täckt av korrugerad plåt. Den del av taket som är täckt med tegel läcker betänkligt. Fastighetsägaren funderar på att undersöka om intresse finns hos hembygdföreningen att ta över.

Skägga såg, Skägga 1:1, Falköpings kommun

Sågen ligger längs Ätran i en samlad verksamhetsmiljö tillsammans med Skägga kvarn och ett intilliggande kraftverk. Okänd historia, med sågverksamhet som upphörde runt 1960. Cirkelsåg med turbindrif och spånhyvel. Ålderdomlig karaktär.

Svanhults såg, Udenäs socken, Svanhult 1:15, Karlsborgs kommun

Mellankrigstid, äldre halvstativsramsåg (Bolinders), sammanbyggd med Svanhults kvarn (nedlagd 1954). Francisturbin.

Rampekärrs såg, spånhyvel och benstamp, Velinga socken, Rampekärr 1:1, Tidaholms kommun

Uppfördes 1895, i drift till åtminstone 1947. Överfallsvattenhjul ca 3,40 meter i diameter. Verksamhet tidigare på platsen, inriktning osäkert. Enda anläggningen av detta slag i Tidaholms kommun. Se även *benstampar prio 2*.

Plate 2:1, Dalums socken, Ulricehamns kommun

Sågverk uppfört 1884 och ännu i drift 1981. Hyvleri inrett 1950 i tidigare kvarnstall från 1800-tal. Utrustningen bestod tidigare av ramsåg, dubbelt kantverk, cirkelsåg samt hyvleri med spånhyvel och femkutters hyvlermaskin, vad som menas med bestod framgår ej. Drivkraften utgörs av en turbin.

I miljön finns även kvarn uppförd cirka 1880. Bottenvåning i kvadersten, övre våning i resvirke med locklistpanel. Verksamheten upphörde 1975, kvarnverket omfattades då av fyra stenpar, valsverk, spetsmaskin, betningsapparat, sikt och påfyllningskupor. Drivkraften togs från Ätran via tre turbiner. Anläggningen var 1981 välbevarad. I miljön ingår även såg 1884, en före detta mjölnarbostad 1850, ett före detta kvarnstall, nu hyvleri, och ett garage.

El/ångdrift

Ramsågar

Rangs såg och hyvleri. Hova, Gullspångs kommun
Ramsågverk och hyvleri i drift. Stor såganläggning med en mängd byggnader.
Sorteringen av virket till ramsågen sker i en damm med uppfordringsanläggning in
i sågen. Sågverket sorterar inte under agrar småindustri.

Cirkelsågar

Segolstorps såg, Segolstorp 1:14. Älgarås, Töreboda kommun
Sågverket är sedan länge nedlagt men i stor sett all maskinutrustning finns kvar.
Ånglokomobilen finns kvar, vilket är mycket sällsynt. Även sågbänken är intakt.

Sågmetod ej angiven

Vänga ångsåg, Vänga socken, Borås stad
En ångsåg vid Vänga damm. Den beskrivs inte närmare i "Värdefulla
kulturmiljöer i Borås kommun" men skall fortfarande vara i drift.

Sågar i samlad verksamhetsmiljö

Kvarngårdens såg, Korsberga socken, Hamrum 3:22 och 4:3, Hjo kommun
Ramsågverk med kvarn. Flertal trä- och tegelbyggnader. I drift (1970-tal)

Dals såg, Ålekulla socken, Dal 1:6, Marks kommun
Såg, spånskjul, snickeriverkstad, turbinbod och damm. Sågen i Dal ligger vid
bäcken mellan Alsjö och Lundaboån. Såghuset har en cirkelsåg, som drivs med el
och remdrift. Byggnaden har mot väster och delvis mot söder väggar med faluröd
locklistpanel och plåttak. Intill sågen ligger en mindre snickeriverkstad med
locklistpanel i röd slamfärg och plåttak. Turbinen är renoverad 1985 och i drift.
Fler sågar finns i närheten.

Kullö såg, Agnetorps socken, Kulle 9:1, Tidaholms kommun
Sågen anlades 1938 i ladugården till jordbruksfastigheten Helliden. Enda ramsågen
med två ramar kvar i kommunen. El-drift. Intressant byggnadsmiljö med bland
annat virkesförråd. Se även kraftverk prio 2.

Drift med förbränningsmotor

Ramsågar

Krokstorps såg, Södra Fågelås socken, Krokstorp 2:1, Hjo kommun
Nedlagd ramsåg, dubbelt kantverk. Drift genom Munktelltraktor med
tändkulemotor. Relativt gott skick.

Gullidens såg, Agnetorps socken, Gulliden 1:1, Tidaholms kommun
Ramsåg byggd 1945 med Bolinderram installerad 1956. Drivning med
dieselmotor. Bostadshus, ekonomibygnader, komplett sågutrustning.

Cirkelsågar

Gällebergs såg. Daretorps socken, Erlandsrödjan 1:1, Tidaholms kommun
Sågen i drift sedan ca 1940. Cirkelsåg som drivs av tändkulemotor. Den enda tändkulemotordrivna sågen i drift i kommunen.

Hadängs såg, Velinga socken, Hadäng 8:1, Tidaholms kommun
Anlagd 1936 med tändkulemotor, senare troligen med kraftuttag från traktor.
Klingsåg. Välbevarad exteriör och interiör.

Sågmetod ej angiven

Inga objekt i prioritering 2.

Sågar i samlad verksamhetsmiljö

Skagerns såg, Gullspångs kommun
Mindre såganläggning i Råda nordost om Gullspång. Sågen drivs av en tändkulemotor. Strax intill ligger även en mindre verkstad.

Nuvarande driftsätt ej angivet

Ramsågar

Götarshemmets såg, Kyrkefalla socken, Götarshemmet 1:1, Tibro kommun
Troligtvis såg på platsen sedan 1730. Nuvarande sågbyggnad från 1920-tal med ramsåg i drift till ca 1970. Välbevarad mindre ramsågsanläggning.

Myrhults såg. Myrhult, Töreboda kommun
Större ramsågverk i drift. Verksamheten började 1939 med cirkelsåg och lokomobil. Den nuvarande Bolinderramen köptes 1974. I verksamheten ingår även ett hyvleri.

Cirkelsågar

Klingsågverk tillhörande Skofteby gård, Norra Härene socken. Skofteby 1:8, Lidköpings kommun
Se mejerier i prio 2.

Sågmetod ej angiven

Risa gård, Risa 1:10, Sandhults socken, Borås stad
Snickarverkstad samt ett sågverk, som fortfarande är i drift. Ej närmare beskrivet.
Övrig bebyggelse är en mangårdsbyggnad.

Skummenäs 1:6, Ambjörnarp socken, Tranemo kommun
Byggnaden är uppförd omkring 1900. Inrymmer förutom såg även spånhyvel.
Anläggningen har drivits med vattenhjul av överfallstyp. Gott skick.

Sågar i samlad verksamhetsmiljö

Ollestad säteri, Ollestad 5:1, Hov socken, Herrljunga kommun
Såg och snickeriverkstad. Del av miljön på en större gård där även expeditionshus, före detta drängstuga, matsal 1954, smedja, personalbostad 1950, garage, ladugård ca 1870, svinhus, virkesförråd 1960, ställverkstad, ställverk, sädesmagasin och reservställverk ingår

Skatta kvarn, Östad 9:5, Östads socken, Lerums kommun
Såg i kombination med kvarnverksamhet. Se Skatta kvarn prio 2.

Mölnbacka såg och kvarn, Hajom socken, Mölnbacka 3:1, Lillegård, Marks kommun
Sågbyggnad från 1945. Anläggningen fortfarande i drift 1984. Övrig bebyggelse är en kvarn från 1875 uppförd helt i natursten med strukna fogar samt en mjölnarbostad från 1925.

Hönsa såg, Ransberg socken, Mobolet 1:1, Tibro kommun
Bygganden uppförd som såghus 1940-talet. Ramsåg från Värings ångsåg 1946. Viss drift fortfarande (legosågning). Välskött maskinutrustning

Hällstorp 1:2, Rommele socken, Trollhättans kommun
Före detta såg – ej angivet byggår. Ingår i en gårdsmiljö med två bostadshus (1820 respektive 1914) samt en ladugård

Snickerier/snickeriverkstäder

Nässlehult 1:4 Källäng, Bollebygds socken, Bollebygds kommun
x-6400777 y-1306520

Liten möbelfabrik/snickeriverkstad som fungerat som familjeföretag med storhetstid på 1950-talet. Alla maskiner finns kvar men byggnaden är i dåligt skick och används inte idag (2005). Borås museum har 2004 gjort en dokumentation av byggnaden.

Snickeriverkstaden uppfördes 1918. Den utgörs av en vinkelbyggnad i en våning med källare och vind. Källarmuren är av natursten. Byggnaden är knuttimrad, genomgående med liggtimmer förutom den norra gaveln där det är stående virke. Fasaden är klädd med rödmålad locklistpanel. Den södra sidans yttervägg är täckt med plåt, denna del är också den mest skadade och det går invändigt att se svampangrepp och röta. Sadeltaket är klätt med tvåkupigt tegel samt plåt på norra sidan.

Enligt Borås museums dokumentation har byggnaden inte förändrats nämnvärt sedan uppförandet, inte heller de olika rummens användning. I snickeriverkstaden finns tre snickeribänkar kvarn, en under varje fönster. I detta rum finns en eldstad, där man kokade lim och som gav värme för virkestorkning.

Även angränsande rum användes som snickeri. I detta finns en bakugn som användes flitigt i hushållet. Då det var en stor familj räckte inte boningshusets ugn till, således bakade man också här. Degen bereddes i köket och bars sedan upp till snickeriet.

På vinden var en måleriverkstad inredd. Kallvinden användes till torkutrymme samt förvaring. Källarutrymmet har använts som tvättstuga och här finns en eldstad för tvättgryta.

Maskinverkstadens utrustning: en planhyvel *Waco Halmstad Sverige nr 214*, en rikthyvel och en fräs från *Askersunds mekaniska verkstad*, en klingsåg Nils Svensson, Örtofta, en fräs *Jonsereds fabriker no 24908*, en puts och en bandsåg. Maskinerna är remdrivna och kraftkälla är en el-motor.

Nuvarande ägare har nyligen beviljats byggnadsvårdsmedel av länsstyrelsen men har trots detta inte ansett sig klara av att rusta upp byggnaden.

Olstorsvägen, Stannum 2:18, Stora Lundby socken, Lerums kommun
Snickerifabrik uppförd på 1930-talet som benmjölstamp. Byggnaden har förutom förändringen av funktion ändrats över åren men har kvar sin karaktär. Interiört finns remdrift och äldre maskiner bevarade.

Drägveds snickeri, Häcksvik socken, Drägved 1:6, 1:7, Svenljunga kommun
Modernt snickeri inrett under 1960-talet i tidigare sågbyggnad av ej redovisad ålder. I miljön finns även kvarn, kraftstation och stall.

Acklinga snickeri AB, Acklinga socken, Perstorp 3:7, Tidaholms kommun
Intressant snickerimiljö på landsbygden, startad 1936, med bostadshus, ekonomibygnader och relativt nybyggd snickeribygnad (1974). En av de äldsta i drift varande snickeriverkstäderna i Tidaholms kommun.

Blidsberg 2:15, Blidsbergs socken, Ulricehamns kommun
Fabriksbyggnad och lager uppförda 1925 i två och ett halvt plan. Trä med liggande fasspontpanel. Tidigare snickerifabrik, exteriört och interiört välbevarad där remdrivna maskiner ingår i utrustningen.

Algutstorps snickerifabrik, Skarstads socken, Stora Algutstorp 1:20, Vara kommun
Verksamheten startade 1896 – med tidig inriktning på hästvagnar – från 1930 köksinredningar. I drift till 1967. Äldsta delen från 1908.

Övrig träindustri

Hestra 2:20, Bollebygds socken, Bollebygds kommun, x-6402259 y-1307579

Trämjölfsfabrik uppförd ca 1947 på en gammal såg- och kvarnplats vid Nolån.

Maskinerna drevs av egen producerad elkraft. Råvaran var barkfri spån som maldes till trämjöl i en process som liknar malning av säd. Trämjölet användes av Forshaga AB vid tillverkning av linoleummattor.

Verksamheten upphörde ca 1970-1975. I miljön finns även ett bostadshus, ladugård och en verkstadsutbyggnad, källare och en lekstuga. De flesta maskinerna finns kvar vilket gör att tillverkningsprocessen går att överblicka.

Fabriksbyggnaden ligger precis intill Nolån och är uppförd i vinkel med sadeltak klätt med korrugerade asbestcementplattor. Den norra vinkeln har två våningar och den södra vinkeln har en våning. Hela byggnaden vilar på en suterrängvåning av betongsten och grunden utgörs av gjuten betong. Första och andra våningens väggar är klädda med vitmålad locklistpanel. Suterrängens betongsten är putsad åt norr och väster men har lämnats oputsad åt söder och öster. Grundens gjutna betong är också oputsad. I anslutning till fabriken ligger en förrådsbyggnad av betongsten med sadeltak i korrugerad plåt.

För framställningen av trämjöl användes en vattenturbin som producerade el-kraft till de motorer som drev anläggningen.

Maskinutrustning endast översiktligt dokumenterad: ett kraftverk, fyra gjutna stenpar och tre frivängande plansiktar *AB VEBE kvarnmaskiner, Björköby 1950, 1951 respektive 1955.*

Verkstäder och smedjor

Verkstäder

I samlad verksamhetsmiljö

Inga objekt i prioritering 2.

Angivet byggår

Erik Johanssons smidesverkstad, Fårekulla 1:34, Remmene socken, Herrljunga kommun

x-6440980 y-1330320

Smidesverkstad uppförd 1931. Stående locklistpanel. Kring 1950 hade smedjan sex personer anställda. Inriktad på smidesprodukter till jordbruket, redskap och maskiner. Anläggningen är välbevarad och tidstypisk. Bostadshus från 1931.

Till det yttre är anläggningen välbevarad. Idag inrymmer byggnaden ett cementgjuteri. Kvar av den ursprungliga utrustningen finns endast en mekanisk plåtsax.

Vinninga tröskverksfabrik, Sunnersbergs socken. Sävare 5:13, Lidköpings kommun

Fabrik för tillverkning av tröskverk. Verksamheten startade 1916 och lades ned på 1950-talet.

Fabriksbyggnaden är idag i relativt gott skick.

Steröd 2:2, Hjärtum socken, Lilla Edets kommun

Verkstad från 1940-talet. I miljö med bostadshus (1800-1850), ladugård (1800, 1903), hönshus (1901), stenkällare/bod (1890) och hönshus (1940-tal).

Ej angivet byggår

Hornäs gård, Ålekulla socken, Hornäs 1:2, Marks kommun

Verkstad 1900-tal, ingen närmare precisering av byggnaden i inventeringen från 1988, men hela gårdsanläggningen är utpekad som värdefull enligt

hembygdsföreningen. Övrig bebyggelse: bostadshus 1880, undantagsstuga ca 1880 samt källare med källarvind.

Ej beskriven

Adolfssons Smide, Tranemo kommun

Efter att Bollsjö glasbruk hade lagts ner 1881 var det ingen verksamhet där förrän 1918. Där det gamla sliperiet hade legat började Wilhelm Adolfsson med smidestillverkning. Yrket och firman har gått i arv, först till hans son Georg och sedan till hans sonson Leif som idag driver verksamheten tillsammans med sin son Jörgen. Anläggningen har ej besökts/inventerats 2005.

Smedjor

I samlad verksamhetsmiljö

Ribbingfors, Ämnehärads socken, Gullspångs kommun
Smedja i miljö med mejeri.

Väne-Åsaka 9:5, Skulegården, Väne-Åsaka socken, Trollhättans kommun
Gårdsmedja från 1800-talet. Gården fungerade under 1800-talet som gästgiveri och skjutsstation. Övriga byggnader är bostadshus, ladugård, magasin, vagnslider och hönshus.

Fjällakvarn, Säterkullen 2:7, Skövde kommun
Smedja. I miljön finns även en kvarn 1870 och ett sågverk. Se närmare beskrivning under kvarnar.

Dimboholms gårdssmedja, Dimbo socken, Dimboholm 1:1, Tidaholms kommun
Gjuthusbyggnad från ca 1850 uppförd som smedja, Dimboholms gård.
Verksamhet till mitten av 1960-talet. Maskinutrustningen drevs av elmotor via lin- och remtransmissioner, vilka finns kvar. Gårdsmejeri på samma gård.

Strömma gård, Sätilla socken, Strömma 1:1, Marks kommun
Strömma smedja – se kvarnar prio 2.

Smedja med ändrad verksamhet

Inga objekt i prioritering 2.

Angivet byggår

Östads säteri, Östad 15:1-12:1, Långareds socken, Alingsås kommun
x-6430851 y-1298538

Smedja uppförd 1890 i tegel och resvirke med gulmålad locklistpanel, tak av röd falsad skivplåt. Locklisten avslutas nertill med en spetsig form. Underhållsarbeten har nyligen genomförts på delar av byggnaden. Dock är murteglet delvis fuktangripet med frostsprängningar som följd. Sprickbildning syns också på flera ställen i murverket. Smedjan används idag som förråd och är tömd på det mesta av sitt ursprungliga innehåll.

Den ligger i en samlad verksamhetsmiljö – ett säteri där huvudbyggnad 1774, bostadshus, elevbostäder, skolbyggnad, ladugård, magasin, vagnslider och stall ingår. Säteriets verksamhet drivs av stiftelse. Något intresse för att göra smedjan tillgänglig för allmänheten finns inte.

Sätuna 1:16, Sätuna socken, Falköpings kommun
Smedja från 1905 uppförd i sten. Karaktäristisk placering i vägskäl där äldre bysmedja tidigare stått. Bevarad exteriör liksom interiör och utrustning.

Boberg 1:7, Lunnabo, gårdssmedja, Grästorps kommun
Liten gårdssmedja med bevarad exteriör och interiör och ursprunglig placering avsides gården. Enkel lockpanel på väggar och enkupigt tegel på taket.

Stenarsröd 1:2, 1:4, Hjærtum socken, Lilla Edets kommun

Smedja från ca 1900 i trä med rödmålad lockpanel. Säg från 1901. Ingår i gårdsmiljö med bostadshus (1886), drängstuga (1898), brygghus/garage (1936), ladugård (1904-05), magasin/hönshus (1905/1923), vedbod (1915) samt källare (ca 1900)

Ansågs välbevarat 1976.

Kalvshult, Sätilla socken, Kalvshult 1:1, Marks kommun

Smedja från 1860, söder om sjön Kalven. Den ingår i gårdsmiljö med en såväl exteriört som interiört mycket välbevarad långloftsstuga från 1700-tal/1858. Övrig bebyggelse: ladugård (1870/1942), brygghus, stenkällare med vind (1860-tal) samt uthus (1900-tal). Saknar utrustning.

Horn 30:1 Smedslyckan, Horns socken, Skövde kommun

x-6490606 y-1388694

Bysmedja från 1899, vid inventeringstillfället i slutet av 1980-talet fortfarande i drift. Bostad på övervåningen. Exteriört i gott skick 2005, men ej dokumenterad interiört.

Kobergs slott, Koberg 1:1, Lagmansereds socken, Trollhättans kommun

Smedja från 1893 uppförd i sten med enkupigt tegel samt plåt. Ingår i en samlad slottsmiljö med ett 20-tal byggnader såsom själva slottet, kontor, bostäder, stall, ladugård, svinhus, magasin och silo. Förutsättningarna för en byggnadsminnesförklaring föreslogs i byggnadsinventeringen 1981.

Enligt uppgift från Kobergsbygdens intresseförening är numera (2006) ässja och övrig utrustning borta. Den före detta smedjan används som gårdsverkstad.

Hajstorps smedja, Hajstorp Göta Kanal, Töreboda kommun

x-6515160 y-1401718

Smedjan är byggd under kanalens tillkomsttid i början av 1800-talet och under 1930-talet byggdes den ut med en maskinverkstad. Idag drivs den ideellt, av Fredsbergs pastorats hembygdsförening, men användes ursprungligen av Göta Kanalbolaget. Dess verksamhet har hela tiden haft inriktning att sörja för Göta Kanalbolagets behov av smide och underhållsarbeten. Den är inte således inte en före detta agrar smedja.

Ej angivet byggår

Svalbacken 1:2, 1:6, Stora Mellby socken, Alingsås kommun

Gårdssmedja från sent 1800-tal med kallmurade väggar. Skorsten och bälg saknas.

Övre Steröd, Steröd 1:3, Hjärtum socken, Lilla Edets kommun

Smedja byggd 1850-1900-talet i timmer och klätt med faluröd träpanel.

Steröd 2:3, Nedre Steröd, Hjärtum socken, Lilla Edets kommun

Smedja från 1900-talet i timmer och plank täckt med faluröd träpanel.

Verkstad/källare (1900-1950-tal). Ingår gårdsmiljö med två bostadshus, ladugård och vagnslider/uthus.

Bergsgärde 1:2, Hjärtum socken, Lilla Edets kommun

Smedja från 1850-1900-talet i timmer. Ingår i gårdsmiljö med bostadshus (1800-1850), magasin, uthus och källarvind (1850-1900). Välbevarad exteriört 1976.

Torp 2:1, Östra Torp, Hjärtum socken, Lilla Edets kommun
Smedja från 1880-1900-talet i trä.

Norra Torp, Torp 4:6, Hjärtum socken, Lilla Edets kommun
Smedja/tvättstuga från 1850-1900-talet i trä.

Lilla Kleva gårdssmedja. Daretorps socken, Lilla Kleva 1:7, Tidaholms kommun
x-6447961 y-1398847
Troligen byggd under 1600-1700-tal. Mycket ålderdomligt utseende. Fungerade
som gårdssmedja fram till 1950-tal. Uppförd på en stengrund och knuttimrad med
brädtak.
Utrustning: Handdriven bläsbälg i trä, härd i murad natursten samt städ i järn och
en mängd av handverktyg. Skorstenen är borttagen men finns kvar intakt under
tak.

Väne-Åsaka 9:5, Skulegården, Väne-Åsaka socken, Trollhättans kommun
Gårdssmedja från 1800-talet. Gården fungerade under 1800-talet som gästgiveri
och skjutsstation. Övriga byggnader är bostadshus, ladugård, magasin, vagnslider
och hönshus.

Börsle 1:3, Börsle by, Väne-Åsaka socken, Trollhättans kommun
Smedja från 1800-talet i timmer med rödmålad slät, stående panel, delvis
opanelad. Tak täckt av tvåkupigt tegel. Övriga byggnader är bostadshus, ladugård,
stall, svinhus, hönshus, vedbod, magasin och källare. Utgör, enligt KMV-
programmet från 1991, en av kommunens bäst bevarade gårdsmiljöer.

Härene Nordgården 3:8, Södra Härene socken, Vargårda kommun
Välbevarad gårdssmedja. Renoverad under 2002. Bälg och skorsten finns kvar.

Ej beskrivna

Skatta kvarn (smedja), Östad 9:5, Östads socken, Lerums kommun
Se kvarnar prio 2.

Haby gård, Skene socken, Haby gård 4:6, Marks kommun
Smedja 1900-tal, ej beskriven. Stor gård med övrig bebyggelse, såsom bostadshus
1750, flygelbyggnad 1963, ladugård silobyggnad 1969, vagnslider 1900, magasin
1800, tre stenkällare, arbetarbostäder 1800- och 1900-tal.

Stora Våring, Skövde kommun
Välbevarad smedja belägen i Vårings samhälle på tomten intill nuvarande
Skaraborgsbanken. Ej med i Skövdeinventeringen.

Kraftverk

Kraftverk uppförda för kommersiell distribution av elkraft

Sångåsens kraftstation, Gisslefors 1:1, Bollebygds socken, Bollebygds kommun
Mindre kraftstation uppförd 1938 i en funktionalistisk stilutformning.
Anläggningen förses med vatten via en tub i järn från Stora Gissletjärn. Vattnet leds vidare till att ge kraft till ytterligare en anläggning, Gisslefors kraftstation.

Gisslefors kraftstation, Bollebygds kommun
Anläggningen är uppförd 1927 i tidstypisk klassicerande tegelarkitektur. Ingår tillsammans med Sångåsens kraftstation i ett system. Båda stationerna är uppförda av Hultafors kraft AB, en kraftverksrörelse utvecklad från tumstocksfabriken i Hultafors.

Röds kraftverk
Röds kraftverk, Västerlanda socken, Lilla Edets kommun
x-6446941
y-1281387

Röds kraftverk ligger intill Västerlandaåns drygt 25 meter höga vattenfall.
Kraftverket byggdes 1948 och togs i bruk efter en vattendom 1950. I dag produceras cirka 150 000 kWh/år. För el-produktionen svarar en liten francisturbin tillverkad 1904 på Brevfvens bruk i Närke.
Ägaren har förberett anläggningen för ett ökat energiuttag genom att installera ytterligare två francisturbiner samt ännu en tub. Den nya utrustningen har dock inte tagits i bruk ännu (2006).

Kommersiella kraftverk med ursprunglig annan användning

Holmens kvarn, Resville socken. Resville 4:8, Lidköpings kommun
Kraftverk i drift. Verksamheten nedlagd sedan länge. Kvarnen troligen uppförd eller ombyggd på 1920-30-talet. Numera finns ett mindre kraftverk i byggnaden. Till kvarnen finns ett större välbevarat magasin.
Kvarnbyggnaden är exteriört i relativt välbevarat skick.

Kraftverk i samlad verksamhetsmiljö

Snipebro 1:1, Floby socken, Falköpings kommun
Tvåvånings kvarnbyggnad uppförd, så när som på gavelröstena, helt i gråsten under 1880-talet. Våningsplanen markerade i fasad med annan stensort i linje med fönsteröppningarnas stickbågar. Kvarnen är ombyggd till kraftverk. Stora spröjsade fönster. Intill ligger ett sågverk.

Stomskvarn, Uvered. Uvered 6:7, Lidköpings kommun
Kvarnbyggnaden nyuppfördes efter brand och stod klar 2002. Underkvarn är kvar intakt med kraftverk i drift. Kvarnen används som möteslokal. Kvarnen ingår i en sammanhållen kvarnmiljö med Brokvarn (prio1) på östra sidan ån Lidan.

Brokvarn, Uvereds socken, Brokvarn 3:1, Lidköpings kommun
Se sågverk prio 1.

Drägveds kvarn, Häcksvik socken, Drägved 1:6, 1:7, Svenljunga kommun
Kvarnanläggning uppförd under 1800-talets andra hälft. Turbindrift från 1927 som även gav kraft till ett elkraftverk. Påbyggd till två våningar 1938. Kvarnverksamheten upphörde 1979. Interiört och exteriört välbevarad. Vid kvarnen har funnits en såg som flyttats, i sågbyggnaden finns numer ett snickeri.
Se även kvarnar och snickerier prio 2

Hönsa kvarn, såg och elverk, Ransberg socken, Hönsa 5:4, Tibro kommun
Ursprunglig kvarn 1600-tal, nuvarande kvarn 1891. Kraftverk 1919. Nytt kvarnverk installerat 1923. Kvarnen liksom såg i drift till 1960-tal. Förfallen exteriör.

Kullö kraftverk, Kulle 1:44, Tidaholms kommun
Uppfört 1895 för att förse Helliden med el (2000 volt). Bostadsdel tillbyggd 1910. Ytterligare bostadsdelar tillbyggda under 1930- och 1940-talet. Kraftverket gav också kraft till intilliggande Kullö sågverk. Fortfarande i drift, två francisturbiner.
Se även rubriken *sågverk i prio 2*.

Annefors kvarn, Fröjered socken, Fröjered 6:1, Tidaholms kommun
Äldsta delar från 1700-talet. Tillbyggd 1918. 1929 kraftverk för direktdrift av kvarn, nuvarande kraftverksbyggnad 1944. Kvarnverksamhet till 1960-talet, kraftverket drivs fortfarande.

Kraftverk – aktuell verksamhet ej preciserad

Vistaholms kvarn, Vistaholm 2:3, Falköpings kommun
Vistaholms gård, anor från 1600-talet. Kvarnbyggnad från 1880-talet, turbin och kraftverk 1918-20. Kvarnen nedlagd 1950-talets början.
Välbevarad kvarnbyggnad med maskinutrustningen kvar

Sörbylund 1:5, Skövde kommun
Litet vattendrivet elkraftverk vid Ösan som försåg gården Sörbylund med elektricitet. Ursprungligen uppfört 1893 och därmed ett av landets tio första växelströmskraftverk.
Anläggningen ombyggd 1913 och 1935. Från det sistnämnda året är troligen merparten av den elektriska utrustningen. Ursprunglig dekorativ exteriör bevarad.

Garverier

Lugnet 11, Södergatan 40, Grästorps kommun
Boningshus och garveri uppfört 1870. Sko- och läderhandel fanns tidigare i bostadsdelen. Spritputsade väggar med släta lister. Enkupigt tegel på taket.

Götene garveri, Götene socken, Kv Plommonet, Mariestadsvägen, Götene kommun
Anlagt 1885, i drift till 1927. Under senare delen även skoförsäljning. Gesällkammare. Loftgång, torkning av läder och skinn.

Bergunda 3.6, Vads socken, Tidän, Skövde kommun
Tvåvånings garveribygnad med högt tak och svalgång troligen uppförd under mitten av 1800-talet. Det framgår ej om byggnaden är flyttad till nuvarande plats.

Broholm 1:1, Skövde kommun
Timrad garveribygnad från 1870 med källarvåning av tegel. Driften lades ned 1917.

Bankälla 2:2, Värings socken, Skövde kommun
Garveri byggt i två våningar från slutet av 1800-talet. Verksamheten upphörde 1911. I miljön finns även manbyggnad 1873 och ladugård 1925.

AB Forssa Läderfabrik, Madängsholm. Baltak socken, Madäng 17:1, Tidaholms kommun
Ursprung tidigt 1800-tal. Aktiebolag 1934, 18 anställda 1945. Nedlagt 1950-talets mitt. Kompletta byggnadsbestånd i dåligt skick, enda kvarvarande garveribygnaden på landsbygden i Tidaholms kommun. All maskinell utrustning borttagen.

Torvströfabriker

Hässleholmens torvströfabrik, Lyrestads socken, Mariestads kommun
Startade 1930 som nödhjulsarbete, Träbyggnad från 1935, 1973 hydraulisk balpress.

Kyrkefalla torvströfabrik och såg, Kyrkefalla socken, Backen 1:29, Tibro kommun
Anlagd 1905 och i drift fram till 1950-talet. Sågen lades ner 1997.
Torvströproduktion som jordförbättringsmedel inom jordbruket. Ett bra exempel på landsbygdsbaserad tidig industri.

Stärkelsefabrik

Inga objekt i prioritering 2.

Linoljeslageri

Inga objekt i prioritering 2.

Tjärproduktion

Inga objekt i prioritering 2.

Fröklängningsanstalt

Inga objekt i prioritering 2.

Kalkbruk

Berga kalkbruk, 5 km nordost om Falköping, Falköpings kommun
Anlagt i början av 1800-talet, drift fram till 1931 då Berga Nya Kalkbruk anlades i närheten med drift fram till slutet av 1950-talet. Omfattande rester av den tidigare verksamheten finns kvar.

J. Janssons kalkbruk, Stenbrottet 1:2, 2:1, Falköpings kommun
Anlagt 1850 av J Jansson, sammanslaget något senare med Stenbrottets kalkbruk. Kalkbränningen upphörde på 1960-talet, fortsatt tillverkning: trottoarplattor fram till 1975.

Råbäcks kalkbruk, Götene kommun
Nedlagt 1960. Ett av de största. Vidsträckt relativt intakt bruksområde.

Brattefors Kalkbruk AB, Götene kommun
Grundat 1917 och fortfarande i drift (2005). Framställning av grus till tennisbanor.

Blombergs kalkbruk, Götene kommun
1870-tal till 1954. Relativt intakt bruksområde.

Trolmens kalkbruk, Götene kommun
Nedlagt 1957. Bruksområdet intakt men övervuxet.

Lorentzons kalkindustri, Ottravads socken, Ottravad (s-2)(s-3), Tidaholms kommun
Kalkbruket startades i början av 1900-talet med en eller två ugnar. Kalk till jordförbättringsmedel och murningsarbete. I drift till 1957.

Brännerier

Inga objekt i prioritering 2.

Slakterier

Västbjörke 2:54, Norra Björke socken, Trollhättans kommun

Före detta slakteri och charkuteriaffär. Ingår i en miljö med ett bostadshus. Enligt uppgift från Åsaka-Björke hembygdsförening finns inget bevarat av vare sig slakteri- eller charkuteriaffärsverksamheten. Inte heller av den herrekipering och det snickeri som tidigare låg på platsen.

Tegelbruk

Inga objekt i prioritering 2.

Benstampar

Benstamp driven av vattenkraft

Rampekärrens såg, spånhyvel och benstamp, Velinga socken, Rampekärr 1:1, Tidaholms kommun

Uppfördes 1895, i drift till åtminstone 1947. Verksamhet tidigare på platsen, inriktning osäkert. Enda anläggningen av detta slag i Tidaholms kommun. Se även sågar prio 2.

Benstampar drivna av vindkraft

Västölet 3:32, Väderbenstamp, Grästorps kommun

Mindre regelverksbyggnad från 1920 klädd med locklistpanel och tak med enkupigt tegel. Vingarna borttagna i övrigt välbevarad med krossverk.

Vara väderbenstamp, Vara samhälle, kv Snickaren, Vara kommun
x-6462882 y-1333198 (ca)

Denna kombinerade kvarn och benstamp uppfördes enligt uppgift på 1870-talet på gården Ekeråsen i Bäreberg. Den flyttades till Vara folkhögskolas forngård 1938.

Väderbenstampen är en mycket speciell byggnad och utgör en helt egen väderkvarnstyp. Varken vingarna eller huset är nämligen vridbara. Den är dessutom förhållandevis liten, endast ca 2,5x2,5 meter nertill och ca 4 meter hög. Den omålade byggnaden har ett litet spånklätt sadeltak och spånklädda väggar åt öster och väster, medan väggarna åt norr och söder är klädda med okantad lockpanel. Vingarna sitter på väderbenstampens södra sida.

Vingarna driver en axel, som när den roterar lyfter fyra stampar. Dessa utgörs av fyra vertikala stockar, i nedre delen skodda med järn. Dessa stockar lyfts upp och faller sedan ner av sin egen tyngd varpå de i en behållare krossar djurben till småbitar. Dessa mals sedan till benmjöl som användes som jordförbättringsmedel. Speciellt med väderbenstampen i Vara är att vingarna, när vinden blåser är andra hållet, även driver ett kvarnverk och ett litet stenpar. Detta innebar att man antingen fick mala säd/benmjöl eller stampa ben beroende på vindriktningen. Utrustning: vingar samt axel och kraftöverföring, fyra benstampar, ett litet stenpar och en liten påfyllningstratt.

Vadmalsstampar

Objekt i samlad verksamhetsmiljö

Stampen. Baltaks socken, Madängsholm 2:1, Tidaholms kommun
Uppförd 1844, beredningsstamp och vadmalsstamp. Träbyggnad med grädfärgad locklistpanel. Utgör en del av komplexet Madängsholm.

Ullsprinneri och ullväveri

Inga objekt i prioritering 2.

OBJEKT PRIORITET 3

Kvarnar

Vattendrivna kvarnar

Uppförda före 1860

Inga objekt i prioritering 3.

Uppförda efter 1860

Surte före detta kvarn/idag glasbruksmuseum, Nödinge socken, Ale kommun
Gamla kvarnen i Surte uppfördes från ca 1860 och är en av få kvarvarande byggnader från brukets grundande. Byggnaden har tre våningar och ett sadeltak täckt med plåt. Stommen är av sten med vit puts.

Kvarndriften lades ner 1905 och en kraftstation inrättades i byggnaden. Här har också funnits badhus med simbassäng och tvättinrättning för brukets anställda, verkstadsskola, modellsnickeri samt kontor och telefonväxel.

Trots att byggnaden ursprungligen är en kvarn förknippas den starkt med glasbrukets och det äldre Surtes historia. Sedan mitten av 1980-talet är den före detta kvarnen nämligen museum för Surte glasbruks historia och produktion. I lokalerna finns numera också en glashytta. Som kvarn betraktat berättar den emellertid inte längre någon historia.

Ryckla kvarn, Äspås 1:6, Falköpings kommun

Ursprung troligen 1700-tal, nuvarande byggnad från runt sekelskiftet 1900, ingen verksamhet de senaste 40 åren. Originellt och ålderdomligt utseende, komplett vad gäller byggnad och utrustning.

Västerbro kvarn, Holmestads socken, Bybacka 2:18, Götene kommun

Anlagd 1936, nedlagd 1977.

Sägersta kvarn, Råbäck, Medelplana socken, Råbäck m.fl, Götene kommun,
x-6501076 y-1357554

Uppförd 1887, driften sedan länge nedlagd. Välbevarad mjölnarbostad från 1838. Renoverad/rekonstruerad i början av 1990-talet. I kvarnen fanns tidigare även en såg, därav namnet Sägersta.

Vattendriven kvarn i tre våningar. Den är i drift och nuvarande ägare använder den för privat bruk, bland annat som ett slags kombinerad konferens- och visningslokal. Kvarnen drivs av en Granbäckens turbin som köpts in utifrån. Från två nyrenoverade dammanläggningar med rörligt utskov leds vattnet in i turbinen via en rekonstruerad ca 50 meter lång trätub. De båda dammarna är relativt små och dammkropparna samt dammkrönet består av hästskoformat murverk i kalksten. Stensättningen pågick mellan 1997 och 2001. Inne i kvarnen avslutas

vattenvägen med en bottenventil för att tuben hela tiden skall vara vattenfylld även då kvarnen står still.

Såväl de två stenparen på andra våning som tillhörande kugghjul i bottenvåningen har köpts in utifrån. Säckhissen har inte återskapats. Gångbron in till tredje våning är helt nybyggd. Delar av stenkranen är dock original.

En dokumentation av kvarnen skall finnas. Den är gjord av en Stefan Smedjegård.

Hulekvarn, Mölltorps socken, Gällsebo 2:1, Karlsborgs kommun
x-6492000 y-1418084

Enhjulig kvarn med ett stenpar, belägen mellan Gällsjön och Vikbotten. Kvarnplats sedan 1600-talet, nuvarande byggnad från 1870-talet, nedlagd 1940-talet. Kraftigt förfallen. Kvarnhjul och hjulaxel borta.

Biskopskvarn, Resville socken. Biskopskvarnen 1:1, Lidköpings kommun
Kvarnen uppfördes 1888. Resville är en gammal kvarnplats och det har funnits fler kvarnar på denna plats. Exteriört är byggnaden troligen i ursprungligt skick men interiört ombyggd till samlingslokal.

Rygga kvarn, Fotskäls socken, Grevared 3:3, 4:2, Marks kommun
Kvarnen uppförd 1885.

Rasefors kvarn, Ardala 2:2, Västra Gerums socken, Skara kommun
x-6472590 y-1355190

Uppförd i två våningar av sten 1863. Tillbyggd med en tredje våning 1900. Den övre våningen är därefter förändrad på nytt och har ett modernare utseende. Till kvarnmiljön hör ett stort rödfärgat magasin av regelverk samt ett bostadshus från ca 1915. Tillsammans med Biskops kvarn intill bildar kvarnen en fin helhetsmiljö. Kvarnen är ombyggd till bostad.

Kvarngården 3:1, Varnums socken, Ulricehamns kommun
Kvarn uppförd 1915. Två och ett halvt plan i timmer klätt med locklistpanel. I miljön finns även bostad 1800-tal, vedbod och ladugård.

Åräs kvarn, Åräs 3:3, Kölingareds socken, Ulricehamns kommun, x-6419945
y-1372095

Kvarn 1931. Två och en halv våning, nedre i sten, övriga i trä med locklistpanel. Kvarnen ingår i herrgårdsmiljön vid Åräs säteri och förvaltas av hembygdsföreningen.

Kvarnen är idag ombyggd till restaurang.

Lidaborgs kvarn, Edsvära socken, Borga 4:7, Vara kommun
Uppförd 1896. Tidigare drivet av 30 fots vattenhjul. Stor magasinsbyggnad.
Delvis i drift

Byggår ej angivet

Sjörås kvarn, Österplana socken, Hönsäter 5:1, Götene kommun
Under Hönsäter vid Sjöråsan, med anor från 1300-talet. Kvarnbyggnad i dåligt skick

Lundabo gård, Älekulla socken, Lundabo 1:3, Marks kommun

Kvarnen ligger vid Lundaboån, nordost om Älekulla kyrka. Övrig bebyggelse är bostadshus 1850, ladugård 1906, undantagsstuga ca 1880, garage och jordkällare.

Hemmingtorps kvarn, Skövde kommun

Herrekvarns kvarn, Dimbo socken, Tidaholms kommun
Nedlagd kvarn med dammanläggning.

Objekt i samlad verksamhetsmiljö

Mölneby 1:2, Östra Frölunda socken, Svenljunga kommun

Kvarn x-6359475 y-1333600

Kraftverk x-6359655 y-1333575

Kvarnbyggnad vid Lillån, sydväst om gårdsanläggningen. Kvarnen ligger i bruksmiljö där även ett mejeri ingår.

Gårdsmiljö med mejeri, kvarn och kraftverk. Mejeriets byggnadsstomme visar den tidigare funktionen men byggnaden saknar alla installationer. Mjölken köptes in från leverantörer och upphörde under 1950-talet. Mejeriet producerade i huvudsak runmärkt smör i 2000 liters kärnor.

Kvarnen lades ner 1962 och har sedan dess haft funktion som bostad, mekanisk verkstad (flera maskiner finns kvar). Kraftstationen är i privat ägo och producerar 1,5 milj kW/h per år. Den byggdes 1907 vid en fallhöjd på 3.8 meter. Det finns två turbiner; en äldre francisturbin från 1907 på 130 Hkr samt en kaplanturbin (Hitzinger) från 2002. I taket finns en travers tillverkad i trä.

Objekt med ändrad verksamhet

Inga objekt i prioritering 3.

Vinddrivna kvarnar

Uppförda före 1860

Inga objekt i prioritering 3.

Uppförda efter 1860

Hallandsbergs kvarn, Torsö socken, Hässlestad 2:28, Mariestads kommun

Väderkvarn, holländare, uppförd ca 1890. Driften elektrifierades ca 1927.

Brödsädmalning fram till 1940-tal. Hembygdsföreningen har försökt få ägaren att gå med på att låta föreningen ta hand om den, men ej lyckats. Idag (2005) är den mycket förfallen.

Byggår ej angivet

Inga objekt i prioritering 3.

Objekt i samlad verksamhetsmiljö

Inga objekt i prioritering 3.

Objekt med ändrad verksamhet

Inga objekt i prioritering 3.

El/ångdrivna kvarnar

Ombyggd till el- eller ångdrift

Inga objekt i prioritering 3.

Uppförda för el- eller ångdrift

Låstads el-kvarn, Låstads socken, Låstad 4:17, Mariestads kommun
Uppförd 1937, drift fram till 1966.

Äskekärrens el-kvarn, Bredsätters socken, Svanerödjan 1:17, Mariestads kommun
Uppförd 1935, kvarn med spannmålshandel och fodervaruaffär. Nedlagd.

Kalltorps kvarn, Kalltorp 4:1, Rommele socken, Trollhättans kommun
Kalltorp är en mycket stor gårdsdsanläggning med en manbyggnad, som enligt KMV-programmet från 1991 är från 1703, 1900 och 1917. Denna har under årens lopp genomgått ganska omfattande förändringar med bland annat fönsterbyten. Gården har ett **stort** antal imponerande ekonomibygnader. Dessa är ovanligt utformade med kraftiga överkragningar, utskjutande tak och småspröjsade fönster. Bland ekonomibygnaderna kan nämnas stall, ladugård, vagnslider, spannmålsmagasin, torkria och en el-kvarn x-6454563 y-1290227 som idag (2006) helt saknar utrustning och används av nuvarande ägare som festlokal. Gården är delvis mycket förfallen på grund av kraftigt eftersatt underhåll. I gengäld har bristen på underhållsätgärder inneburit att stor del av gårdens ursprungliga utseende och utformning har bevarats. Nuvarande ägare övertog gården för ett par år sedan och har för avsikt att rusta upp de flesta av byggnaderna. Däremot planeras i dagsläget en rivning av vagnslidret.

Länsstyrelsen i Västra Götaland har avsatt pengar för dokumentation av gården, vilket bedöms vara mycket angeläget då anläggningen står inför förändringar, hur omfattande är oklart.

I anslutning till Kalltorp finns dessutom ett kraftverk (kommunägt) med en imponerande rekonstruerad trätub samt ett antal före detta arbetarbostäder som inte har granskats närmare i detta skede.

Objekt i samlad verksamhetsmiljö

Inga objekt i prioritering 3.

Objekt med ändrad verksamhet

Norrkvarns kvarn, Lyrestad socken, Kanaljorden 1:2, Mariestads kommun
Uppförd på kanalbanken 1927. Stor putsad fyrvåningsbyggnad i klassicerande stil, samt äldre mindre putsat/reveterat hus. Drift fram till 1960-talet. Därefter mekanisk verkstad och bostad.

Kvarnar som inte är beskrivna

Baltorps kvarn, Barne-Åsaka socken, Essunga kommun

Nolkärrens kvarn, Breviks socken, Nolkärren 1:1, Karlsborgs kommun
Nedlagd kvarn tre km sydost om Mölltorps kyrka.

Ålanda kvarn, Ålanda 3:1, Lerums kommun
Kvarn.

Kvarnen Folkabo, Tidaholms kommun
Folkabo, 522 92 Tidaholm

Fors-Lunden 1:3, Lundens f d fideikommiss, Fors socken, Trollhättans kommun
Kvarn/magasin uppfört 1850-1900 i resvirke med faluröd lockpanel och tak täckt av enkupigt tegel. Ingår i gårdsmiljö med bostadshus, flygelbyggnad, arrendatorsbostad samt två uthus. Hembygdsrörelsen i trakten känner inte till anläggningen.

Käsantorps kvarn, Longs socken, Käsentorp 4:1, Vara kommun
Nedlagd kvarn. Delar av utrustningen, bland annat en dubbel valsstol *Vilhelm Beckman, Björköby*, är flyttad till Levene el-kvarn och är fortfarande i drift.

Vara valskvarn, Vara samhälle, Lagerhusgatan, Vara kommun
Anlagd 1923.

Spånga kvarn 1:1, Siene socken, Vårgårda kommun
Ej beskriven.

Åspekroken 1:4, Södra Härene socken, Vårgårda kommun
Kvarn från 1910-talet. Ej närmare beskriven. I miljön ingår även bostadshus och två uthus.

Mejerier

Andelsmejerier

Inga objekt i prioritering 3.

Uppköpsmejerier

Inga objekt i prioritering 3.

Gårdsmejerier

Angivet byggår

Backa mejeri, Backa säteri, Nödinge socken, Ale kommun
Mejeri uppfört 1875. Tillhör Backa säteri. Manbyggnaden är uppförd under 1700-talet. Ladugård och sädeslada är från 1870 och stallbyggnaden är uppförd 1875, samma år som mejeriet.

Trots att miljön är utvärderad i kulturminnesvårdsprogrammet från 1986 har det mesta av fägården rivits och det tillhörande landskapet exploateras nu för bebyggelse och golfbana. Mejeriet samt en trädgårdsmästarbostad och en smedja som tillhört Backa gård disponeras numera av Nödinge hembygdsförening.

Tidavads mejeri, Tidavads socken, Tidavad 2:20, Mariestads kommun
Uppfört på 1930-talet, gården har haft mejeri sedan åtminstone 1889. Nedlagt.

Horn 33:1, Bosgårdens gamla mejeri, Skövde kommun
Mejeribyggnad av trä med hög skorsten från 1900-talets första år.

Torpa 3:9, Torpa före detta säteri, Fors socken, Trollhättans kommun
Före detta gårdsmejeri inrymt i flygelbyggnad. Byggår ca 1910-1920. Ingår i samlad gårdsmiljö. Enligt inventeringen 1978 bör en byggnadsminnesförklaring övervägas, men idag är det före detta mejeriet bostad och relativt hårt rustat. Den trelängade fägården kommer troligen att rivas på grund av utbyggnad av riksväg 45.

Ej angivet byggår

Inga objekt i prioritering 3.

Samlad miljö

Almnäs mejeri, Norra Fågelås socken, Almnäs 1:1, Hjo kommun, x-6459590 y-1409462

Imponerande byggnad med nedervåning i tegel, övervåning i trä. Bostäder på övervåningen. Två trapphus finns på byggnadens västra långsida. Mejeridrift fram till 1960-tal. Idag bedrivs annan verksamhet i lokalerna. All utrustning saknas.

Mejerier med ändrad verksamhet

Inga objekt i prioritering 3.

Kategori ej beskriven

Angivet byggår

Kvarntorps mejeri, Forshems socken, Grönhult 1:1, Kvarntorp 1:1, Götene kommun

Anlagt troligen 1890, bostadsdel på övervåningen. Mejeridriften nedlagd 1940-tal.

Tidigare i miljö med tegelbruk, kvarn och såg.

Hjällö mejeri, Södra Fågelås socken, Hjällö 2:1, Hjo kommun

Från 1800-talets senare del, vitputsad tegelbyggnad. Byggnaden har börjat förfalla.

Södra Fågelås mejeri, Södra Fågelås socken, Ruder 1:9, Hjo kommun

Anlagd 1910, nedlagd 1948. Vitputsad mejeribygnad som är om- och tillbyggd.

Lagstorp 2:2, Skövde kommun

Mejeribygnad från 1851 med bottenvåning i granit och övervåning i trä.

Övervåningen ombyggd till elevhem 1933 då också tidigare putsad övervåning i stället kläddes med träpanel.

Ej angivet byggår

Essunga mejeri, Essunga socken, Essunga kommun

Vid bangården i Essunga.

Gökhem 2:1, Bältaregårdens mejeri, Gökhems socken, Falköpings kommun

Gjuttekniksbyggnad som inrymt mejeri från tidigt 1900-tal. Exteriört välbevarad.

Stockagårdens mejeri, Källby socken, Källby 5:2, Götene kommun

Nedlagt 1934, välhållen byggnad.

Elings mejeri, Elings socken, Eling 2:8, Vara kommun

Sedan länge nedlagd drift, bostad (1970-tal), i gott skick.

Emtunga mejeri, Önums socken, Emtunga 1:2, Vara kommun

Stenbyggnad i klassicerande stil.

Siggessärdens mejeri, Edsvära socken, Borga 1:9, Vara kommun

Mindre tegelbyggnad, nedlagt.

Wångaby mejeri, Norra Vånga socken, Vånga 9:2, Vara kommun

Liten stenbyggnad.

Krusagården 1:9, Horla socken, Vårgårda kommun

Mejeri från omkring 1910. Ej närmare beskrivet.

Samlad verksamhetsmiljö

Inga objekt i prioritering 3.

Mejerier med ändrad verksamhet

Sjogerstad 16:1, Skövde kommun

Mejeri från 1903 av tegel med valmat, brutet tak och bevarad hög skorsten. Ombyggd med tegel i flera omgångar. Mejeriverksamhet till 1980. Ändrad verksamhet.

Övriga mejerier

Vara kommun

Jungs mejeri, Jungs socken

Kartegårdens mejeri, V Bitterna socken

S Lundby mejeri, S Lundby socken

Trävads gamla mejeri, Trävads socken

Trävads nya mejeri, Trävads socken

Ulvstorps mejeri, Sparlösa socken

Önums centralmejeri, Önums socken

Essunga kommun

Fåglums nya mejeri, Fåglums socken

Haga mejeri, Bärebergs socken

Lekåsa mejeri, Lekåsa socken

Tumlebergs gamla mejeri, Essunga socken

Tumlebergs nya mejeri, Essunga socken

Skara kommun

Märene, Skånings Åsaka socken, Skara kommun, mejeri ej beskrivet.

Träindustrier

Vattendrift

Ramsågar

Finns under samlad verksamhetsmiljö.

Cirkelsågar

Inga objekt i prioritering 3.

Sågmetod ej angiven

Inga objekt i prioritering 3.

Sågar i samlad verksamhetsmiljö

Osets kvarn, Oset 1:6, Hössna socken, Ulricehamns kommun
Sågverk vid kvarnanläggning. Två turbiner drev såg, kvarnverk och en generator.
Ej beskriven i inventeringen 1990.

El/ångdrift

Ramsågar

Härja såg, Härja socken, Härja 2:4, Tidaholms kommun
Uppfördes 1928, ramsåg med dubbelt kantverk, nedlagd sedan 10-15 år.

Häggetorps sågverk AB, Kyrkefalla socken, Häggetorp 5:6, Tibro kommun
Anlades 1973, med ramsåg från 1940-tal som ingår i en modern såglinje. Idag helt automatiserad process.

Cirkelsågar

Inga objekt i prioritering 3.

Sågmetod ej angiven

Gesebol 2:8, Bollebygds socken, Bollebygds kommun
Såg uppförd mellan 1930-1960. Elektrisk drift.

Kyrkebyn 2:23, Bollebygds socken, Bollebygds kommun
Såg uppförd 1942. Funktionen har varit gårdssåg.

Äskekärrens såg, Bredsätters socken, Svanerödjan 1:14, Mariestads kommun
Anlagd 1921, ångsåg i samband med anläggande av Östra Kinneskogens
skogsbana till järnvägen Mariestad-Kinneulle. Såghus med fristående maskinhus,
engelsk ångmaskin av lokomobiltyp. Dåligt skick.

Sågar i samlad verksamhetsmiljö

Inga objekt i prioritering 3.

Drift med förbränningsmotor

Ramsågar

Inga objekt i prioritering 3.

Cirkelsågar

Inga objekt i prioritering 3.

Sågmetod ej angiven

Käckestads såg, Ullervads socken, Mariestads kommun (dieseldriven)

Såg vid Bromösund, Torsö socken, Mariestads kommun (dieseldriven)

Såg vid Rosendal, Eks socken, Mariestads kommun (dieseldriven)

Sågar i samlad verksamhetsmiljö

Inga objekt i prioritering 3.

Nuvarande driftsätt ej angivet

Ramsågar

Inga objekt i prioritering 3.

Cirkelsågar

Mariedals såg, Ova socken, Mariedal 3:1, Götene kommun
Mindre cirkelsåg.

Såg i Älekärr, Härja socken, Tidaholms kommun
Klingsåg.

Sågar vid Myggeberg, Lugnås socken, Mariestads kommun (två cirkelsågar)

Sågmetod ej angiven

Baljefors såg, Främmestads socken, Främmestad 2:10, Essunga kommun
Sågverksplats sedan 1700-talet, nuvarande byggnad från 1886 uppförd efter att den förra brunnit.

Djupatorp 1:1, Hov socken, Herrljunga kommun
Såg, ej beskriven i inventering. Gårdsmiljö med bostadshus, arbetarbostad, ladugård delvis i äldre skiftresverkskonstruktion, bryggghus, vagnsskjul och vedbod, byggnaderna uppförda under tidigt 1900-tal.

Lilla Älekulla, Älekulla socken, Lilla Älekulla 1:7, Marks kommun
Såg – används ej. Årtal framgår ej. Övrig bebyggelse: bostadshus 1815, ladugård 1935-1937, garage, vedbod, källare och verkstad.

Sejerstads gård, Öxnevalla socken, Sejerstad 1:2, Marks kommun
Sågverk 1910-tal. Ej närmare beskrivet. Övrig bebyggelse är två bostadshus, ladugård, hönsbhus, magasin, rättarebostad, vagnslider samt jordkällare från 1800-tal samt tidigt 1900-tal.

Sågar i samlad verksamhetsmiljö

Nästakvarns såg, Källby socken, Nästakvarn 1:1, Götene kommun
Nedlagd kvarn och såg med halvstativram.

Rosskvarns såg, Kinne-Vedums socken, Rosskvarn 1:3, Götene kommun
Kvarn och såg vid Svartån, nedlagda 1964.

Skogsbo såg, Trävads socken, Vattenfall 1:11, Vara kommun
Nedlagt ramsågverk sammanbyggt med nedlagd kvarn.

Snickerier/snickeriverkstäder

Blixtens träförädlingsfabrik, Fridene socken, Fridene 5:14, Hjo kommun
Uppförd 1912, diverse snickerier, nedlagd 1940-tal.

Långåsen, Stenaskjum 1:4, 1:5, Bollebygds socken, Bollebygds kommun
Dåligt skick.

Gesebol 4:17, Bollebygd kommun
Uppförd under 1900-talet. Typisk för jord- och skogsbruken där man tillverkade så kallade Ballbomöbler.

Åsaka-Munkebo 1:4, Svartmaden, Väne-Åsaka socken, Trollhättans kommun
Före detta snickarverkstad från 1850-1900. Ligger intill ett bostadshus från samma tid.

Övrig träindustri

Inga objekt i prioritering 3.

Verkstäder och smedjor

Verkstäder

Torskogs bruk 3:9, Slottet, Västerlanda socken, Lilla Edets kommun
På godset anlades 1730-talet ett järnbruk för smide. Mellan 1867-1912 fanns här mekanisk verkstad och ett skeppsvarv. Varvet lades ner efter första världskriget. Inga ytterligare upplysningar vid kontakt med hembygdsrörelsen i området.

Artorp 1:16, Västra Tunhems socken, Vänersborgs kommun
Före detta skomakeriverkstad troligen från ca 1900.

Hol 4:17, affären, Larsgården, Västra Tunhems socken, Vänersborgs kommun
Affär (lanthandel) och skomakarverkstad. Huset flyttat till platsen 1888, byggdes till 1908. Även bostadshus flyttat till platsen i slutet av 1800-talet. Idag bostadshus

Smedjor

I samlad verksamhetsmiljö

Inga objekt i prioritering 3.

Smedja med ändrad verksamhet

Härestad 2:3, Haregården, Västra Tunhems socken, Vänersborgs kommun
Före detta smedja byggd omkring 1900. Ombyggd till traktorgarage på 1960-talet.

Angivet byggår

Kattunga 2:26, Ale-Skövde socken, Lilla Edets kommun
Smedja från 1800-1850 i trä. Faluröd väggpanel och tak täckt av lertegel. Ingår i gårdsmiljö med bostadshus (1800-1850), ladugård (1800-1850), verkstad/källare (1850-1900), källarvind (1850-1900), bod (1850-1900) samt garage (1950-talet).

Lunnevik 1:2, Ale-Skövde socken, Lilla Edets kommun
Före detta smedja från 1890-talet i trä och med faluröd stående panel. Ingår i gårdsmiljö med två bostadshus (1888 respektive 1940), lillstuga och jaktstuga (1890), ladugård (1920), magasin och källare (1880-talet) samt vagnslider och vedbod (1900-talet).

Ulvungstorp, Ekeslunda 2:4, Södra Vings socken, Ulricehamns kommun
x-6412745 y-1350630
Smedja 1866-87. uppförd i ett plan av trä. Verksamheten i smedjan pågick fram till 1960-talet. Viss utrustning finns kvar och hembygdsföreningen har rustat upp anläggningen.
Smedjan uppförd 1880 av timmer från ett stall i Södra Ving. År 1997 flyttades den till sin nuvarande plats. Skorsten, härd, bälg och städ är bevarade.

Stora Almås 3:6, del av Vänersborgs stad, Vänersborgs kommun
Före detta gårdssmedja från 1914. Ingår i en större jordbruksfastighet med bland annat huvudbyggnad (1914), f d arbetarbostäder (1800-tal samt 1947), f d stor ladugård/lada (1944-45), före detta magasin numera garage (1800-talet) och hönshus (ca 1940-tal).

Onsjö 2:2, Vassända före detta prästgård, del av Vänersborgs stad, Vänersborgs kommun
Smedja (1910-1930). Ingår som en viktig del av gårdsmiljön.

Härestad 6:3, Sjögården, Västra Tunhems socken, Vänersborgs kommun
Före detta smedja byggd 1929. Ingår i gårdsmiljö med mangårdsbyggnad och sju andra ekonomibygnader.

Ej angivet byggår

Torp 1:4, 2:2, Tunge socken, Lilla Edets kommun
Smedja av okänt årtal i timmer med rödmalad stående slät- och lockpanel samt med plåttak. Ingår i gårdsmiljö med bostadshus, ladugård, stall, lada, magasin, bod, källare och före detta undantag.

Ölanda säteri, Ölanda 2:1, Istrums socken, Skara kommun
x-6483045 y-1369535
Smedja troligen uppförd under 1700-talet. Vit spritputs och enkupigt taktegel. Övrig bebyggelse är en stor huvudbyggnad från 1725, två flyglar – den ena lär ha ursprung från 1600-talet, en före detta grindstuga, ett kapell som ursprungligen varit en jaktstuga samt ett stort magasin från 1900.
Smedja med tjocka väggar (ca 80 cm). Skorsten och härd finns kvar.

Åsaka 9:9, Grönelid, Väne-Åsaka socken, Trollhättans kommun
Smedja från 1890-talet i resvirke med lockpanel. Tak täckt med eternit. Ingår i gårdsmiljö med bostadshus, ladugård, svinhus, hönshus och vedbod.

Dammen 1:1, Brona, Fors socken, Trollhättans kommun
Gårdssmedja från cirka 1800-1850 uppförd natursten och timmer och med tak av enkupigt tegel. Ingår i gårdsmiljö med bostadshus, ladugård, vagnslider, snickarbod, vedbod och svinhus. Smedjan anses i inventeringen 1978 ha ett mycket högt kulturhistoriskt värde, då den är "helt intakt bevarad såväl exteriört som interiört." Finns utrustningen kvar?

Solberga 3:8, Fors socken, Trollhättans kommun
Smedja, ca 1870-1900. Bevarad interiör. Ingår i gårdsmiljö med bostadshus, ladugård, magasin, uthus och garage.

Gårdhems by 3:4, Gårdhems socken, Trollhättans kommun
Smedja från 1930-talet uppförd i trä. Ingår i gårdsmiljö med bostadshus, ladugård, vagnsbod, svin- och hönshus, magasin, snickarbod, vedbod, före detta mjölktrum samt traktorgarage.

Högen 1:2 (även benämnd 2:3 i KMV-programmet från 1992), Gärdhems socken, Trollhättans kommun
Smedja från 1910-talet i trä med röd panel. I gårdsmiljö med mangårdsbyggnad, ladugård, uthus, före detta mjölkhus, hönshus och vagnsbod.

Halltorp 1:36 och 1:3, Gärdhems socken, Trollhättans kommun
Gårdssmedja från 1920-talet i trä. Ingår i gårdsmiljö med bostadshus, före detta undantag, stall, magasin, hönshus, källare, brunnshus, vedbod och ladugård till undantaget.

Skälsbo, stg. 625, Trollhättans kommun
Gårdssmedja från 1850-1900-talet, uppförd i resvirke, panel av locklist, rödmalad med vita foder. Ingår i gårdsmiljö med bostadshus, magasin, vedbod, vagnslider, uthus och pumphus.

Brandsbo, stg. 582, Trollhättans kommun
Smedja från 1850-talet uppförd i timmer med röd lockpanel och taket täckt av enkupigt tegel. Ingår i gårdsmiljö med bland annat bostadshus, ladugård, flera magasin, källare och uthus.

Ramnered 2:6, del av Vänersborgs stad, Vänersborgs kommun
Före detta smedja från ca 1800-talet i liggtimmer delvis klätt med stående slät panel. Mycket specifikt murad skorsten, taktäckning av tvåkupigt tegel. Även ett magasin med en stenkällare som grund. Placerade alldeles intill väg.

Forsbol 1:5, Nytorp, Väne-Ryr socken, Vänersborgs kommun
Före detta gårdssmedja från 1800-talet. I gårdsmiljön finns också bostad (1914), ladugård, vedbod, magasin, och redskapsskjul (1800-tal) samt en nytimrad stuga (1994) på grunden av en äldre byggnad.

Fristorp 1:18, Västra Tunhems socken, Vänersborgs kommun
Före detta smedja troligen från sekelskiftet 1900. Välbevarad (1999). Utgör en del av en gårdsmiljö med mangårdsbyggnad (1700-tal) samt bostadshus (1870-tal), sädesmagasin (trol 1700-tal), vagnslider (1940-tal) samt ladugård (1933)

Multorp 1:6, Västra Tunhems socken, Vänersborgs kommun
Före detta smedja troligen byggd sent 1800-tal. Ingår i gårdsmiljö med bland annat mangårdsbyggnad (1890-tal), ladugård, kallarvind, före detta tvättstuga, bislag, garage och magasin.

Nygård 2:1 och 2:7, Nygårds säteri, Västra Tunhems socken, Vänersborgs kommun
Smedja, två stycken åttakantiga (?) verkstäder troligen från 1800-talets slut. Tidigare ägare (Bagge) anlade kalkbruk vid Hunneberg. Inga åttakantiga byggnader finns utmärkta på kartan.

Ej beskrivna

Blackstorp 2:7, 3:3, Högårdet, Fors socken, Trollhättans kommun

Gårdssmedja från 1800-talet. Ingår i gårdsmiljö med bostadshus (1760-1800), ladugård, maskinhall, före detta stall och magasin. Byggnadsminnesförklaring av gården bör enligt inventeringen 1978 övervägas. Byggnadsvårdsbidrag till det speciella bostadshuset har utgått i omgångar de senaste åren. I år (2006) agrart överloppsbidrag för ett stall.

Flundervalla 3:4, Fors socken, Trollhättans kommun
Gårdssmedja, höns hus från 1850-1900. Ingår i gårdsmiljö med bland annat bostadshus, ladugård, magasin, källare, brygghus och garage.
Vittene 1:4, Norra Björke socken, Trollhättans kommun
Smedja som ingår i en skogsbygdsgård av ålderdomlig karaktär med mangårdsbyggnad och ladugård.

Velanda 1:1, Velanda säteri, Gärdhems socken, Trollhättans kommun
Smedja (1910-tal). Ingår i samlad gårdsmiljö med bland annat huvudbyggnad, flygelbyggnad, arbetarbostad, före detta rättarbostad, statarbostad, ladugård, svinhus, spannmålmagasin, spannmålstork, snickarbod, vagnslider m m. Ev. har det funnits såg, kvarn på gården.
Enligt hembygdsföreningen saknas såväl ässja som utrustning.

Torp 1:8, Gärdhems socken, Trollhättans kommun
Smedja. Ingår gårdsmiljö med flera bostadshus, ladugård, garage, virkesförråd och vagnsbod.

Gräsviken 4:1, Trollhättans socken, Trollhättans kommun
Smedja, årtal ej preciserat. Ingår i gårdsmiljö med manbyggnad (1700-talet), två ladugårdar, lillstuga och vagnsbod.

Gräsviken 5:1, Trollhättans socken, Trollhättans kommun
Vid Öresjös strand. Smedja, ej angivet byggår. Ingår i gårdsmiljö med bostadshus, ladugård, vedbod/vagnhall, magasin och tvättstuga.

Höga 1:8, Jättebacken, Väne-Åsaka socken, Trollhättans kommun
Smedja från 1900-talet. Ingår i gårdsmiljö med bostadshus, ladugård, källare och två uthus.

Näbbet 1:1, Väne-Åsaka socken, Trollhättans kommun
Smedja från 1900-talet. Ingår i gårdsmiljö med bostadshus, ladugård, bod, höns hus och vagnslider.

Velanda 6:1, Väne-Åsaka socken, Trollhättans kommun
Smedja från 1900-talet. Ingår i gårdsmiljö med bostadshus, ladugård, redskapsbod och källare.

Stallbacka 2:6, Trollhättans kommun
Före detta jordbruksfastighet med plåtsmedja, bostadshus, grishus och höns hus. Ingår i bebyggelsen i Hedeängs by. Kontakt med hembygdsrörelsen i trakten gav ingen ytterligare information.

Kyrkobyn 1:23, Väne-Ryr socken, Vänersborgs kommun
Före detta gårdssmedja från 1920-1940-talet.

Änden 1:3, Kullen, Vänersnäs socken, Vänersborgs kommun
Före detta smedja, troligen från 1860-talet.

Anundstorp 1:5, Vänersnäs socken, Vänersborgs kommun
Före detta smedja, troligen 1800-talets slut.

Frugårdens säteri, Frugården 1:5, Vänersnäs socken, Vänersborgs kommun
Före detta såg, smedja/verkstad från 1920-talet.

Hol 1:3, Tomterna, Västra Tunhems socken, Vänersborgs kommun
Smedja från ca 1900.

Kraftverk

Kraftverk uppförda för kommersiell distribution av elkraft

Nykvarn 1, Tidavad tätort, Mariestad kommun

Kraftverk vid ån Tidan på 250 kW från 1918. Den maskinella utrustningen är borta. Intill finns även ett modernare Nykvarn II.

Lunne I, Tidans tätort, Skövde kommun

Kraftverk vid ån Tidan från 1914 på 160 kW. Tömd på maskinell utrustning. Intill finns även ett modernare Lunne II.

Kommersiella kraftverk med ursprunglig annan användning

Inga objekt i prioritering 3.

Kraftverk i samlad verksamhetsmiljö

Osets kvarn, Oset 1:6, Hössna socken, Ulricehamns kommun

Kvarn uppförd 1945-46. Byggt i tre plan, bottenplan i betong, övriga i trä. Två turbiner **gav** kraft till kvarnverket, generator och såg. Verksamhet nedlagd?

Kraftverk – aktuell verksamhet ej preciserad

Skägga kvarn och kraftverk, Skägga 2:1 (Ätran), Falköpings kommun

Se Skägga såg under prio 2.

Garverier

Floda garveri, Kusebacka 2:1, Garverivägen, Lerums kommun x-6414349 y-1294965

Fabriksbyggnad uppförd 1934-1935. Naturstensockel. Övrig bebyggelse är gamla garveriet från 1800-talets senare hälft samt två bostadshus från 1854 respektive ca 1900.

Numera (2005) ett slags företags- och föreningshotell. Inga spår av tidigare verksamhet.

Torvströfabriker

Momossens torvfabrik, Vättilösa socken, Koflymarken 19:2, 20:2, Götene kommun

Anlagd 1921, i drift till 1966.

Stärkelsefabrik

Inga objekt i prioritering 3.

Linoljeslageri

Inga objekt i prioritering 3.

Tjärproduktion

Blåhults tjärfabrik, Daretorps socken, Tidaholms kommun

Tjära till svenska flottan under andra världskriget, ingen användning i dag.

Fröklängningsanstalt

Inga objekt i prioritering 3.

Kalkbruk

Hellekis kalkbruk, Götene kommun

Nedlagt 1930-tal.

Hönsäter kalkbruk, Götene kommun

Nedlagt 1930-tal. Ett av de största.

Kärrgårdens kalkbruk, Götene kommun

Två små intilliggande kalkbruk, nedlagda 1940-tal.

AB Kinnekulla Kalk, Götene kommun

Anlagt 1918, nedlagt 1960-tal

Flottans skifferoljeverk, Götene kommun

Fasta fältugnar. Nedlagt 1946.

Stubbesgårdens kalkbruk, Götene kommun

Nedlagt 1950-tal.

Bryngelsgårdens kalkbruk, Götene kommun
Nedlagt 1954. Övervuxet bruksområde.

Gums östra kalkbruk och Gums västra kalkbruk, Götene kommun
Nedlagda 1954. Övervuxna bruksområden.

Brännerier

Objekt i samlad verksamhetsmiljö

Inga objekt i prioritering 3.

Övriga

Annebergs bränneri, Dimbo socken, Anneberg 1:1, Tidaholms kommun
Utseende idag efter branden 1905. Bränneriverksamhet sedan 1856 som låg nere 1857-1885. I bruk till 1951, därefter tomt.

Tunhem 1:1, Tunhems prästgård, Västra Tunhems socken, Vänersborgs kommun
Före detta brännvinsbränneri i det nuvarande brygghuset, som idag fungerar som konstsmedja. Anor från 1700-talet. Ingår i byggnadsminnet Tunhems prästgård med totalt 17 byggnader såsom huvudbyggnad, två flyglar, en före detta arrendatorbostad, en före detta arbetarbostad, magasin, lusthus, hönshus, svinhus och ladugård.

Ej beskrivna

Inga objekt i prioritering 3.

Tegelbruk

Mariedals tegelbruk, Ova socken, Mariedal 3:9, Götene kommun
Troligtvis från 1660-tal (Mariedals slott). 1800-talets slut industriell drift, ny produktionsanläggning 1946, bruket nedlagt 1969. Mycket förfallet.

Benstampar

Benstamp driven av vattenkraft

Inga objekt i prioritering 3.

Benstampar drivna av vindkraft

Västölet 3:32, Väderbenstamp, Grästorps kommun
Mindre regelverksbyggnad från 1920 klädd med locklistpanel och tak med enkupigt tegel. Vingarna borttagna i övrigt välbevarad med krossverk.

Vadmalsstampar

Inga objekt i prioritering 3.

Ullspinneri och ullväveri

Lidaströms ullspinneri, Trävads socken, Vara kommun

Svansviks spinneri, Halla 3:1, Marum, Skara kommun
x-6472005 y-1357965

Industribyggnad uppförd i två plan år 1855. Plank, fasader av rödfärgad locklistpanel. Enligt inventeringen 1983 är denna industriella verksamhet mycket ovanlig i Skara kommun. Byggnaden är den enda i sitt slag utanför centralorten. På platsen fanns tidigare stångjärnsmedja, kvarn, såg, benmjöls- och vadmalsstamp samt färgeri. Skorstenen är borta.

Anläggningen är tömd på installationer, rester av axlar för remdrift är synliga. Maskineriet i källaren kunde inte nås vid besöket, en motor med stor remskiva och svänghjul var dock synlig genom en lucka.

Bohuslän

Aktuellt inventeringsläge

INVENTERINGSLÄGE I FÖRE DETTA GÖTEBORGS OCH BOHUS LÄN – GÖTEBORGS STAD UNDANTAGET

Området motsvarar det geografiska arbetsområdet för Bohusläns museum och Göteborgs stadsmuseum, vilket är landskapet Bohuslän samt kranskommunerna Partille, Härryda och Mölndal, vilka till största delen ligger i Västergötland. Själva stadsområdet i Göteborg undantas dock.

Inom detta område finns inga tidigare yttäckande industriinventeringar gjorda, inte heller yttäckande bebyggelseinventeringar. När det gäller byggnadsinventeringar är det endast inom ett fåtal områden som totalinventeringar med blankett gjorts. Översiktliga inventeringar vilka tjänat som underlag för urval av kulturhistoriskt värdefulla kulturmiljöer för de kommunala kmv-programmen har skett i stort sett i alla kommuner inom det gamla Göteborgs och Bohus län. Idag finns också sådana program i 12 av de 14 kommunerna. I Göteborgs kommun finns äldre bebyggelseinventeringar inom kommunens landsbygd. Industriinventeringar däremot har under åren fokuserat på de för storstaden mer specifika industrimiljöerna.

Det går alltså inte, annat än undantagsvis, att söka upp särskilda kategorier, exempelvis ”kvarnar” eller ”mejerier”, i inventeringsmaterialet.

Kännedomen om agraranknuten småindustri inom området har baserats i första hand på de kommunala kmv-programmen samt ovan nämnda översiktliga inventeringar. Från den därur resulterande helhetliga listan har ett urval gjorts av objekt vilka bedömts som prioriterade beträffande dels historiska egenskaper, dels kulturvärde som de båda begreppen definierats inom föreliggande projekt. Även beträffande denna prioritering har kunskapsnivån varit ojämn. Den bäst kända kategorin har varit väderkvarnar, såväl vad gäller byggnadens fysiska tillstånd som nyttjandet. Det är också till denna kategori som ett folkligt engagemang i största utsträckning redan existerar. Kategorin mejerier har å andra sidan troligen kommit i skymundan i arbetet med kmv-programmen, varför den också i föreliggande projekt torde vara underrepresenterad i förhållande till sin faktiska förekomst i landskapet. På det hela taget kan sägas att man bör hålla dörren öppen för möjligheten att också bland de här inte prioriterade objekten finna anläggningar.

OBJEKT PRIORITET 1

Kvarnar

Vinddrivna kvarnar

”Kvarna på Heden”

”Kvarna på Heden”, Hönö Heden 1:99, Öckerö socken, Öckerö kommun
x-6404345 y-1253156

Väderkvarn (hättekvarn). Förvaltas av Hönö hembygdsförening. Flyttad till platsen omkring 1875 från Hällsunga Östergård, Torsby socken, Kungälv kommun. I drift fram till slutet av 1920-talet. Totalrenoverad 1976. Vingarna är delvis nyrenoverade.

Belägen i upphöjt läge på öns östra sida, omgiven av berg i dagen samt mindre buskage. I väster och norr nyare villor och småhus, i sydväst en småbåtshamn. Utsikt mot Grötö och fastlandet.

Kvarnen vilar på hörnstenar. Den är klädd med rödfärgad locklistpanel och har kvadratiska, fyrdelade fönster med vit omfattning. Även hättan (båthätta) är klädd med panel likadan som fasadpanelen. Dörr i utförande som fasad. Tre vridstänger. Komplet maskineri. Visst målningsbehov fasad.

Anläggningen ingår i ”Byggnadsvårdsplanering Göteborgs och Bohus län”.

Anläggning med läsbar exteriör och välbevarad interiör med komplett maskineri.

Kvarnen visas för besökare en gång per år.

Burås kvarn

Burås kvarn, Glöskär 1:8, Torsby socken, Kungälv kommun
x-6418087 y-1259309

Väderkvarn (hättekvarn).
Ägare Thure Andersson,
förvaltning i samarbete med
Burås bygdegille. På samma
plats har väderkvarn funnits
sedan 1700-talet. Nuvarande
kvarn uppförd 1893, i reguljär
drift fram till 1947.

Byggnaden renoverades åren
1981, 1983 samt 2003. 1981
omfattade renoveringen tak-
och fasadbeklädnad, innan
var den i mycket dåligt skick.
År 1983 fick den nya vingar
och rumpstäng. Samma år
skadades kronhjulet i en
storm och ett nytt fick
tillverkas. År 1990 var
kvarnen klar och det gick åter
att mala, landshövdingen
invigde. År 2001
byggnadsminnesmärks. År
2003 byttes fasaden och en
dörr ut, med hjälp av
bidragsmedel.

Kvarnen utgör ett landmärke och är belägen på en kulle med berg i dagen.
Omgivande miljö utgörs av jordbrukslandskap med utsikt mot öppet hav i väster.
Ägarens bostad är belägen i kvarnens omedelbara närhet.

Byggnaden är en stolpkonstruktion som vilar på stenplint. Fasaden är klädd med
rödfärgad locklistpanel. Fönstren är kvadratiska, fyrdelade med vit båge och
omfattning. Hättan är täckt med svartmålad bandplåt. Komplet maskineri.
Anläggningen är byggnadsminne. Den ingår i kommunens KMV-program.

En anläggning med läsbar exteriör och välbevarad interiör med komplett
maskineri. Arrangemang: "Kvarnens dag", visningar, friluftsgudstjänster,
midsommarfirande. Studiecirkel pågår där maltekniken och kvarnens delar
studeras, tänkt att bli en tryckt beskrivning. Kvarnen används regelbundet i liten
skala, omkring 300 kg spannmål mals årligen.

Fjälebro kvarn

Fjälebro kvarn, Fjälebro 2:14
Valla socken, Tjörns kommun
x-6444596 y-1257902

Väderkvarn (hättekvarn). Ägare Tjörns Hembygdsförening. Kvarnen flyttad till platsen år 1881 från Svanvik, Valla socken, där den uppförts ett par år tidigare av "Olle i Svanvik". Av byn Fjälebro:s fyra gårdar flyttades två ut i samband med laga skiftet. På byplatsen för Fjälebro Uppegård finns idag två gårdar med äldre bebyggelse, bland annat i form av framkammartugor. Kvarnen har hört till den södra av dessa. På nuvarande kvarnplats har tidigare stått en holkekvarn, noterad på karta från 1858.

Nuvarande kvarn i bruk till 1951. Vid en renovering 1959 fick den ny fasad och tak. 2005 byttes (pågår fortfarande) hela fasaden, hättan, ett kryss och två golvsyllar. Drivaxeln är under renovering, nya vingar tillverkas och skall monteras våren 2006. Eventuellt skall en motor kopplas till vingarna.

På mindre bergskulle i öppet jordbrukslandskap med spridda gårdar. Enstaka träd i omgivningen. Mot nordväst har en förstärkande kallmur anlagts och här löper kvarnvägen.

Stolpkonstruktion vilande på hörnstenar. Fasad av tjärad lockpanel, båthätta klädd med tjärad lockpanel. Dörr i utförande som fasad. Komplet maskineri med stenarna uppe, men hjul i dåligt skick.

Anläggningen ingår i kommunens KMV-program.

En anläggning med läsbar exteriör och välbevarad interiör med komplett maskineri. Inga aktiviteter.

Lyröns kvarn

Lyröns kvarn, Böö 2:12, Tegneby socken, Orust kommun
x-6448194 y-1247409

Väderkvarn (hättekvarn). Ägare Tegneby hembygdsförening. Kvarnen uppförd 1896 av dåvarande mjölnaren Olle "Bonne" Johansson, i drift till 1949. Kom i hembygdsföreningens ägo 1955. Under 2004 renoverades kvarnen. Fasaden målades, hättan blev delvis utbytt och målad och vissa nya fönster kom till. Belägen på bergknalle i det småskaliga öppna jordbrukslandskapet i Bö på ön Lyr. De omgivande öppna markerna utgörs mestadels av beteshagar som kantas av ekrik lövskog. I det närliggande landskapet finns stengärdesgårdar, varav en sträcker sig över kvarnkullen. I kvarnens närhet finns gårdsbebyggelse. Hel kallmurad sockel. Runt större delen av kvarnen är en terrassering i kallmurad sten uppbyggd för att skapa en plan yta. Fasaderna av rödmålade lockpaneler, fönster stående tredelade med vita bågar. Dörrar klädda med locklistpanel. Hättan av båttyp, täckt med svartlackerad bandad plåt. Fem vridstänger. Komplet maskineri, stenarna nere.

Anläggningen ingår i kommunens KMV-program.

Väderkvarn med läsbar exteriör och välbevarad interiör med komplett maskineri. Ingen malning förekommer. Våren 2005 anordnades "kvarnens dag". Planer finns att försöka ordna en dag varje år.

”Kvarna i Mollösund”

”Kvarna i Mollösund”, Mollösund 5:398, Morlanda socken, Orust kommun
x-6446710 y-1244681

Väderkvarn (hättekvarn). Ägare Föreningen Mollösund. Kvarnen flyttades till platsen 190, tidigare var den belägen lite längre ut på Tullhusbergen. I kvarnen har såväl brödsäd som fiskben malts. Ej i drift sedan 1931. Under 2004 målades fasaden och flera fönster renoverades. Under 2005 har den gamla drivaxeln byts ut, modell togs efter den gamla och ek från Visingsö användes. Även vingarna är under renovering.

På bergknalle i utkanten av Mollösunds samhälle. Från kvarnen har man en vid utsikt över Västerhavet. På lite avstånd finns såväl villor som fritidshus. Kallmurad sockel med ett par öppningar. Fasader klädda med rödmålade lockpaneler. Fönster med stor variation i utförande, såväl stående tvådelade, tredelade och sexdelade som kvadratiska fyrdelade bågar, samtliga med vitmålad båge. Dörrar i svartmålad fiskbensmönstrad panel. Körbart maskineri, elmotor inmonterad. Stenar uppe.

Anläggning med läsbar exteriör och välbevarad interiör med komplett maskineri. Varje år arrangeras ”kvarnens dag”, med hjälp av en motor kör man vingarna. Tanken är att det skall sättas segel på vingarna. Ingen malning sker idag.

Krega kvarn

Krega kvarn, Krega 2:1
Svenneby socken, Tanums
kommun
x-6497590
y-1240876

Krega kvarn är en väderkvarn (hättekvarn) och ägs av Tanums kommun. Kvarnen, som förvaltas av Svenneby hembygdsförening, flyttades från Tossene till nuvarande plats år 1874. Mjölaren August Karlsson nyttjade därefter kvarnen som tullkvarn i bygden under hela 60 år. År 1934 förstördes kvarnen i en storm och reparerades inte. I hembygdsföreningsregi kom kvarnen sedan att renoveras åren 1956, 1970 och 2006.

Den senaste renoveringen omfattade nya vingar i utförande likadant som de gamla, ny entrédörr och delvis ny fasadpanel. Kvarnen är belägen på en bergknalle i ett delvis uppodlat landskap. Kring kullen växer blandskog.

Kvarnbyggnaden vilar på hörnstenar direkt på berget och kvarnhuset är klätt med tjärad lockpanel. Hättan är klädd med svartlackerad bandplåt. Endast ett minimalt fönster finns ovanför entrédörren. Kvarnens maskineri är komplett.

Krega kvarn är en anläggning med läsbar exteriör och välbevarad interiör med komplett maskinutrustning.

Vattendrivna kvarnar

Lyckornas kvarn och torp

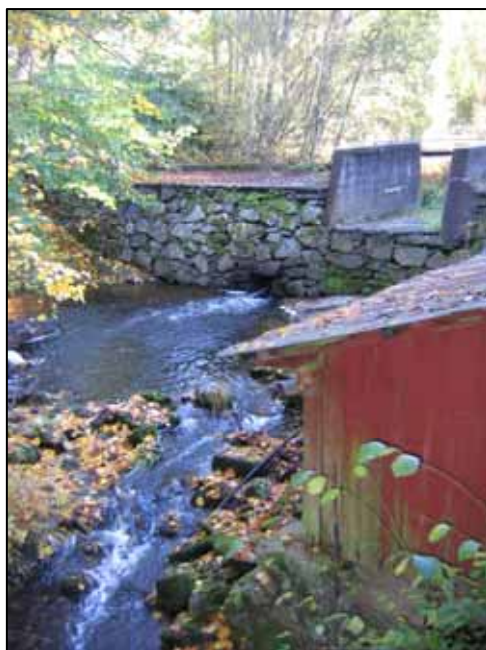

Lyckornas kvarn och torp, Lyckorna 6:1, Ljungs socken, Uddevalla kommun
x-6461353 y-1271185

Vattenkvarn (turbindrivna valskvarn), spannmålmagasin och torp. Ägare Ljungskileortens hembygdsförening. Lyckornas kvarn började som husbehovskvarn under Anfasteröd år 1814 och blev skattelagd 1817. Kvarnen drevs med ett underfallshjul och hade två par kvarnstenar.

År 1845 köptes Anfasteröd av Andrew Macfie, far till grundaren av Lyckorna badort, Robert Macfie. Detta år byggdes nytt kvarnhus med fyra par kvarnstenar och här fanns också en benstamp.

Till en början drevs kvarnen av ett underfallshjul. 1942 byggdes kvarnen om till valskvarn med elektrisk drift. Kvarndriften pågick in på 1960-talet. Ursprunget till den intilliggande, höga byggnaden är oklar. Förmodligen tillkom den efter det att Robert Macfie övertagit Anfasteröd efter sin far 1867. Genom åren har olika delar av denna byggnad använts som virkesupplag, hyvleri, frörenseri och mangelbod. Spannmålmagasinet, uppfört på 1880-talet, är flyttat till platsen 1987 från Övre Ryr, Resteröd. Torpet är Lyckornas äldsta hus, mer än 150 år gammalt och flyttat till sin nuvarande plats år 1977. Till miljön har också hört kvarnstuga, ladugård, vedbod och potatiskällare. 1926 uppfördes en sågbyggnad på platsen. Den revs på 1970-talet.

Anläggningen ligger invid Ljungåns lopp, tämligen nära dess utlopp i havet vid Ljungskile. Den är belägen i en sänka omgiven av al och ädellövträd. Ån är dämnd med en kraftig mur av natursten förstärkt med betong. Torpet är beläget ovanför sänkan.

Kvarnanläggningen består av två byggnadskroppar. Den ena byggnadsdelen är en låg, långsträckt rektangulär byggnad på låg stensockel. Det är en stolpkonstruktion klädd med rödfärgad locklistpanel. Sockeln bygger delvis ut ett gott stycke utanför fasadliv och inrymmer en källarvåning. Mot ån finns en snedtäcka. Fönstren är täckta med rödfärgade luckor. Portarna är brunmålade. Taket är täckt med enkupigt lertegel och här finns en stor huv. Interiören är komplett med utrustning för malning med valskvarn. Oklart om kvarnstenar finns kvar. Kvarnen körs inte. Mellan de två byggnadskropparna finns ett förenande tak. Den andra byggnadskroppen är rektangulär och uppförd i 2½ plan på stensockel som delvis är putsad. Det är en stolpkonstruktion vars fasader utgörs av en kombination av rödfärgad slät panel och locklistpanel. En snedtäcka inrymmer en hästvandring. I byggnaden finns endast små fönster i olika utföranden. Portar och dörrar är rödfärgade. Utmed ena gaveln finns en yttre trappkonstruktion i trä. Taket är täckt med enkupigt tegel. Interiören utgörs av förräds- eller loftliknande utrymmen. Spannmålmagasinet är en mindre byggnad klädd med rödfärgad okantad lockpanel och med tak täckt av enkupigt tegel. Dörr och luckor är grämålade. Torpet är en mindre byggnad om en våning plus loft, anlagd på låg stensockel och med fasader av rödfärgad lockpanel. Vid ena långsidan finns ett slutet bislag. Dörr finns även på motstående långsida. Fönstren är sexdelade på två lufter med vit båg och omfattning, taket täckt med enkupigt tegel. Anläggningen ingår i kommunens KMV-program.

Anläggning med välhållen, läsbar exteriör och välbevarad interiör med komplett maskineri. Aktiviteter i form av valborgsmässofirande, hembygdsdag i juli samt kvarnkvällar i augusti.

Aröds kvarn

Aröds kvarn, samfällighet, Ljungs socken, Uddevalla kommun
x-6464031 y-1272125

Vattenkvarn (hjulqvarn). Ägare Ljungskileortens hembygdsförening. Länets enda hjulkvarn i brukbart skick. I närheten finns också kvarnstugan, i privat ägo och idag använd som sommarstuga. Den äldsta anteckningen om en skattelagd kvarn i Aröd finns i 1659 års jordebok. Det sägs om kvarnen att den funnits sedan urminnes tider, men att den tidvis legat nere på grund av ägarnas fattigdom. Dagens kvarnbyggnad uppfördes år 1815 och var i drift fram till år 1943. Vid början av 1900-talet fanns förutom kvarnen även en spånhyvel, driven av ett mindre vattenhjul. Från 1923 fanns också en såg.

Kvarnbyggnaden har en nedsänkt placering på den norra sidan av Arödsån. En gräsbevuxen väg leder från landsvägen längs ån fram till byggnaden. Framför kvarnen, norr om ån, finns en mindre, öppen gräsbevuxen plats. Norr om denna, på höjden, ligger kvarnstugan vars trädgård sträcker sig ned mot kvarnen. Öster om byggnaden syns dammen och den kallmurade fördämningen. Å och kvarn omgärdas av lövträd, enstaka barrträd och buskage.

En mindre byggnad, till största delen timrad. Den södra byggnadsdelen, mot ån, har en hög kallmurad grund med "kista" för kvarnhjulet och en överbyggnad med snedtäckt takfall. Den övre byggnadsdelen vilar till viss del på kallmurad grund, till viss del på enstaka stenar. Fasaden är omålad med okantad lockpanel, den övre byggnadsdelen har knutlådor. Framsidan i norr, har två bräddörrar, en enkel och en dubbel, med smidda beslag. Övriga sidor har mindre träluckor med smidda beslag. Taket är belagt med enkupigt tegel. Från fördämningen leder en träkanal in i byggnaden. Kanalen vilar på stolpar och en i fyrkant timrad konstruktion?

Komplett maskineri med ett par kvarnstenar.

Anläggningen ingår i kommunens KMV-program.

Vattenhjulsdriven kvarn med välhållen, läsbar exteriör och välbevarad interiör med komplett maskineri. Hembygdsföreningen anordnar Kvarnens dag i maj varje år och då körs kvarnen om vattentillgången är tillräcklig.

”Skvaltkvarnen i Bro”

”Skvaltkvarnen i Bro”, Bro Nedergård 1:3, Morlanda socken, Orust kommun
x-6455532 y-1244805

Vattenkvarn (skvaltkvarn). Ägare Morlanda hembygdsförening. Vattenkvarndriften i Bro har eventuellt medeltida anor. Vid sekelskiftet 1700 fanns i Brobäcken två kvarnar, en för vardera Över- och Nedergård. Hemmansklyvningar var en anledning till att antalet kvarnar sedan växte. Sju kvarnar har dokumenterats i bäckravinen mellan Vassdal och Bro. Fem av dessa var i drift 1810 och ytterligare en kvarn byggdes på 1840-talet. Skvaltkvarnarna var byggda i timmer medan hjulkvarnarna byggdes i stolpvirke. Fram till 1930-talet var fyra av kvarnarna i drift, men därefter förföll de och revs så att 1935 endast en kvarn fanns kvar.

Denna kvarn är troligen uppförd på 1730-talet och var i drift fram till 1930. På 1950-talet byttes taket ut och förstärkningar av grunden gjordes. Den har målats med trätjära och terpentin fyra eller fem gånger sedan dess. År 2004 sanerades byggnaden mot skadedjur.

I övre delen av Brobäckens ravin, där berget sluttar brant ner mot Morlandadalen. Ovanför kvarnen finns skogsmark av lövskogskaraktär med inslag av tall. Nedanför ravinen finns en gårdsmiljö. Rester av kvarnar i form av stengrunder finns såväl ovanför som nedanför byggnaden. Kring ravinen är också spridda ett antal kvarnstenar. Nerifrån bergets fot och upp till kvarnen finns rester av den gamla kvarnvägen.

Vilar delvis på berget, delvis på kallmurade plintar av sten i naturform. Under byggnaden finns en vertikal axel med skovelhjul samt spår av ytterligare en drivaxel med skovelhjul. Delvis rundtimrad (gavelröstena) timmerstomme med utknutar, på långsidorna klädd med okantad lockpanel, på kortsidorna utan klädsel. Fasaderna är tjärade. Småspröjsat liggande fönster på övre långsidan, på ena kortsidan en plankdörr sammanfogad med träplugg. På motstående kortsida en mindre lucka. Taket, vilket skjuter ut över ena kortsidan, är täckt med enkupigt tegel. Interiören innehåller två par kvarnstenar, ett av de två vattenhjulen saknas. Läkten är dålig, bidrag för renovering söktes 2004 men man fick avslag. Tanken är att taket skall läggas om sommaren 2006. Gammalt välbevarat tegel finns förvarat. Anläggningen ingår i kommunens KMV-program.

Skvaltkvarn med läsbar exteriör och välbevarad interiör med komplett maskineri. Visningar sker en gång om året eller vid förfrågan.

Tegneby kvarnfall

Tegneby kvarnfall, Tegneby kvarnfall 2:1, Tanums socken, Tanums kommun
x-6514800 y-1240931

Vattenkvarn (turbinkvarn), kvarnmästarbostad, smedja/snickarbod. Ägare Sven Karlsson, Folke Karlsson. Kvarnen har gått i ägarens släkt i flera generationer. Kvarnverksamhet sägs ha förekommit sedan 1600-talet. På det näraliggande Tegnebyberget har funnits en väderkvarn, riven omkring 1925. På platsen för dagens vattenkvarn fanns tidigare en hjuldriven kronokvarn, friköpt 1920. Dagens kvarnbyggnad uppfördes 1924. Bostadshuset uppfört omkring år 1900, smedjan är flyttad till platsen någon gång mellan sekelskiftet och tiden för kvarnens uppförande. Kvarnen byggdes med tre par stenar. Omkring år 1960 ersattes ett av stenparen med en valsstol och en takhuv tillkom för att inrymma valssikten. Byggnadens snedtäcka tillkom också i samband med valsens introduktion. En råoljemotor har fungerat som reservkraftkälla. Kvarnen var i drift fram till omkring 1975. Anläggningen genomgick år 1996 en omfattande renovering med byte av fasadpanel, renovering eller byte av fönster, underarbeten och omläggning av tak samt i något fall även mindre ingrepp i stomme. Kvarn, smedja och mjölnarbostad är tätt grupperade i en sluttning omedelbart väster om Broälvens slingrande flöde. Vid motstående älvstrand finns en bergsbrant bevuxen med blandskog. Älvfåran omges av alsnår. Ovanför kvarnfallet skapar en dämning en blank vattenspegel. Kvarnens intagskanal är utförd i murad sten. En nybyggd laxtrappa, väl anpassad till den omgivande miljön, finns i anslutning till fördämningen. Strax uppströms kvarnanläggningen finns en äldre landsvägsbro i form av en valvbro i sten. I omgivningarna finns ytterligare ett par bostadshus.

Kvarnbyggnaden har en något komplex form där två varandra tvärställda byggnadsdelar kompletterats med en hörnplacerad tillbyggnad. På taket finns en huv. Byggnaden har delvis murad stengrund, delvis gjuten grund. Tillbyggnaden vilar på betongplint. Byggnaden är en stolpkonstruktion. Fasaderna utgörs av stående rödfärgad locklistpanel. Dörrarna är svartmålade och utförda i slät panel, fönstren mestadels fyrdelade kvadratiska med vitmålade båge och omfattning. Taket är täckt med enkupigt lertegel, tillbyggnaden har tak av sinuskorrugerad eternit. Interiören är komplett med fullt utrustat maskineri för två par kvarnstenar samt en valsstol. Dessutom bland annat rensmaskin och spetsmaskin.

Smedjan/snickarboden är en mindre, rektangulär byggnad i 1½ plan med stengrund som delvis är hög och inrymmer källare. Byggnaden har delvis plankstomme (snickarbod), delvis stolpkonstruktion (smedjan). Fasaderna är klädda med rödfärgad locklistpanel. Den dubbla dörren omges av ett fönsterarrangemang, fönstren är i huvudsak sexdelade på två lufter med vitmålade båge och omfattning. Taket är täckt med enkupigt tegel. Skorstenarna är två till antalet.

Bostadshuset har murad stengrund som delvis är hög och innehåller källare. Fasaderna är klädda med rödfärgad profilerad locklistpanel och vitmålade knutbrädor. Fönstren är delvis sexdelade på två lufter, delvis bytta till odelade på två lufter. Vita bågar och omfattningar. Taket är täckt med enkupigt tegel och här finns en skorsten.

Sammanhållen miljö med kategoribyggning samt kringbyggnader. Mycket välhållna, läsbara exteriörer, kompletta interiörer. Inga aktiviteter idag, goda förutsättningar för framtida arrangemang.

Eldrivna kvarnar

”Bagges kvarn”

”Bagges kvarn”, Grönskult 1:7, Skaftö socken, Lysekil kommun
x-6464202 y-1244507

Elkvarn (stenkvarn, valskvarn). Byggnaden uppförd 1927 som taxigarage, ombyggd till kvarn med två par kvarnstenar 1938. Tidigare låg kvarnen i ladugården, där den uppfördes av nuvarande ägarens farfar på 1920-talet. Kvarndrift har även tidigare varit knuten till platsen, då en väderkvarn funnits på berget ovanför gården. Den nuvarande kvarnen var i drift fram till mitten av 1950-talet och man har haft en anställd. Idag används byggnaden mest till förvaring.

Belägen i gårdsmiljö anlagd på ömse sidor om den gamla landsvägen. Den tre våningar höga röda kvarnbyggnaden har en framträdande roll i landskapet. Omgiven av åkermarker i nordöst. I väster en bergknalle med buskage och enstaka träd.

Kvarnen är en stolpkonstruktion på murad naturstenssockel, delvis gjuten. Tre våningar hög mot öster och två våningar mot väster. På den östra långsidan finns en frontespis. Fasad av rödmålade locklistpanel. I byggnaden finns ett stort antal fönster. De flesta fönstren på första och andra våningen är sexdelade, medan tredje våningen mestadels har liggande tredelade fönster. Samtliga bågar och spröjs är vitmålade. Portar och dörrar är rödmålade eller brunmålade. Taket är belagt med enkupigt tegel. Komplet maskineri inkluderande två par kvarnstenar och en valsstol.

Anläggningen ingår i kommunens KMV-program. Hela gården ingår i gårdsinventeringen ”Bohuslänska gårdar”.

En sammanhållen miljö med kategoribygnad samt kringbyggnader. Mycket välhållen exteriör och komplett interiör. Kvarnkontinuitet på platsen med en utvecklingskedja från väderkvarn via mindre kvarnanläggning i ladugården till dagens anläggning. Inga aktiviteter, men den äldre generationen på gården har tidigare varit mycket aktiv i hembygdsförening m m. Eventuellt goda förutsättningar för arrangemang när en yngre generation tagit över på allvar.

Kvarnar och sågverk samlokaliserade – vattendrivna

Ålgårds kvarn och såg

Ålgårds kvarn och såg, Ålgård 1:4, Torps socken, Orust kommun
x-6463905 y-1261470

Vattenkvarn (valskvarn med eldrift via vattenturbin), sågverk (ramsåg, cirkelsåg med eldrift via vattenturbin) kvarnmästarbostad, kvarnstall m m. Ägare Orust kommun, arrenderas ut till privatpersoner bosatta i bostadshuset. Vattenfallen i åarna kring Assmunderöds vatten har under lång tid nyttjats till kvarndrift. Redan 1594 omnämns kvarn och såg i Ålgård i Oslobiskopen Jens Nilssons visitationsböcker. År 1637 uppges Ålgårds kvarn tillsammans med de närliggande Assmunderöds och Blibräcka kvarnar vara de största på Orust. Assmunderöd växte med tiden till något av ett industriellt och senare även kommersiellt centrum i Torps socken. Invid Assmunderöds kvarn anlades på 1770-talet ett garveri och karduansmakeri. Senare startade färgeri, bränneri, gästgiveri och handelsrörelse. Assmunderöds och Blibräcka kvarnar lades ned på 1950-talet.

Nuvarande kvarnbyggnad uppförd 1827, ombyggd och höjd en våning 1939. Såg uppförd 1921, själva ramsågen först uppsatt vid Höggeröds vatten flera decennier tidigare. Mangårdsbyggnad uppförd 1932. Kvarn och såg i drift till 2003, kvarnen användes då både för malning och för rensning av utsäde. Idag saknar kategoribygnaderna användning.

Mellan Assmunderöds vatten och Grindsbyvattnet, invid vägen mellan Torp och Myckleby. Manhus, kvarn och såg är tätt grupperade nära bäcken mellan de två vattnen, medan kvarnstall och vagnsbod är belägna på andra sidan landsvägen. Bebyggelsen omges av spridda lövträd och på höjden i norr växer skog av ädellövskarakär. Väster om husen rinner utloppsvattnet i en stenskodd kanal innan det återförenas med bäcken.

Kvarnen är en rektangulär byggnad i två och ett halvt plan med murad stengrund. Byggnaden är en stolpkonstruktion klädd med rödfärgad lockpanel samt locklistpanel. Fönstren är mestadels på två eller tre lufter med odelad nedre del och småspröjsad överdel. Båge samt foder är vitmålade. På östra kortsidan finns stora skjutportar. Taket är täckt med tvåkupigt tegel. Vattnet leds in i byggnaden via en gjuten kulvert från Grindsbyvattnet. Vid inloppet till kvarnen finns även en ålfälla. Kvarnen drivs med elektricitet via vattenturbin. Interiörerna inkluderar utrustning från olika tider för malning och resning av spannmål, bland annat två valsstolar.

Sågverket är sammanfogat med kvarnen via en enkelt utformad byggnadskropp med pulpettak. Själva sågen är en långsträckt byggnad med utbyggnader i form av snedtäckor på två sidor. Byggnadens västra del har en hög, murad stensockel. Byggnaden är en stolpkonstruktion klädd med slät panel samt locklistpanel. Den östra gaveln är helt öppen. Fönstren är sexdelade med vitmålad båge. Taket är täckt med svart trapetskorrugerad plåt. Interiören inkluderar ramsåg samt cirkelsåg samt kraftkälla i form av en elmotor. Äldre transmission finns under golvnivå. En av snedtäckorna innehåller alternativ drivkälla i form av en dieselmotor (driver sågen, ej kvarnen).

Manhuset är en större dubbelhus i två fulla våningar och med glasveranda på framsidan. Exteriören är nyrenoverad. Grunden består delvis av putsad betongsten, delvis av putsad sten. Fasaderna är klädda med vitlaserad profilerad locklistpanel. Fönster huvudsakligen sexdelade med båge målade i engelskt rött. Fönsterfoder och knutbrädor är målade i gulockra. Taket är täckt med enkupigt tegel. En skorsten.

Kvarnstallet är en på stengrund vilande stolpkonstruktion med timrad bakre snedtäcka, vilken är i mycket dåligt skick. I övrigt är byggnaden exteriört nyrenoverad. Själva staldelen kragar ut på grund av neddragna takfall på båda sidor. Fasaderna består av rödfärgad okantad lockpanel. Taket är belagt med tegelimiterande plåt. Den timrade snedtäckan har fungerat som svinstia. Invid stallet finns ett förråd vilande på ganska höga stenplintar och med rödfärgad slät panel samt gulmålade dubbelporlar. Tvåkupigt tegeltak. Byggnaden har bland annat nyttjats för att torka virke.

Anläggningen ingår i kommunens KMV-program.

Ålgårds kvarn och såg utgör en helhetsmiljö inkluderande kategoribygnader samt kringbyggnader. Läsbara exteriörer, delvis med behov av vårdinsatser. Kompletta interiörer, i kvarnens fall även med mer sentida delar. Arrendatorer med stort intresse av miljön som lokal samlingspunkt, dock finns frågetecken beträffande ägarens långsiktiga ambition med anläggningen.

Sågverk

Sågverk – vattendrivna

”Gustavs ramsåg”

”Gustavs ramsåg”, Övre Röra 1:8, Spekeröds socken, Stenungsunds kommun
x-6438598 y-1272720

Sågverk (turbindriven ramsåg). Byggnaden uppfördes 1927 av nuvarande ägares far. År 1957 byttes ramsågen ut till ett begagnat exemplar av en Töreboda-ramsåg. Sågverket ligger i den allra översta delen av Rördalsån, längs vilken det sedan sekler funnits mängder av vattenverk. I sågens omedelbara närhet har tre sågar och en kvarn legat. Byggnaden renoverades delvis 1999. Den gamla tuben av trä byttes ut, en ny turbin kom till, stigbord till dammen, en ny gjutning i botten, byggnaden fick nytt tak och vissa golvbjälkar byttes. Anläggningen är i drift. I övre delen av Rördalsåns väst-östliga sträckning. Byggnaden är belägen i dalslutningen norr om ån och omges av lövsly samt grupper av al, björk och ask. Strax uppströms finns dämnet av kallmurad sten och betong samt med dammluckor i ekträ. Mellan dämnet och sågen finns rester av en byggnad i form av en stengrund.

Byggnaden är en stolpkonstruktion ovanpå syllvarv vilande på gjutna plintar. I det delvis höga öppna utrymmet under golvbjälklaget ryms remhjulstransmissionen mellan turbin och såg samt hyvel. Byggnaden har delvis öppna sidor, delvis är de klädda med omålade lockpaneler. I den östra gaveln finns större luckor. Taket är belagt med sinuskorrugerad plåt. I sågen finns ramsåg och hyvel, båda drivna med vattenturbin till vilken vatten leds via turbinrör i järn.

Detta är en anläggning där själva byggnaden är enkel och verksamheten spelar en stor roll. Den aktiva sågverksamheten kan i sig sägas utgöra ett bidrag till bygdens liv. Sågen nyttjas av ägaren och dennes måg för både privat bruk och vid beställningar, mest frekvent från tidig vår och sommar, därefter vid behov. Alla dimensioner, både kantat och okantat, sågas. Vattenflödet i ån är bra, men framtiden är osäker då Stenungsunds kommun eventuellt skall ta vatten härifrån. Vissa planer finns att förlänga sågbyggnaden, men är lite osäkert med tanke på framtiden.

OBJEKT PRIORITET 2

Kvarnar

Kvarnar – vattendrivna

Björsofors kvarn

Björsofors 1:20, Bergums socken, Göteborgs kommun

x-6417803 y-1283891

Vattenkvarn (turbindriven), snickeri, kvarnmästarbostad, ekonomibyggnader.

Ägare Märten Landaeus. Kvarnen är anlagd vid ett vattendrag med kända kvarnanläggningar sedan 1400-talet. Sammanlagt har sju kvarnar funnits i vattendraget. Mellan Högsjön och Björsofors finns tre större fördämningar, vilka också fungerat som dämningar för ett elkraftverk. Den nuvarande kvarnen uppfördes 1906 och kvarnverksamheten pågick till 1960. Snickeriverksamheten fortgick troligen in på 1980-talet. Tidigare har även sågverk funnits på platsen. En elgenerator kopplad till turbinen har alstrat elektricitet in på 1970-talet.

Vid Kvarnbäcken, avrinningsled för Högsjön. Anläggningen är inte besökt inom ramen för här föreliggande inventering (se nedan).

Kvarnbyggnaden är uppförd i 1½ plan med källare. I vinkel mot själva kvarndelen finns snickardelen, vilken är något lägre. Kvarndelens grund är murad i kraftig natursten, medan snickardelen bärs upp av ett par meter höga träpålar.

Snickardelen har plankstomme medan kvarndelen är en stolpkonstruktion.

Fasaderna är klädda med lockpanel eller locklistpanel och rödfärgade. Fönstren är på kvarndelen dels tredelade rutor i treluftsbågar, dels tredelade enluftsbågar.

Snickardelens fönster är tredelade på två lufter. Kvarndelens tak är täckt av enkupigt tegel medan snickardelens tak är täckt med betongpannor.

Snickeridelen inrymmer ett flertal äldre maskiner, bland annat en bormaskin och en svarv som enligt uppgift härrör från 1920-talet. Även delar av kvarnbyggnaden inrymmer utrustning kopplad till snickeriverksamheten. Utrustningen som haft med malningsverksamheten att göra är till stora delar avlägsnad. Två par kvarnstenar har funnits. Vattnet har letts till turbinen genom en trätub, som i ruttnat skick fortfarande återfinns utanför kvarnbyggnaden. Den ursprungliga turbinen byttes år 1948 till den turbin som idag fortfarande finns kvar och trätuben härrör från samma år som nuvarande turbin. Till turbinen är också kopplad en elgenerator, troligen härrörande från 1940-talet men installerad någon gång efter år 1960.

Byggnaden är i behov av underhåll såväl av grund (främst snickeridelens pågrund), fasad, tak och detaljer.

Anläggningen är ingående dokumenterad av Maria Olovsson i "Björsofors kvarn – vattenkraft och energi", en studie utförd inom utbildningen Bebyggelseantikvariskt program, Göteborgs universitet. Samtliga här förekommande uppgifter om anläggningen har hämtats från denna dokumentation.

Anläggning med läsbar exteriör och bitvis bevarad interiör. Stora underhållsbehov. Idag inga aktiviteter, oklarhet kring framtida förutsättningar för detta.

Holma kvarn

Holma kvarn, Holma säteri , Holma 2:1, Brastad socken, Lysekils kommun
x-6480563 y-1250641

Ej besiktigad utan inkomsten som bidragsärende till Bohusläns museum november 2005.

Holma kvarn är en vattenkvarn (turbin). Holma säteri finns omnämnt från 1100-talet. Kvarnen med tillhörande kvarndamm uppfördes på 1890-talet och var i drift fram till 1946. Driften var elektrifierad via vattenturbinen.

Kvarnen är en ganska hög byggnad i 2½ plan, vilande på stenplint. Fasaderna är klädda med liggande panel. All utrustning från 1946 finns kvar förutom tuben. Till anläggningen hör även en bastant dammkonstruktion utförd i huggen granit. Renoveringsbehov finns.

Holma säteri är inkluderat i kommunens KMV-program.

En anläggning med läsbar exteriör och välbevarad interiör med komplett maskineri. Ambition till upprustning, frågetecken för möjligheter till senare utåtriktad verksamhet. Hembygdsföreningen har signalerat att man inte vill vara inblandad i verksamheten.

Hovtorps kvarn

Hovtorp 1:1, Tanums socken, Tanum kommun
x-6514916 y-1244189

Vattenkvarn (hjulquvarn), mjölnarbostad samt ekonomibyggnad.

Kvarnanläggningen uppförd 1909, mjölnarbostad från 1918. Maskineri från 1920-40-tal. Kvarndriften upphörde på 1960-talet, men kvarnen används fortfarande för rensning av spannmål. Kvarnen är elektrifierad. Fördämningen revs delvis vid slutet av 1960-talet och kvarnbyggnaden kläddes då också in med plåt.

Bostadshuset hyrs idag ut.

Anläggningen är belägen helt nära väg E6 vid Tanumslätten. Kvarnen har ett nedsänkt läge i en bäckravin och omgärdas av al och ädellövträd. Resterna av fördämningen rakt bakom kvarnen är utförd i kallmurad sten med gjuten kulvert för ledning av vatten till turbinen.

Kvarnen är vinkelbyggd. Den äldre delen har hög stensockel medan den yngre, tvärsållade delen har betongstenssockel. Byggnaden är en stolpkonstruktion med fasader inklädda med röd trapetskorrugerad plåt. Samtliga fönster är sexdelade med vitmålad bågar och spröjs. Portarna är i svartmålat trä. Taket är belagt med ljus trapetskorrugerad plåt. Ej interiört besiktigad, osäkerhet råder kring eventuellt kvarvarande äldre maskineri, troligen finns en äldre valskvarn.

En sammanhållen miljö med kategoribyggnad samt kringbyggnader i form av en gårdsmiljö. Kvarnens exteriöra uttryck otydligt genom fullständig plåtinklädning, frågetecken för interiören. Framtida utåtriktade aktiviteter mindre sannolika med nuvarande förvaltning.

Jonsbo kvarn

Skrammestad 2:4 , Naverstads socken, Tanum kommun
x-6528322 y-1252347

Vattenkvarn (turbinquvarn). Ett antal privatpersoner är delägare. Namnet Jonsbo härrör från mitten av 1600-talet. År 1666 var kvarnen skattlagd på ¼ hemman Jonsbo. Vid storskiftet i slutet av 1700-talet övergick dessa utmarker till Skrammestad. Kvarnområdet har tidigare haft både kvarnboställe, smedja och ramsåverk, vilket man idag kan se rester av.

Kvarnen uppförd 1923 på samma plats som tidigare nedbrunnen kvarn varit belägen. Anläggningen var i bruk in på 1960-talet. Ramsågen tillverkades vid mekanisk verkstad kring sekelskiftet 1900 och var i bruk in på 1960-talet. Sjalva ramen finns fortfarande kvar. Bostadshuset revs vid slutet av 1990-talet. Kvarnbyggnaden är belägen utmed ån som förbinder Bolsjöarna. Terrängen är kuperad och omgiven av snårig lövskog med rik förekomst av ask. I området finns flera gamla stengrunder, bland annat efter bostadshuset och smedjan. En granitskodd ränna leder tillflödet till kvarnen, denna är omgiven av högar av sten. Nedanför kvarnbyggnaden finns utloppet, kantat av natursten. Byggnaden är uppförd som en stolpkonstruktion i 1½ plan samt källare. Sockeln är delvis hög, utförd i huggen sten. En snedtäcka på vardera långsidan. På åsidan ryms transmission samt turbin i källarplan. Fasad av omålade locklistpanel, eventuella färgrester. Mestadels igensatta fönster. Taket täckt av sinuskorrugerad plåt. Delar av maskineriet finns kvar. Kvarnen är försedd med två turbiner och två par kvarnstenar. Kvarnen är i behov av underhåll. Bjälklaget behöver bytas invid turbinen, där det har ruttnat. Jonsbo kvarn ingår i kommunens KMV-program. En anläggning med läsbar exteriör samt delar av interiörens maskineri bevarat. Kvarnen utgör den enda kvarvarande byggnaden i en helhetsmiljö med bostadshus, såg och smedja. Byggnadens skick innebär på lite sikt att även den riskerar försvinna. Inga aktiviteter, troligen lång väg till detta i ett framtidsperspektiv.

Kvarnar och sågverk samlokaliserade – vattendrivna

Ålgårdsbacka kvarn och såg

Ålgårdsbacka 2:1

Lindome socken, Mölndals kommun

x-6392328 y-1285287

Vattenkvarn (turbin), sågverk (cirkelsåg) och kvarnmästarbostad. Ägare Sten-Åke Andersson och Inga-Lill Pettersson, bosatta i kvarnmästarbostaden. Nuvarande kvarnbyggnad är uppförd 1945 på grunden till en äldre kvarn. Kvarnen i drift in på 1970-talet. Idag används främst sågbyggnaden, då som stenhuggeri. Anläggningen är belägen i Lindomeåns dalgång. Norr om ån går branta berg i dagen, omgivande terräng är bevuxen med lövskog, mestadels ek. Till anläggningen hör en damm med fördämningsmur i murad sten, krönt av en spång i stål/aluminium.

Sågen är en låg rektangulär byggnad med tillbyggnader mot ån. Den vilar på en kombination av stengrund och gjuten grund. Mot ån är den gjutna sockeln hög. Fasaderna är försedda med rödmålade locklistpanel, odelade fönster på två lufter och sinuskorrugerat plåttak.

Kvarnen är en byggnad i två och ett halvt plan, vilande på stenplint. Centralt på främre långsidan, rakt ovanför entrédörren, finns ett utskjutande frontespisparti. Fasaderna är klädda med rödfärgad locklistpanel, fönstren sexdelade och taket ett sinuskorrugerat eternittak. I kvarndelen finns de gjutna kvarnstenarna kvar men ingen övrig inredning. Kvarnen har under senare delen av sin driftstid haft vattendriven elturbin som drivkälla, finns kvar men i dåligt skick. Sågdelen används som stenhuggeri av de nuvarande ägarna, ingen utrustning finns kvar.

Bostadshuset i ett och ett halvt plan är utbyggt till en byggnad i vinkel. Invid huset finns en mindre ekonomibygnad.

Exteriöra underhållsbehov finns på båda byggnaderna.

Anläggningen ingår i kommunens KMV-program.

Ålgårdsbacka utgör en helhetsmiljö inkluderande kategoribygnader samt kringbyggnader. Bostadshuset hårt renoverat/tillbyggt. Förändrade interiörer, till stor del avsaknad av maskineri. Sporadiskt förekommande utåtriktad verksamhet i form av utställningar med stenkonst.

Hallinds kvarn och såg

Hallind 3:12, Bro socken, Lysekils kommun

x-6490029 y-1251049

Motorkvarn/elkvarn (valskvarn), sågverk (klingsåg). Ägare Ingmar Kvarnros.

Anläggningen uppfördes 1918 som kvarn med dieseldrift. 1938 installerades valskvarn och kvarnen byggdes i samband med detta på med en våning. Driften blev elektrisk och sågen tillkom. Nuvarande ägares morföräldrar började bruka anläggningen 1957. Sågen upphörde användas 1981, kvarnen var i bruk så sent som 1998, då som kross och för rensning av spannmål. Till anläggningen hör ett bostadshus uppfört 1934, ett kvarnstall med plats för tio hästar uppfört 1928, ett hönshus uppfört 1940 samt ett garage. Kvarnen har haft två anställda. Idag används saknar byggnaderna användning eller används som förråd alternativt verkstad.

I mindre, öppet område omgivet av bergshöjder. Omedelbart invid väg 162 samt järnvägen till Lysekil. Omges av igenväxande odlingsmark, busksly och mindre träd. Kring bostadshuset finns en trädgårdsanläggning.

Miljöns byggnader har en sammanhållen gestaltning med den gråmålade fasadpanelen, vitmålade fönsterbågar med brunmålade fönsteromfattningar samt brunmålade portar som förenande element.

Kvarnen är en rektangulär byggnad i 2½ plan klädd med gråmålade locklistpanel. Vid ena långsidan finns en något lägre, tvärgående utbyggnad. Fönstren är stående fyr- eller sexdelade eller liggande tvådelade. Taket är täckt med tvåkupigt tegel.

Vissa delar av det äldre kvarnmaskineriet finns kvar.

Kvarnen är sammanbyggd med sågen. Den senare är en delvis öppen byggnad utförd som två byggnadskroppar sammanförda i vinkel. Stommen är utförd delvis i betongsten. Fasaderna är klädda med gråmålade locklistpanel. Fönstren är sexdelade. Taket är täckt med tvåkupigt tegel. Interiörerna inkluderar en sågbänk med klingsåg.

Stall och hönshus har i stort sett fasad, fönster och tak i motsvarande utförande som kvarn och såg. Stallet har slät fasadpanel som på gavelröstena är överliggande och där panelbrädorna har spetsig nedre avslutning. Hönshuset, som har gjuten sockel, har i sen tid fått bottenplanets fönster utbytta.

Bostadshuset är en stor byggnad i nästan två fulla våningar med en vackert arbetad stensockel. Vid ena långsidan finns en tvärställd utbyggnad. Fasaden är inklädd med vit plåt. Fönstren är odelade på två eller tre lufter, taket är brutet med en täckning av tvåkupigt tegel.

Hallinds kvarn och såg utgör en helhetsmiljö omfattande kategoribygnader samt kringbyggnader. Läsbara exteriörer, delvis med sentida tillägg. Delar av kvarnens interiör kvar, sågens interiör komplett. Inga aktiviteter.

Mejerier

Andelsmejeriet Dingle

Dingle 1:67, Svarteborgs socken
x-6497340 y-1253678

Mejeri. Ägare Bengt Mattsson. Uppfört 1934, i drift till 1969. 1941 uppfördes en mindre byggnad för mjölmottagning omedelbart invid mejeribyggningen. Idag inrymmer byggnaden företaget Bohus industri med tillverkning av tält samt försäljning av bränslepellets. Den mindre byggnaden inrymmer ett snickeriföretag. I Dingle samhälle invid vägen mot Svarteborg.

Långsträckt byggnad i två plan. Utförd i tegel som putsats och infärgats i vitt. Gavlarna och den västra långsida är delvis inklädda med ljus korrugerad plåt. I byggnadens södra ände finns en skorsten i rött tegel. Längs med den västra långsidan finns en lastbrygga. Fönstren är i bottenplan höga, mångspröjsade och i övre plan mestadels sexdelade. Bågarna är grönmålade. Taket är täckt med enkupigt tegel. På taket finns ventilationsskorstenar i rödmalad plåt. Maskiner eller annan utrustning från mejeritiden finns inte kvar.

Den intilliggande byggnaden är två våningar hög i sin mittersta del och avslutas åt båda håll med lägre delar. En av de lägre delarna är troligen en senare tillbyggnad. Fasaderna är inklädda med ljus korrugerad plåt. Fönstren är mestadels odelade med gröna bågar. Taktäckningen utgörs delvis av bandad plåt, delvis av plåt i tegelimitation.

Ovanlig kategori. Troligen tidstypisk exteriör, delvis förvanskad genom plåtinkläddning. Interiörerna förändrade. Ingen aktivitet som kan knytas till bygdeutveckling idag eller i en trolig framtid.

Vrälands mejeri

Brattorp 1:14, Långelanda socken, Orust kommun
x-6456942 y-1258916

Mejeri uppfört under senare delen av 1930-talet, därefter utbyggt i flera omgångar. I drift till senare delen av 1970-talet. Efter nedläggningen har anläggningen tidvis hyst tillverkningsindustri. Idag fungerar byggnaden mest som förråd. I anläggningen ingår även ett större bostadshus (mejeristbostad) samt ett garage. Väl exponerad i öppet jordbrukslandskap strax öster om väg 160 på centrala Orust.

Mejeriet är en stor rektangulär byggnad i 2½ plan med utbyggnad samt utskjutande frontespis mot öster. På östsidan finns även en hög skorsten i tegel. På västsidan finns en lastbrygga. Byggnaden har stomme av brunt tegel vilket exponeras i fasad. I väst- och östfasaderna finns stora kvadratiska fönster i betongglas. På det hela taget har många av byggnadens fönster har bytts till moderna odelade rutor. Taket är täckt med tvåkupigt tegel, på taket finns ventilationsskorstenar i röd plåt. Ingenting av mejerianläggningens interiör finns kvar vad gäller maskiner eller annan utrustning.

Ett antal betongglas är krossade, tegelväggen har en horisontell sprickskada främst utmed den västra väggen, även skorstenen har sprickskador.

Den friliggande garagebyggnaden är likaså uppförd i brunt tegel. Portarna är igensatta och har ersatts med stående rödmalad träpanel och moderna fönster. Taket är ett pulpettak.

Bostadshuset är ett stort hus i två plan, utvändigt tilläggsisolerat och därefter klätt med gulmålade stående locklistpanel. Fönstren är odelade på två eller tre lufter med vitmålade båge och omfattning. Taket är ett tvåkupigt tegeltak.

Kategori 2 Ovanlig kategori. Helhetsmiljö omfattande kategoribygnad samt kringbyggnader. Troligen tidstypisk exteriör mejeriet. Bostadshuset hårt renoverat, mejeriet har underhållsbehov samt förändrade interiörer. Frågetecken kring möjlighet till aktiviteter, nuvarande ägaren planerar en försäljning.

OBJEKT PRIORITET 3

Kvarnar

Kvarnar – vinddrivna

Ingetorps kvarn, Solberga socken, Kungälvs kommun. Väderkvarn (hättekvarn). Ägare Solberga HBF. Från 1840, flyttad till platsen 1891, i drift 1929, renoverad 1957, 1971. Komplet maskineri. Bra skick. Belägen på hembygdsgård.

Kareby kvarn, Kareby socken, Kungälvs kommun. Väderkvarn (hättekvarn). Ägare hembygdsförening. Till platsen 1967, ursprungligen från 1793. Renoverad 1976. Körbart maskineri. Bra skick. Inga direkta aktiviteter. Belägen på hembygdsgård.

Lycke kvarn, Lycke kile 3:2, 4:2, Lycke socken, Kungälvs kommun väderkvarn. Hättekvarn. 1856, maskineri ej komplett/saknas. Numera sommarbostad.

Kungälvs kvarn, Kungälvs kommun. Väderkvarn (holländare). Uppförd här 1905. Maskineri saknas. Gott om ytterligare källmaterial. Aktiviteter i kommunal regi.

Lövöns kvarn, Solberga socken, Kungälvs kommun. Väderkvarn (hättekvarn). Maskineri ej komplett/saknas, fungerar som sommarhus

Rönnängs kvarn, Rönnäng 1:24, Rönnängs socken, Tjörns kommun. Väderkvarn (hättekvarn) Uppförd 1896. Komplet maskineri?

Kärrsön, Rönnängs socken, Tjörns kommun Väderkvarn (hättekvarn). Hakefjordens naturvårdsförening. Före 1858, till platsen 1890, drift till 1941, renoverad 1986-. Komplet maskineri. Svårtillgänglig. Ytterligare mtrl finns.

Stordals kvarn, Stordal 2:2, Stenkyrka socken, Tjörns kommun Väderkvarn (hättekvarn). Tjörns HBF. 1903-04 på äldre kvarnplats, i bruk till 1946. Restaurerad 1959, välbevarad. Vårdad. Inga aktiviteter. Ytterligare mtrl finns (Manker)

Surdals kvarn, Surdal 1:18, Klövedals socken, Tjörns kommun Väderkvarn (hättekvarn). Tjörns HBF. Från 1903, i drift till mitten av 30-talet, renoverad 1966. Maskineri komplett. Bra skick. Inga aktiviteter. Ytterligare mtrl finns (Manker)

Lilla Askeröns kvarn, Lilla Askerön, Valla socken, Tjörns kommun. Väderkvarn (hättekvarn). Ägs av Karl-Erik Hagström. 1896, i drift till 1925. Komplet maskineri.

Stora Askeröns kvarn, Stora Askerön 2:114, Norums socken, Stenungsunds kommun. Väderkvarn (hättekvarn) Stora Askeröns fritids- och hembygdsförening. 1880-tal, drift 1935, ren 1969. Bra skick.

Nösnäs 1:112, Norums socken, Stenungsunds kommun Väderkvarn (kjortelkvarn). I gott skick, uppförd omkring 1850, till platsen 1930?. Har ej varit i drift på nuvarande plats. Maskineri saknas.

Ödsmäl, Ödsmåls socken, Stenungsunds kommun Väderkvarn. Ägs av Märta Borre. Mitten av 1800-tal, hit 1898, i drift 1935. Sommarstuga.

Väderkvarn belägen på höjd öster om vägen Ödsmäl – Svanesund Stenungsunds kommun. Uppförd i mitten av 1800-talet.

Gamleberg 1:26, Ödsmåls socken, Stenungsunds kommun Väderkvarn. 1800-talets senare del. Delvis förändrad och inredd. Källa från 1975.

Fiskebäckskil, Lyse socken, Lysekils kommun. Väderkvarn. Uppförd 1854-55, i drift till 1903-04. Renoverad.

Lysekil, Lyse socken, Lysekils kommun Väderkvarn. Vikarvet. Uppförd 1856, renoverad 1978. Komplet maskineri.

Skaftö, Lyse socken, Lysekils kommun Väderkvarn. Skaftö HBF. 1844?, i drift 1903-04, renoverad 1986-. Ej komplett maskineri. Renoverades 1988.

Hunnebostrand 1:331, Tossene socken, Lysekils kommun Väderkvarn. Sotenäsgillet. Uppförd omkring 1890, hit 1930-tal, renoverad 1982-83. Ej komplett maskineri. Bra skick.

Solberg, Kville socken, Lysekils kommun Väderkvarn. Kville hembygds- och fornminnesförening. 1800-tal, i drift till 1946, renoverad. Drevs på slutet av räoljemotor.

Ulseröd 1:2, Tanums socken, Lysekils kommun Väderkvarn. Uppförd 1907, i drift till 1939-40, renoverad. Komplet maskineri. Ganska bra skick. Kulturvecka.

Kvarnar – vattendrivna

Hällingsjö säteri, Hällingsjö 1:10, Björketorps socken, Härryda kommun. Vattenkvarn, sågverk. Vattendriven såg uppfördes 1880, idag förfallen. Samtidigt byggdes vattenkvarn på Hällingsjö 1:10. Efter 1931 valsverk och två par stenar. I drift till 1974. Mjölnarstuga från 1902.

Solberg, Romelanda, Kungälv kommun. Vattenkvarn (turbindriven).

Häle 2:1, Stenkyrka socken, Tjörns kommun. Vattenkvarn (skvaltvarn). Renoverad 1998. Privatägd.

Assmunderöds kvarn, Assmunderöd 1:5, 1:10, 1:15, Torps socken, Vattenkvarn (hjulskvarn). Anor från 1600-tal, i drift till 1956. Välbevarad. Tidigare även garveri, bränneri m m.

Anrás, Jörlanda socken, Stenungsunds kommun. Vattenkvarn.

Anvik, Spekeröds socken, Stenungsunds kommun. Vattenkvarn. Rester. Även såg och vadmalsstamp har funnits. Idag finns mindre turbinhus kvar. Bild från 1935.

Stubbhålt 1:4, 1:5, Spekeröds socken, Stenungsunds kommun. Vattenkvarn (skvaltkvarn). Timrad kvarnbyggnad med underfallshjul. Daterad stock från 1849. Restaurerad.

Kvarndalen (2:8)?, Stenungsunds kommun. Vattenkvarn. Troligen från början av 1800-talet. Under renovering.

Lundby 6:1, Stenungsunds kommun. Vattenkvarn. Karaktär av sent 1800-tal. Om- och tillbyggd flera gånger samt renoverad.

Sköllunga Övergård (3:3), (4:3), Spekeröds socken. Vattenkvarn (hjulskvarn). Från 1800-talets mitt, nu dåligt skick.

Strandnorum, Hallerna, Norums socken, Stenungsunds kommun. Vattenkvarn.

Härgusseröd, Ucklums socken, Stenungsunds kommun. Vattenkvarn.

Norra Anrás, Jörlanda socken, Stenungsunds kommun. Vattenkvarn. Idag sommarhus. Gammal källa.

Övra Röra, Spekeröds socken, Stenungsunds kommun. Vattenkvarn. Även turbindrivet sågverk.

Fossen 1:7, 1:8, 1:15, Uddevalla kommun. Vattenkvarn, sågverk. Kvarn från 1933, såg 10-25 år senare.

Tjölsteröd 1:20?, Ljungs socken, Uddevalla kommun. Vattenkvarn. Rester av kvarn och såg vid Tjölsterödsbäcken.

Hunnebostrand, Tossene socken, Sotenäs kommun. Vattenkvarn (skvaltkvarn). Förvaltas av HBF, står på HBG invid väderkvarn.

Holma 2:1, Brastads socken, Lysekils kommun. Vattenkvarn. Vid Holma bäck, troligen uppförd under 1800-talets senare del, möjligen 1900-tal. I behov av restaurering.

Vågsäter 2:1, Munkedals kommun. Vattenkvarn. 1800-talskaraktär med bottenvåning av sten. Byggnaden förfallen. Äldre dammanläggning samt välbevarad kvarnarbetarbostad finns.

Kvarn i Bärfendal, Bärfendal socken, Munkedals kommun. Vattenkvarn. "Där Tosteröds stora vatten rinner ut i Tvärån vid Eldsbacka"

Kvarn och såg i Holma, Munkedals kommun.

Hässlebräcke, Krokstads socken, Munkedals kommun. Vattenkvarn, sågverk. Livaktigt samhälle fram till 1920-talet. Dessutom mejeri, lanthandel m m.

Grimmeland, Mo socken, Tanums kommun. Vattenkvarn (turbindriven)

Gilltorp, Skee socken, Strömstads kommun. Vattenkvarn (hjulskvarn). Underfallshjul, senare elektrifierad.

Sågverk – drivkälla ej definierad

Lillhults såg, Härryda socken, Härryda kommun. Sågverk. Förfallet.

Habäck 1:5, Björketorps socken, Härryda kommun. Sågverk. Bymiljö.

Sanserhult 1:3, Härryda socken, Härryda kommun. Sågverk. Relativt välbevarat.

Västra Hyltan 2:4, Råda socken, Härryda kommun. Sågverk.

Hagedal, Härryda socken, Härryda kommun. Sågverk.

Vrestaby, Härryda socken, Härryda kommun. Sågverk. Bymiljö.

Lillhult, Härryda socken, Härryda kommun. Sågverk. Bymiljö.

Röberg 2:2, Björketorps socken, Härryda kommun. Sågverk. Gårdssåg från 1920-talet.

Härryda trä, Knösv. 22, 43892 HÄRRYDA, Tel. 0301-316 72

Kjellbergs Trä o. Emballage Box 33, 43065 RÄVLANDA, Tel. 0301-403 57

Wahlgrens Såg, Buaråsen 1400, 43063 HINDÅS, Tel. 0301-183 38

Lundbergs Trä & Transport AB, Tullebo, 43063 HINDÅS, Tel. 0301-217 40

Bodafors Bygg Trä AB, Galvaniseringsg. 7, 41707 GÖTEBORG, Tel. 031-50 03 30

Gullbringa, Håltå socken, Kungälv kommun. Sågverk. Säterimiljö med ett tjugotal byggnader. Ej kvar?

Stora Rönning, Solberga socken, Kungälv kommun. Sågverk. Uppfört på 1920-talet.

Siljan Wood Products AB, Bultg. 11 B, 44240 KUNGÄLV, Tel. 0303-589 45

Gläsheds Säg, Gläshed 302, 47193 KÄLLEKÄRR, Tel. 0304-66 08 19

Grössbyn (2:11), (16:1), Ucklums socken, Stenungsunds kommun. Sägverk. Även f d kvarnplats.

Ucklums säg, Sandbacka 132, 44494 UCKLUM, Tel. 0303-77 60 15

BohusList AB, Assmunderöd 4836, 47393 HENÅN, Tel. 0304-374 50

Hjältön 1:1, Bokenäs socken, Uddevalla kommun. Sägverk. Gårdsmiljö. Byggnader från 1950-talet.

Groheds säg, Uddevalla kommun. Sägverk (eldrift). I bruk idag, byggnader välhållna.

Hogstorps Säg, Skredviks Bråten 15, 45194 UDDEVALLA, Tel. 0522-870 72

Larsson Hyvleri HB, Rodebo 42602 Ranneberg, 45994 LJUNGSKILE, Tel. 0522-253 92

Fisketorps säg, Pl 12, 45054 HEDEKAS, Tel. 0524-310 33

Hemberg Märten, Sör Hede 8132, 45294 STRÖMSTAD, Tel. 0526-270 01

Kvarnar och sägverk samlokaliserade - drivkälla ej definierad

Hällingsjö säteri, Björketorps socken, Härryda kommun. Sägverk, kvarn. 1880-tal. Förfallet.

Fossen 1:7, 1:8, 1:15, Bokenäs socken, Uddevalla kommun. Sägverk, kvarn. Kvarn från 1933, säg samt övriga byggnader 10-25 år senare.

Hässlebräcke, Krokstads socken, Munkedals kommun. Sägverk, kvarn. Småföretagarmiljö knuten till vattenkraft, blomstrande verksamhet från 1905 till slutet av 1920-talet.

Mejerier

Gullbringa, Hälta socken, Kungälv kommun. Mejeri. Säterimiljö med ett tjugotal byggnader.

Solberg-Hede, Kungälv kommun. Mejeri.

Hvena gårdsmejeri, Hvena 6331, 47396 HENÅN, Tel. 0304-232 30

Grohed, Forshälla socken, Uddevalla kommun. Mejeri. Vid gästgiveri, tingshus och sockenmagasin.

Hässlebräcke, Krokstads socken, Munkedals kommun. Mejeri. Livaktigt samhälle fram till 1920-talet. Även kvarn, såg, lanthandel m m.

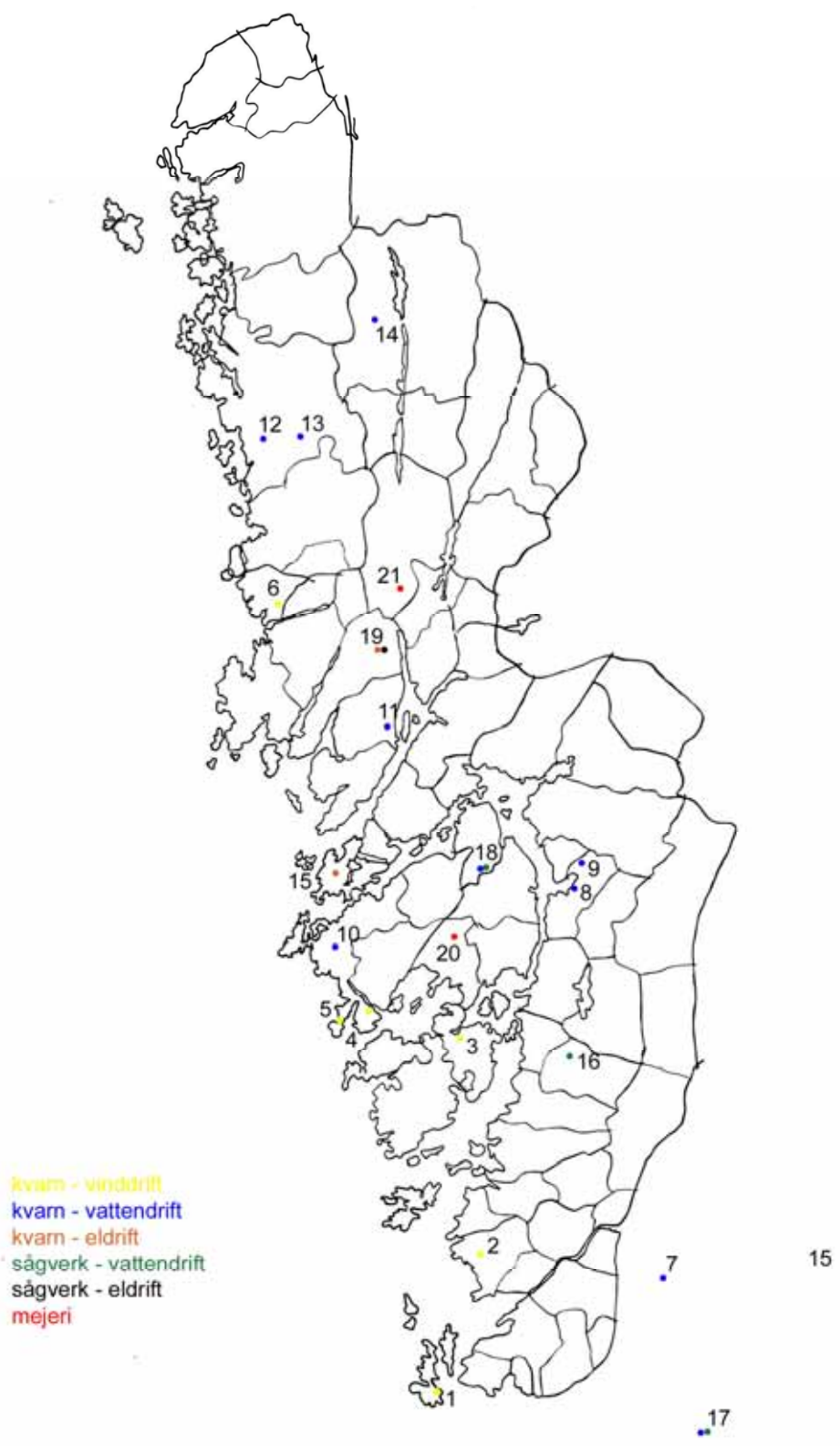
Ryk 4:5, Tanums socken, Tanums kommun. Mejeri. Byggnaden uppförd 1885. Mejeri till 1940-talet. Relativt förändrad genom fönsterbyte. Idag bostad.

Övrig agrar småindustri

Tofta herrgård, Lycke socken, Kungälv kommun. Bränneri.

Sköllunga, Ucklums socken, Stenungsunds kommun. Pälffabrik.

Karta över Bohuslän

Kartindex Bohuslän

- 1.** "Kvarna på Heden"
Öckerö socken,
Öckerö kommun
- 2.** Burås kvarn
Torsby socken,
Kungälv kommun
- 3.** Fjälebro kvarn
Valla socken,
Tjörns kommun
- 4.** Lyröns kvarn
Tegneby socken,
Orust kommun
- 5.** "Kvarna i Mollösund"
Morlanda socken,
Orust kommun
- 6.** Krega kvarn,
Svenneby socken,
Tanums kommun
- 7.** Björsofors kvarn
Bergums socken,
Göteborgs kommun
- 8.** Lyckornas kvarn och torp
Ljungs socken,
Uddevalla kommun
- 9.** Aröds kvarn
Ljungs socken,
Uddevalla kommun
- 10.** "Skvaltkvarnen i Bro"
Morlanda socken,
Orust kommun
- 11.** Holma kvarn, Holma säteri
Brastad socken,
Lysekils kommun
- 12.** Tegneby kvarnfall
Tanums socken,
Tanums kommun
- 13.** Hovtorps kvarn
Tanums socken,
Tanums kommun
- 14.** Jonsbo kvarn
Naverstads socken,
Tanums kommun
- 15.** "Bagges kvarn"
Skaftö socken,
Lysekil kommun
- 16.** "Gustavs ramsåg"
Spekeröds socken,
Stenungsunds kommun
- 17.** Ålgårdsbacka kvarn och såg
Lindome socken,
Mölnåls kommun
- 18.** Ålgårds kvarn och såg
Torps socken,
Orust kommun
- 19.** Hallinds kvarn och såg
Bro socken,
Lysekils kommun
- 20.** Vrälands mejeri
Långelanda socken,
Orust kommun
- 21.** Andelsmejeriet Dingle
Svarteborgs socken,
Munkedals kommun

Dalsland

Metod och källor

Objekten i denna rapport är i huvudsak utvalda ur den totalinventering av Dalslands industrier som genomfördes av Älvsborgs Länsmuseum (nuv Regionmuseum Västra Götaland) åren 1993-96. Ett mindre antal kompletteringar har även gjorts. Utgångspunkten för urvalet har varit mindre industrier som antingen tillverkat produkter hämtade ur jordbruksnäringen (dvs spannmål, animalieprodukter och skog) eller varit leverantörer av produkter avsedda för jordbruk. I samband med att rapporten skrevs har också samtliga objekt besökts och fotograferats. På grund av arbetets avgränsning har ingen interiörinventering genomförts och i de fall där uppgifter nedan finns om utrustning mm är dessa till största delen hämtade från tidigare inventering. En interiörinventering hade dock kunnat ge den kulturhistoriska värderingen en större dignitet.

Eftersom antalet agrara småindustrier i Dalsland är begränsat, samtidigt som en beskrivning av den här typen kan utgöra en värdefull kunskapsbas för fortsatta studier, har samtliga kända objekt inom denna kategori tagits med i rapporten. Ingen klassificering har heller gjorts, bland annat beroende på avsaknaden av interiörinventering. Trots detta så varierar naturligtvis det kulturhistoriska värdet mellan objekten och avsikten är att detta skall kunna utläsas ur den sammanfattning/värdering som återfinns i varje enskild beskrivning.

Arbetet har utförts under hösten 2005 av Regionmuseum Västra Götaland genom Dag Widmark, Contekton Arkitekter Fyrstad AB.

Kvarnar (med såg)

De dalsländska kvarnarna ligger i huvudsak koncentrerade till jordbruksbygderna i landskapets södra del, det vill säga Dalboslätten i sydost samt Valbodalen i sydväst. Av Dalslands cirka 20 kända kvarvarande kvarnar är sex stycken helt i drift 2005 där samtliga ligger på Dalboslätten (med andra ord är Dalboslättnens samtliga kvarnar i drift). Bland övriga kvarnar används möjligen ett fåtal mer sporadiskt. Flera av de vattendrivna, ej verksamma, kvarnarna är ombyggda till elkraftverk. I många fall har även sågar uppförts i anslutning till kvarnanläggningar. Dessa har enbart sorterats under ovanstående rubrik.

1. Rotenäs kvarn & såg

Rotenäs kvarn & såg, Rotenäs 1:33, Frändefors socken, Vänersborgs kommun

Vattendriven kvarn uppförd nära Bodaneåns utlopp i Stora Hästefjorden omkring 1900. Kvarnen var ursprungligen ägd av traktens bönder men utarrenderades även fram till 1968 då verksamheten upphörde. Kvarnen var en valskvarn med två stenpar för malning av framförallt vete o råg.

Sågverksamhet fanns även på motsatta (östra) sidan av ån mellan 1883 och 1968. Sågverksbyggnaden är idag borta. Kvarnen ingår i en miljö med bevarad damm, bostadshus och uthus.

Ingår i Område av riksintresse för kulturminnesvården KP21 Hästefjorden samt Bevarandeprogram för odlingslandskap, område klass 2.

2. Forsane kvarn & såg

Forsane kvarn & såg, Forsane 1:8, Frändefors socken, Vänersborgs kommun

Vattendriven kvarn uppförd vid Frändeforsån år 1875 som ersättning för de kvarnar som förlorat sin drivkraft då sjön Hästefjorden sänktes på 1860-talet. En större ombyggnad genomfördes 1929 och 1935 fick anläggningen vattenturbiner. År 1989 installerades ett elkraftverk. Kvarnen är i drift (2005) och är bland annat utrustad med hammarkvarn, kross och blandare för fodersäd (enligt inventeringen 1993).

Sammanbyggd med kvarnen ligger en såg som igångsattes år 1897. 1993 användes den endast periodvis.

Forsane kvarn är en av sex dalsländska kvarnar som är helt i drift (samtliga ligger på Dalboslätten). Anläggningen har blivit tillbyggd ett antal gånger vilket är tydligt avläsbart och gör den till ett kultur- och teknikhistoriskt intressant exempel på kvarndriftens förändrade och utökade behov under cirka 100 år.

3. Hvena kvarn

Hvena kvarn, Vena 1:2, Bolstad socken, Melleruds kommun

Vattendriven kvarn uppförd vid Frändeforsån på 1850-talet. Kvarnverksamhet har funnits på platsen sedan 1600-talet. Kvarnen blev elektrifierad på 1940-talet och är fortfarande i drift (2005). Tillverkningen består av svin och kofoder (enligt inventeringen 1993).

1926 byggdes även en kraftstation som senare flyttades till andra sidan ån i samband med att kvarnen elektrifierades på 1940-talet.

Hvena kvarn är en av sex dalsländska kvarnar som är helt i drift (samtliga ligger på Dalboslätten). Anläggningen har blivit utökad ett antal gånger vilket är tydligt avläsbart och gör den till ett industrihistoriskt intressant och pedagogiskt exempel på kvarndriftens förändrade och utökade behov under cirka 150 år.

Tidigare utvärderad i Kulturhistorisk byggnadsinventering 1990.

4. Åsebro kvarn

Åsebro kvarn, Åsebro 1:1, Bolstad socken, Melleruds kommun

Vattendriven kvarn uppförd vid Dalbergsån år 1825. Kvarnverksamhet har funnits på platsen sedan 1630-talet. Anläggningen drevs fram till 1989 då de nyblivna ägarna lät uppföra en ny kvarn intill landsvägen. Den nya kvarnen är idag (2005) i drift.

Åsebro kvarn har ett vackert läge invid en gammal stenvalvbro och med anslutande bostadshus och uthus. Miljön innefattar även ett mejeri (Åsebro mejeri) på andra sidan ån. Kvarnen är (om dateringen stämmer) också Dalslands äldsta, även om den sannolikt är till- och ombyggd ett flertal gånger. Eftersom byggnaden är helt inklädd i korrugerad plåt är dess ålder och byggnadshistoria svårbedömd från utsidan.

Tidigare utvärderad i Kulturhistorisk byggnadsinventering 1990.
Ingår i Bevarandeprogram för odlingslandskap, område klass 3.

5. Assarebyns kvarn & såg

Assarebyns kvarn & såg, Assarebyn 3:2 och 2:3, Ör socken, Melleruds kommun

Vattendriven kvarn uppförd vid Krokån år 1920 på resterna efter en tidigare kvarnbyggnad av tegel som brann 1904. Kvarnverksamhet har funnits på platsen sedan 1600-talet. Kvarnen är i drift (2005) med en (enligt inventeringen 1993) tillverkning av krossat och malt svin- och kofoder samt hushållsmjöl såsom vete- och rågsikt. Dessutom bedrivs utsädesrensning och betning i kvarnen.

På platsen har även sågverksamhet funnits sedan 1850-talet. Nuvarande såg är från cirka 1940. Här har dessutom legat ett tegelbruk.

Assarebyns kvarn är en av sex dalsländska kvarnar som är helt i drift (samtliga ligger på Dalboslätten). Kvarnens putsade 1920-tals exteriör är i originalskick. Ingen kulturhistorisk byggnadsinventering har genomförts i Ör socken.

6. Krokfors kvarn

Krokfors kvarn, Ör socken, Melleruds kommun

Vattendriven kvarn uppförd vid Krokån omkring 1850. Kvarnverksamhet har bedrivits på platsen sedan tidigt 1600-tal. Anläggningen fick nya kvarndammar och turbiner 1912. Kvarnen är i drift (2005) med en tillverkning av krossat och malt svin- och kofoder (enligt inventeringen 1993).

En målning från 1890-talet visar att det tidigare även funnits såg och mejeri på platsen.

Krokfors kvarn är en av sex dalsländska kvarnar som är helt i drift (samtliga ligger på Dalboslätten). Anläggningen har blivit tillbyggd men får ändå ses som Dalslands, i förhållande till sin relativt höga ålder, mest välbevarade kvarn i full drift. Med sina faluröda timmerväggar och välvda fönster är den dessutom vacker att se på.

Uppmärksammas i samband med bidragsärende 1984.

Omfattas av Bevarandeprogram för odlingslandskap, område klass 3.

Ingen kulturhistorisk byggnadsinventering har genomförts i Ör socken.

7. Svecklingebyns kvarn & såg

Svecklingebyns kvarn & såg, Svecklingebyn 1:32, Ör socken, Melleruds kommun

Eldriven (alternativt tändkulemotor driven) kvarn uppförd 1909, såg uppförd 1946. Kvarnen är i drift.

Svecklingebyns kvarn och såg ingår i en sammanhållen miljö med tillhörande bostadshus, spannmålstork, verkstad och magasin och är en av sex dalsländska kvarnar som är helt i drift (samtliga ligger på Dalboslätten). Den är också en av Dalslands fyra bevarade ej vattendrivna kvarnar och visar genom sin ålder och sitt läge att den (om dateringen stämmer) är ett ovanligt tidigt exempel på hur industriverksamheter kunde dra nytta av den nya lokaliseringfrihet som elkraft, tändkulemotorer samt lastbilar innebar. Läget, mitt på slätten, visar även på en nära koppling till jordbruket. Kvarnens exteriör är dock kraftigt förändrad. (Nämnas kan att Sveriges första elkvarn igångsattes 1892 och att Mellerud fick eldistribution från Olidan i Trollhättan kring 1920).

Tidigare utvärderad i Kulturhistorisk Byggnadsinventering RV 45 – förbifart Mellerud.

8. Tonsbergs kvarn

Tonsbergs kvarn, Tonsberg 2:1, Ör socken, Melleruds kommun

Vattendriven kvarn uppförd vid Storån år 1921. Äldsta uppgift om kvarnverksamhet på platsen är från 1885. Kvarndriften nedlagd på 1930-talet. Numera fungerar byggnaden som kraftstation.

Tonsbergs kvarn, med vattenhjul, fors och tillhörande bostadshus, förefaller vara i stort oförändrad sedan den byggdes och utgör sammantaget en av Dalslands mest välbevarade och historiskt fantasieggande kvarnmiljöer.

Kvarnen ingår i Bevarandeprogram för odlingslandskap, område klass 3. Ingen kulturhistorisk byggnadsinventering har genomförts i Ör socken.

9. Gunvarby kvarn & såg

Gunvarby kvarn & såg, Linde, Ör socken, Melleruds kommun

Vattendriven kvarn/såg uppförd vid Storån år 1934. Såg- och kvarnverksamhet har bedrivits på platsen sedan 1600-talet. Sågen var i drift på 1990-talet men är idag (2005) nedlagd.

Gunvarby kvarn och såg är en anläggning med ett flertal byggnader, förutom kvarn/såghuset finns här bostadshus, spånförråd, garage och två förråd. Maskineriet är i stort sett intakt och sammantaget är detta en både välbevarad och välskött anläggning med stora kultur- och teknikhistoriska värden. Dessutom är miljön både vacker och trivsamt.

Miljön omfattas av Bevarandeprogram för odlingslandskap, område klass 3. Ingen kulturhistorisk byggnadsinventering har genomförts i Ör socken.

10. Ellenö kvarn

Ellenö kvarn, Torp socken, Färgelanda kommun

Vattendriven kvarn uppförd vid Valboån på 1890-talet. I början av 1900-talet fanns här även ångsåg, vattensåg, tegelbruk och mejeri. Idag återstår, förutom kvarnen, även ett senare tillkommet kraftverk.

Ellenö kvarn är en av Dalslands få vattenkvarnar byggda i tegel.

Tidigare utvärderad i Kulturhistorisk byggnadsinventering 1975.

Kvarnen ingår i Bevarandeprogram för odlingslandskap, område klass 2 samt Område av riksintresse för kulturminnesvården KP13 Valbodalen.

11. Näsböle kvarn

Näsböle kvarn, Näsböle 1:7, Färgelanda socken, Färgelanda kommun

Vattendriven kvarn uppförd vid Valboån kring 1880. Verksamheten lades ned på 1950-talet. Kvarnverksamhet på platsen sedan mitten av 1600-talet. Tidigare fanns här även en såg och ett tegelbruk vars byggnader nu är borta. År 1918 byggdes ett elkraftverk i anslutning till kvarnen. Kraftverket är i drift. Näsböle kvarn är en av Dalslands få vattenkvarnar byggda i tegel. Tidigare utvärderad i Kulturhistorisk byggnadsinventering 1975. Ingår i Område av riksintresse för kulturminnesvården KP13 Valbodalen.

12. Edstenafors kvarn

Edstenafors kvarn, Högsäter socken, Färgelanda kommun

Vattendriven kvarn uppförd vid Valboån år 1914 nedlagd på 1970-talet.

Byggnaden fungerar idag som kraftstation.

Kvarnens vitputsade fasader (en är dock klädd i vit korrugerad plåt) ger den ett förhållandevis ovanligt utseende och som helhet kan Edstenafors kvarn ses som ett landmärke i landskapet med ett vackert och välexponerat läge i invid en gammal stenvälvbro.

Kvarnen ingår i Bevarandeprogram för odlingslandskap, område klass 3 samt Område av riksintresse för kulturminnesvärden KP13 Valbodalen.

13. Högsäters valskvarn

Högsäters valskvarn, Solberg 1:44, Högsäter socken, Färgelanda kommun

Eldriven kvarn uppförd 1943 invid väg 172 i orten Högsäter. Verksamhet bedrevs in på 1990-talet men kvarnen är idag nedlagd.

Högsäters valskvarn en av Dalslands fyra bevarade ej vattendrivna kvarnar. Byggnadens flacka sadeltak och slätputsade fasad ger den ett tidstypiskt funktionalistiskt uttryck. Välbevarad exteriör.

Kvarnen ingår i Område av riksintresse för kulturminnesvården KP13 Valbodalen.

14. Skällsätters kvarn & såg

Skällsätters kvarn & såg, Skällsäter 1:66, Järbo socken, Färgelanda kommun

Eldriven kvarn uppförd 1939, såg uppförd 1969. Nedlagd drift.

Skällsätters kvarn, med såg, tillhörande bostadshus och uthus, är en av Dalslands fyra bevarade ej vattendrivna kvarnar. Den visar genom sitt läge att den tillkommit i en tid då järnvägen var ett betydande transportmedel. (Lelångebanan mellan Bengtsfors och Uddevalla anlades 1895 och lades ned under 1960-talet).

Välbevarad exteriör med putsad fasad i kvardröjande 1920-talsstil. Fasaden är dock i behov av upprustning.

Tidigare utvärderad i Kulturhistorisk byggnadsinventering 1975.

Ingår i Område av riksintresse för kulturminnesvärden KP13 Valbodalen.

15. Lerdals kvarn

Lerdals kvarn, Lerdal Stom 1:10, Lerdals socken, Färgelanda kommun

Eldriven (?) kvarn av okänd ålder. Ett märke på fasaden anger "Medlem av Svenska Bygdekvarnars Förening".

Kvarnen är en av Dalslands fyra bevarade ej vattendrivna kvarnar. Relativt välbevarad exteriör.

Ingår i Bevarandeprogram för odlingslandskap, område klass 3.

16. Kolsäters kvarn

Kolsäters kvarn, Krokfors 3:1, Töftedal socken, Dals Ed kommun

Vattendriven kvarn, uppförd vid Töftedalsån på 1870-talet nedlagd på 1970-talet. Ombyggd 1938 då den förhöjdes med en våning.

I anslutning till kvarnen ligger en kombinerad smedja och sädestork sannolikt uppförd i början av 1930-talet. Kolsäter kvarn är förfallen och dess utrustning är borttagen.

Kvarnen ingår i Bevarandeprogram för odlingslandskap, område klass 2 samt Område av riksintresse för kulturmiljövården KP11 Töftedal-Gesäter.

Ingen kulturhistorisk byggnadsinventering har genomförts i Gesäter socken.

17. Loviseholms kvarn & såg

Loviseholms kvarn & såg, Loviseholm 1:8, Töftedal socken, Dals Ed kommun

Vattendriven kvarn uppförd vid Gubberödsälven år 1889. På platsen låg tidigare Loviseholms järnbruk etablerat 1747 och nedlagt ca 1880. Här finns även en såg av okänd ålder. Sågverksamhet har bedrivits här sedan början av 1600-talet. Verksamheten (både kvarn och såg) bedrevs i mindre skala 1993. En kraftstation uppfördes år 1990.

Loviseholm är kulturhistoriskt intressant som plats för ett av Dalslands tio äldsta järnbruk. Bruket lades ned i en tid då samtliga dalsländska järnbruk avvecklades. Då många av dessa övergick till papperstillverkning ställde man här istället om till en kvarn- och sågdrift som, av kvarnens storlek att döma, kan ha varit relativt storskalig.

18. Årbol kvarn & såg

Årbol kvarn & såg, Årbol 2:1, Ärtemark socken, Bengtsfors kommun

Vattendriven kvarn av okänd ålder vid Årbolsälven. Sågverksbyggnad från 1947. Kvarn- och sågverksamhet har funnits på platsen sedan 1697. 1955 installerades här ett elkraftverk som renoverades i början av 1990-talet. Sågen drevs fram till 1975, kvarnen är nedlagd sedan länge.

Årbol kvarn och såg är en av Dalslands få miljöer där både kvarn- och sågbyggnad är bevarade. Deras läge, på vardera sidan av vattendraget, gör dessutom Årbol kvarn & såg till en förtätad och tilltalande såg/kvarnmiljö utan motstycke i Dalsland. Originalexteriörer med bland annat ett lite ovanligt "fönster över hörn" på sågbyggnaden, främst tillkommet av praktiska skäl men kanske även påverkat av tidens arkitekturideal.

Miljön är tidigare utvärderad i Kulturhistorisk byggnadsinventering 1982.

19. Tegane kvarn

Tegane Kvarn, Tegane samfällid, Ärtemark socken, Bengtsfors kommun

Vattendriven kvarn av okänd ålder. Renoverad i början av 1990-talet. Elkraftverk är installerat. Kvarnen var till viss del i drift 1996.

Sågverksamhet har funnits i närheten sedan 1600-talet. Sågen var fallfärdig 1996. Tegane kvarn, med tillhörande bostadshus och garage, är varsamt upprustad och får ses som en av Dalslands mer välbevarade kvarnanläggningar med stora kulturhistoriska och miljömässiga värden.

Kvarnmiljön är tidigare utvärderad i Kulturhistorisk byggnadsinventering 1982.

20. Laxarby kvarn

Laxarby kvarn, Närsidan 2:1, Laxarby socken, Bengtsfors kommun

Vattendriven kvarn uppförd 1869. Upprustad och ombyggd till kraftstation kring 2000, delar av kvarnutrustningen har bevarats.

Laxarby kvarn har en förhållandevis välbevarad exteriör (dock med bland annat en mindre nytillkommen entrétillbyggnad). Tillhörande bostadshus ligger i närheten. Kvarnen omfattas av Bevarandeprogram för odlingslandskap, område klass 3.

21. Tollebol kvarn

Tollebol kvarn, Tollebol 1:6, Åmåls socken, Åmåls kommun

Vattendriven kvarn uppförd 1875. Nedlagd drift.

Tollebols kvarn ingår i en närmast komplett miljö med bland annat mjölnarbostad, ladugård, vagnslider, jordkällare och smedja. Miljön är som helhet till stora delar bevarad i sitt originalutförande och har ett högt kulturhistoriskt värde.

Tidigare utvärderad i Kulturhistorisk byggnadsinventering RV 45 förbifart Åmal samt Kulturhistorisk byggnadsinventering 1982.

Ingår även i Bevarandeprogram för odlingslandskap, område klass 3.

Sågar

I likhet med de dalsländska kvarnarna ligger även flertalet av de mindre sågarna i landskapets sydöstra del. Denna del är samtidigt Dalslands plattaste och skogfattigaste vilket kanske kan tyckas märkligt med tanke på verksamhetens behov. Förklaringen kan vara att Dalslands nordliga, fall- och skogrika del alltsedan slutet av 1800-talet har varit starkt dominerad av större sågverk och pappersbruk. En djupare historisk undersökning skulle eventuellt kunna ge svar på frågor kring dessa regionala skillnader.

Många sågar (flera idag rivna) startades omkring 1930-talet då elkraft, tändkulemotorer och lastbilar gjorde det möjligt att bedriva verksamhet var som helst - invid bostaden eller i skogen, oberoende av åarnas fall eller järnvägarnas transportmöjligheter (vilket de stora ångsågarna däremot har varit starkt beroende av). Nu blev det även möjligt att flytta sitt sågverk till nya platser allteftersom skogen höggs ned.

Hedens såg i Melleruds kommun är en av Dalslands mindre sågar.

22. Åbro såg

Åbro såg, Långsjö 1:30, Frändefors socken, Vänersborgs kommun

El- (alt tändkulemotor) driven såg och kvarn uppförd 1933 som ersättning för en då nedbrunnen såg anlagd på 1920-talet av ett antal lantbrukare som sedan sålde sågen. Anläggningen utökades och moderniserades 1947. 1993 var sågen igång vår och sommar. Förefaller fortfarande vara i drift 2005.

Åbro såg är en som helhet välbevarad anläggning med tillhörande bostadshus och uthus. Såghusets relativt högresta proportioner i två våningar och med intaget från gaveln kan tyda på att det är uppfört som en ramsåg med så kallad sågvind och undersåg. Anläggningen är också en god representant för de sågar som uppfördes kring 1930-talet då elkraft, tändkulemotorer och lastbilar gjorde det möjligt att etablera industrier utan kontakt med vare sig vattendrag eller järnväg.

Miljön omfattas av Bevarandeprogram för odlingslandskap, område klass 2

Ligger i kanten av Område av riksintresse för kulturmiljövården KP21

Hästefjorden.

23. Dissingtakans såg

Dissingtakans såg, Dissingtakan 1:32, Frändefors socken, Vänersborgs kommun

El- (alt tändkulemotor) driven såg uppförd 1946 intill en jordbruksfastighet vid RV 45, nedlagd 1974.

Sågen är förfallen och tycks vara tömd på utrustning.

24. Åkers såg

Åkers såg, Åker 1:11, Grinstad socken, Melleruds kommun

El- (alt tändkulemotor) driven såg uppförd 1935. Verksamheten startade 1928 på intilliggande plats. Ombyggd 1955. Sågen är i drift (2005).

Åkers såg är en tidstypisk anläggning. Uppförd på karaktäristiskt sätt invid en mindre landsväg i en skogsglänta visar den på den nyvunna frihet som elkraft, tändkulemotorer och lastbilar innebar för industrilokaliseringar. Tidigare utvärderad i Kulturhistorisk byggnadsinventering 1990.

25. Hedens såg

Hedens såg, Heden 1:6, 1:7, Dalskogs socken, Melleruds kommun

El- (alt tändkulemotor) driven såg av okänd ålder (dock äldre än 1948). Den förefaller vara åtminstone delvis i drift 2005.

Hedens såg är utrustad med cirkelsåg med intag från långsidan och anläggningen innefattar ett flertal byggnader bland annat spånförråd. Den är en god representant för de sågar som uppfördes kring 1930-talet, utan kontakt med vare sig vattendrag eller järnväg, det vill säga en tid då elkraft, tändkulemotorer och lastbilar blev allt mer tillgängliga.

26. Snäcke såg

Snäcke såg, Snäcke 1:5, Skällerud socken, Melleruds kommun

Vattendriven såg uppförd 1904, nedlagd 1938. Sågverksamhet har bedrivits här sedan 1550-talet och platsen är därmed Dalslands dokumenterat äldsta för sågverksamhet. Strax intill ligger en industribyggnad från 1930 där man tidigare tillverkat isoleringsplattor.

Snäcke såg har ett fint läge på en udde vid Snäcke kanal. Sågen är förfallen och saknar maskinell utrustning. Dess läge, som landskapets äldsta plats för sågverksamhet bidrar dock till att öka dess kulturhistoriska värde. Den är också en av Dalslands få bevarade vattensågar.

Ingen kulturhistorisk bygnadsinventering har genomförts i Gesäter socken.

Mejerier

De flesta av de dalsländska mejerierna ligger, liksom i fallet kvarnar och sågar, i landskapets södra del och då främst på Dalboslättan som är Dalslands främsta jordbruksbygd. Det finns även mejerier i de större orterna, förutom i Mellerud (vid Dalboslättan) även i Färgelanda, Ed och Åmål. Undantaget är Bengtsfors.

Den animalieinriktning inom jordbruksproduktionen som följer i spåren av industrialism och urbanisering kom igång relativt sent i Dalsland jämfört med övriga Sverige. Anledningen var att jordbruket i Dalsland under 1800-talet var starkt dominerad av havreodling på grund av stor efterfrågan från England. När efterfrågan avtog på 1880-talet drabbades det dalsländska jordbruket hårt. Man började emellertid långsamt övergå till boskapsskötsel med mejerier och slakterier, anlagda vid de nyttillkomna järnvägarna, som följd. Kring sekelskiftet 1900 fanns exempelvis sådana i såväl Mellerud som Färgelanda (båda är idag rivna). De äldsta bevarade mejerierna i Dalsland är från 1928, ett år då fyra andelsmejerier startade – anledningen till att så många mejerier startade samma år är okänd men sannolikt har det med lagstiftning att göra. I alla händelser kan andelsmejerierna ses som ett tecken på att förhållandena för denna näringsgren hade stabiliserats och var i uppåtgående – i början av 1930-talet kulminerade den svenska exporten av smör och fläsk. Viktiga orsaker till mejerinäringens framväxt var fö ett ökat kundunderlag i städerna samt separatorn, som började komma i bruk på 1880-talet (tidigare hade grädden avskiljts genom avkylning).

27. Åstebobergs mejeri

Åstebobergs mejeri, Åstebo 1:41, Gestad socken, Vänersborgs kommun

Mejeribyggnad uppförd 1928. Nedlagt på 1930-talet. Fungerar idag (2005) som bostad. Åstebobergs mejeri är ett av Dalslands fyra andelsmejerier, samtliga anlagda samma år. Byggnaden är kraftigt förändrad.

28. Brälanda mejeri

Brälanda mejeri, Esslingetorp 9:3, Brälanda socken, Vänersborgs kommun

Mejeribyggnad uppförd 1937 som ersättning för ett äldre mejeri från 1912. Verksamheten lades ned 1966. Fungerar idag (2005) som butikslokal. Brälanda mejeri är främst intressant genom sitt strategiska läge; mitt på Dalbosläätten, i orten Brälanda och nära järnväg och landsväg.

29. Åsebro mejeri

Åsebro mejeri, Rud 1:5, Grinstad socken, Melleruds kommun

Mejeribyggnad uppförd 1928, verksamheten nedlagd 1958. Fungerar idag (2005) som bostad.

Åsebro mejeri är ett av Dalslands fyra andelsmejerier, samtliga anlagda samma år. Byggnadens exteriör har genomgått vissa förändringar men som helhet framgår dess ursprungliga funktion som industri/verksamhetsbyggnad. Ingår i en miljö med en kvarn (Åsebro kvarn) på andra sidan av en gammal stenvalvbro. Byggnaden är tidigare utvärderad i Kulturhistorisk byggnadsinventering 1990. Omfattas även av Bevarandeprogram för odlingslandskap, område klass 3.

30. Melleruds mejeri

Melleruds mejeri, kvarteret Linden, Holm socken, Melleruds kommun

Mejeribyggnad uppförd 1933 som ersättning för en mejeribyggnad från 1928.
Verksamheten lades ned år 1990.

Melleruds mejeri är ett av Dalslands fyra andelsmejerier, samtliga anlagda samma år. Byggnaden har en välbevarad exteriör.

31. Valbo mejeri

Valbo mejeri, Gatersbyn 1:39, Färgelanda socken, Färgelanda kommun

Mejeribyggnad uppförd 1928, verksamheten nedlagd 1963. Fungerar idag (2005) som butikslokal.

Valbo mejeri är ett av Dalslands fyra andelsmejerier, samtliga anlagda samma år. Exteriören har genomgått ett flertal förändringar bland annat var fasaden ursprungligen i oputsat tegel. Den bevarade ångskorstenen är ett tydligt tecken på att byggnaden tidigare har varit industri.

32. Eds mejeri

Eds mejeri, Braten 1:64, Dals Ed socken, Dals Eds kommun

Mejeribyggnad uppförd 1940 ombyggd i början av 1990-talet för Svenska Lantchips AB. Anläggningen har utökats ett flertal gånger men har en välbevarad exteriör.

Omfattas av Område av riksintresse för kulturmiljövården KP10 Ed.

33. Gärdsbyns mejeri

Gärdsbyns mejeri, Gärdsbyn 1:15, Ånimskog socken, Åmåls kommun

Mejeribyggnad uppförd 1921, fungerade senare som lanthandel. 1969 övertogs fastigheten av firman Åmåls Stenhuggeri.

Miljön är idag präglad av stenhuggarverksamheten. Huvudbyggnadens exteriör tycks dock vara i stort sett i originalutförande.

Mejeriet ligger i kanten av Bevarandeprogram för odlingslandskap, område klass 2.

34. Åmåls mejeri

Åmåls mejeri, Kv Mars 20,21 och 22, Åmål socken, Åmåls kommun

Mejeribyggnad uppförd 1934, verksamheten nedlagd 1958. Därefter har byggnaden fungerat som bilverkstad.

Byggnadens ursprungliga funktion kan idag svårligen avläsas.

Slakterier

De kända slakteribyggnaderna i Dalsland är mycket få till antalet (3 st) varför samtliga, oberoende av företagets storlek, har tagits med i rapporten. Två av dessa ligger i Brälanda på Dalboslätten, en i Ed. Den dalsländska slakterinäringens historiska bakgrund har stora likheter med mejerinäringen (se ovan).

35. Dahlbergs slakteri

Dahlbergs slakteri, Tån 2:2, Brälanda socken, Vänerborgs kommun

Slakterianläggning av okänd ålder. Företaget, A J Dahlbergs Slakteri AB grundades 1884 varefter anläggningen har blivit om- och tillbyggd i ett flertal gånger.

Verksamheten bedrivs fortfarande (2005).

Dahlbergs slakteri ligger invid järnvägen i jordbruksorten Brälanda och är en av Dalslands äldsta verksamma industrier. Anläggningen kan därmed ses som en industri med stort symbol- och traditionsvärde för orten. Byggnaderna är dock av senare datum, äldsta delen är troligen från mitten av 1900-talet.

36. Roys Charkuteri

Roys Charkuteri, Esslingetorp 9:1, Brålanda socken, Vänersborgs kommun

Charkuterifabrik som sedan 1984 delvis är inrymd i ett före detta slakteri uppfört 1954 för Scan. På fastigheten finns även garage och fryshus. Verksamheten bedrivs fortfarande (2005) med tillverkning av charkuterivaror. Roys charkuteri är främst intressant genom sitt strategiska läge; mitt på Dalboslätten, i orten Brålanda och nära landsvägen RV 45 samt genom sin välbevarade funktionalistiska industriarkitektur.

37. Eds slakteri

Eds slakteri, Ed 2:32, Dals Ed socken, Dals Eds kommun

Slakteribyggnad av okänd ålder uppförd mitt emot järnvägsstationen. En kraftig ombyggnad har gjort byggnaden påfallande anonym och identitetslös. Omfattas av Område av riksintresse för kulturmiljövården KP10 Ed.

Smedjor

Att bedöma vilka av Dalslands alla mekaniska verkstäder som tidigare har fungerat som smedjor där man tillverkat jordbruksredskap kräver mer ingående studier än vad som ryms inom detta arbete. Den mest intressanta, Hjalmarfors Vagnfabrik, är sedan länge riven. Företaget startade sin verksamhet 1893 vid järnvägen i Dals Rostock och tillverkade åkdon och jordbruksredskap som bland annat gick på export till Ryssland. År 1929 blev man Dalslands första underleverantör till bilindustrin genom ett samarbete med det nystartade företaget Volvo.

Endast tre mindre smedjor/mechaniska verkstäder där man tidigare tillverkat produkter till jordbruksnäringen har kunnat redovisas. Det verkliga antalet är sannolikt betydligt högre.

38. Erikstads verkstad

Erikstads verkstad, Bjärnebol 1:8, Erikstad socken, Melleruds kommun

Verkstadsbyggnad uppförd 1947 för tillverkning av häst och traktorvagnar. På 1950-talet verkade Svenska Materialaffären (tillverkning av skyddsrumsdörrar) här innan man flyttade till Mellerud. Därefter fungerade byggnaden som bilverkstad och bensinstation fram till 1975 då här startades en försäljning av traktorer och jordbruksmaskiner.

Byggnaden har ett välexponerat läge invid RV 45 och är uppförd i klassisk funktisstil med en, trots trolig påbyggnad, relativt välbevarad exteriör. Tidigare utvärderad i Kulturhistorisk byggnadsinventering 1990.

39. Ödskölts smidesverkstad

Ödskölts smidesverkstad, Asketveten 1:4, Ödskölt socken, Bengtsfors kommun

Smedja uppförd 1947 för tillverkning av olika typer av vagnar och kälkar.
Verksamheten upphörde på 1970-talet varefter smedjan har blivit inbyggd i en större förrådsbyggnad för jordbruksändamål.

40. C. W. Thorstensons mekaniska verkstad

C.W. Thorstensons mekaniska verkstad, Motorn 1, Åmål socken, Åmåls kommun

Verkstadsbyggnad uppförd omkring 1920 i Åmåls gamla industriområde vid järnvägen. Företaget tillverkade bland annat ett egenhändigt konstruerat självrensande tröskverk. Verksamheten lades ned i slutet av 1970-talet. Thorstenssons mekaniska verkstad är i princip oförändrad sedan den grundades. Här finns fungerande maskiner från början av seklet bland annat supportsvarv, pelarborrmaskin och klipphyvel som alla drivs av remtransmission via en elmotor. På övervåningen ligger bostaden. Miljön innefattar även spår av den självhushållning som fortfarande bedrevs i det urbana industrisamhället vid denna tid såsom trädgård/kålgård, bikupor, båt och fiskeredskap. Mycket välbevarad exteriör. Byggnaden är förklarad som byggnadsminne och fungerar idag som industrihistoriskt museum.

Mejerier – uppdatering

41. Dykällans mejeri

Dykällans mejeri, Dykälla 1:27, Frändefors socken, Vänersborgs kommun

Mejeribyggnad med lägenheter uppförd 1930. Fungerade som livsmedelsaffär 1945-1976. Ingår i en miljö med tillhörande brygghus/ostlager samt magasin. Nyligen restaurerad exteriör. Miljön är tidigare utvärderad i Kulturhistorisk byggnadsinventering 1998.

Karta över Dalsland

